

Kras

FEBRUAR 2002 št. 50 CENA 700 SIT / 3.5 EUR

SVODBENI KOT STARA
WWW.MOBICEL.SI

SLOVENIJA

TevePika

Slovenska naftna družba

REVILJO KRAS PODPIRAJO
V NJENIH PRIZADEVANJIH ZA OHRANITEV
NAŠE NARAVNE IN KULTURNE DEDIŠČINE

WORLDWIDE
PARTNER

SALT LAKE 2002

Vse, kar potrebuješ, imaš.

Hitreje, višje, močneje! Z načeli olimpijskega duha je zaznamovana VISA kartica SKB banke. Z njo imate enostaven dostop do okvirnega kredita z eno od najugodnejših kreditnih obrestnih mer, možnost odloženega plačila in varen dostop do gotovine na vseh koncih sveta. Tudi v Salt Lake Cityju, kjer spremlja slovenske olimpijce. In morda tudi vas...

www.skb.si/kartice

GLAVNI POKROVITELJ
OLIMPIJSKE
REPRESENTANCE

SKB BANKA D.D.
SOCIETE GENERALE GROUP

ŽIVLJENJE. ZDRAVO ŽIVLJENJE.

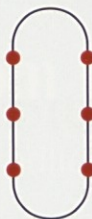
Soustvarjamo ga tudi mi.
S svojim znanjem, izkušnjami, izdelki.
Naša poglobljena skrb je namreč zdravje.

ZDRAVILA ZA HUMANO UPORABO

DIETETIČNI IN ZELIŠČNI IZDELKI

VETERINARSKI IZDELKI

BIOSINTETIČNI IZDELKI

KOZMETIČNI IZDELKI

ZDRAVILIŠKE STORITVE

Se odločate za naložbe
v naprave in tehnologije
za varstvo okolja?
Se odločate za okolju
prijaznejše tehnologije
in izdelke?
Ali pa želite realizirati
ekološki sanacijski
program?

Ugodno kreditiranje okoljskih naložb

S kreditom iz javnega razpisa lahko krijete
praviloma do 70% predračunske vrednosti
svoje investicije.

Izredno ugodna obrestna mera!

Za dodatne informacije kontaktirajte:
Ekološko razvojni sklad Republike Slovenije, javni sklad
1000 Ljubljana, Trg republike 3,
telefon: 01/241 48 20
spletna stran: www.ekosklad.si

UČENJE

New York

Beijing

London

Moscow

Frankfurt
Munich

Prague

Ljubljana

Zurich
Skopje

Istanbul

Hong Kong

Buenos Aires

Sydney

Od tod v širni svet.

Aerodrom Ljubljana

Majhni, odlični, prijazni.

www.lju-airport.si

GRAFIČNO

PODJETJE

POLNEGA

SERVISA

DESIGNPRINTgrafika

• vodenje projektov

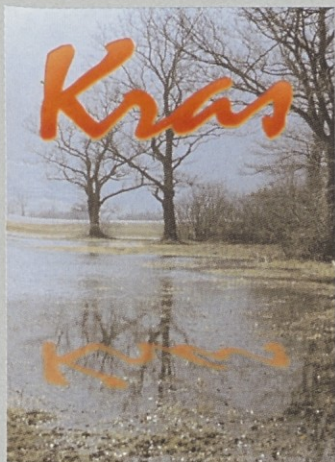
• oblikovalnica in reprotudio

• tiskarna

• knjigoveznica

• ostala dodelava

Designprint grafika
Slovenska 6, Ljubljana
tel: 01 24 17 000
fax: 01 24 17 004
email: designprint@siol.net

Slika na naslovnici:

Razlita Unica na Planinskem polju
Fotografija Peter Skoberne

MEDIACARSO

Telefoni revije Kras:

01/421-46-95

01/421-46-90

05/766-02-90

Fax:

01/421-46-95

05/766-02-91

Kras, revijo o Krasu in kraških pojavih ter značilnostih krasa doma in na tujem, izdaja podjetje MEDIACARSO, d.o.o., Rimska cesta 8, 1000 Ljubljana
Telefon: (+386) 01/421-46-95, (+386) 01/421-46-90; fax: (+386) 01/421-46-95
E-mail: mediacarso@eunet.si
Glavni urednik: Lev Lisjak
Odgovorna urednica: Ida Vodopivec-Rebolj
Naslov: Uredništvo revije Kras, p.p. 17, 6223 Komen; telefon: (+386) 05/766-02-90; fax: (+386) 05/766-02-91
Maloprodajna cena z 8,5-odstotnim DDV 700 SIT, 3,5 EUR, 3,3 \$
Naročnina za šest zaporednih števil z 8,5-odstotnim DDV in pošto dostavo na naročnikov naslov v Sloveniji 5.000 SIT, na naročnikov naslov v tujini 8.000 SIT, 40 EUR, 40 \$
Žiro račun: 50100-601-0301437
Devizni račun pri NOVA LB, podružnici Ljubljana-Center, Trg republike 2, Ljubljana: 010-27620-896753/9
SWIFT coda: LJ BA SI 2X
Fotografije: Agencija MEDIACARSO
Nenaročenih rokopisov in fotografij uredništvo ne vrača.
Brez izdajateljevega pisnega dovoljenja je ponatis ali kakršno koli povzemanje prispevkov iz revije Kras prepovedano.
Mednarodna standardna serijska številka: ISSN 1318-3257.
Grafično oblikovanje in priprava tiska Lev Lisjak
Tisk Designprint grafika, Ljubljana
Naklada: 6000 izvodov

Vsebina

FEBRUAR 2002, ŠT. 50

Prof.dr. Matjaž Kmecl	KRAS JE REVIJA, KAKRŠNE DRUGE SLOVENSKE POKRAJINE NE PREMOREJO	4
Prof.dr. Franc Šušteršič	LJUBLJANICA - REKA SEDMERIH IMEN	5
Dr. Avguštin Lah	LJUBLJANSKO BARJE JE POGREZAJOČA SE POPLAVNA NIŽINA	15
Davorin Vuga	BARJE JE DOKONČNO ZAMOČVIRIL PROPAD RIMA	18
Anton Colarič v pogovoru z Agencijo Kras	NA KRASU SE POMLAD PRIČNE ZELO ZGODAJ...	20
Prof.dr. Pavle Merku v pogovoru z Lučko Čehovin	BOMO SPOSOBNI POSTAVLJATI SPLOŠNE VREDNOTE NAD OSEBNE TESNI?	24
Uredništvo	KRAVOSOV „PREŠEREN V TRSTU“ - SMEH IN IGRIVOST V SODOBNI SLOVENSKI POEZIJI	32
Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano	DENAR ZA NARAVI PRIJAZNO KMETOVANJE NA KRASU	36
Danila Kocjan	MLEKARICE SO PELE	38
Tomaž Zorman	MUŠJA JAMA - VELIKA JAMA NA PREVALI	44
Mirjana Mezgec	SLIVARSKI POTOK IN SLIVARSKE PONIKVE	48
Adrijana Štok-Godina	RENČELOVO ZAVETIŠČE	50
Agencija Kras	OD SOBANOVE DIGITALNE KRAŠKE POKRAJINE DO NESKONČNIH ALGORITEMSKIH SLIK	52

Vztrajnim
ustvarjalcem revije
praznično,
jubilejno voščilo

KRAS JE REVIJA, KAKRŠNE DRUGE SLOVENSKE POKRAJINE NE PREMOREJO

Matjaž Kmecl

Ne bom rekel, da revijo Kras preberem od prve do zadnje črke, berem pa jo z velikim veseljem - vse tisto v njej, kar me zanima. Zanima pa me marsikaj, saj je deželica Kras, ki ji je revija zapisana, nenavadna in po svoji kulturi starodavna. In če jo razširimo še na kras z malo začetnico, pa naenkrat sploh zajame velik kos Slovenije - in to ne najmanj skrivnostne. Celo razumni Valvasor, ki si je z njenim raziskovanjem in razlaganjem pridobil članstvo v angleški kraljevski akademiji, ji je pripisoval nevarno notranjščino z legli zmajevskega pomladka. Obrhe, požiralnike in estavele je še nekako razumel, ampak to, da iz različnih špranj piha, da se iz njih oglašajo čudni zvoki, če vržeš kamen vanje, in da visoke vode na dan prinašajo živalice, kakršnih na površju ni in so še najbolj podobne majčkenim, slepim zmajem, mu ni šlo v glavo. Malo s humorjem, malo grozničavo je pisal o njih. Toda o tem in o kraških hrastih za Benetke in o pogozdovanju s črnim borom se danes učijo že osnovnošolci. Tudi o Postojnski jami in Škocjanskih jamah; o Vilenici se bere vsaj enkrat letno - ko se zberejo pisatelji v njej. Tudi o Kosovelovih kraških pesmih se še kar kaj ve, ali o tisti anekdoti, kako da je mladoletni Cankar na kamen za rodno Vrhniko napisal: Tukaj se začanja kras! (Da se bo vedelo!). Toda potem je seveda Kras/kras še velikanski, domala neizčrpen sklad drugih, drobnih in velikih posebnosti, o katerih se ve malo ali nič, in jim je zdaj posvečena revija Kras. Celo gospodarstvu na njem je v reviji namenjena pozornost, zgodovinski in sprotni kulturi pa sploh. Priznam, o gospodarstvu rad preskočim (če že ne gre za turistične kmetije in turizem), kakšen pogovor s Pavletom Merkujem ali pisanje o arheoloških izkopavanjih v Škocjanu, o jütah, iz kamenja zloženih pastirskih zatočiščih, o kraških domovih, o družinskem slovensko-švedskem paru Sigdellovih v Dutovljah, o kraškem obrobju Brkinov, o kalu, kot je Globočaj, celo lakonična in žal prevečkrat malopovedna poročila o znanstvenih raziskovanjih Krasa pa me ničkoliko pritegnejo. - Kras je pač čisto posebna revija, kakršne kakšna druga slovenska pokrajina ne premore; pa saj tudi zlepa ni kakšne, ki bi se lahko postavljala s tolikšnim zgodovinskim, kulturnim in naravnim bogastvom, s toliko slikovitim rastlinjem vseh vrst, celo z mnogimi endemiti, s tako nenavnim vetrom, kot je burja, in kar je še tega. Zato naj velja vztrajnim ustvarjalcem revije Kras praznično, jubilejno voščilo: Vse najboljše in še na mnoga uspešna leta!

Prof. dr. Matjaž Kmecl, Ljubljana

S poti po Notranjskem krasu

LJUBLJANICA - REKA SEDMERIH IMEN*

Franc Šušteršič

“Mnogim je Ljubljanica ime za reko, ki se začne pri Vrhniki in prečka Ljubljansko barje in ki je dajala pred skoraj 2000 leti utrip Emoni, še pred nedavnim tudi Ljubljani. Nekateri, ki poznajo njene kraške poti, pa ji pravijo tudi Reka s sedmimi imeni. Vode Ljubljanice se namreč stekajo iz različnih krajev na Notranjskem. Kje so prvi metri teh rek in kako se te imenujejo? Kod tečejo in kakšne posebnosti so nanizane ob njihovem toku, preden pritečejo v obzidano strugo pod Ljubljanskim gradom? Pokusimo jim slediti!”

Tako se začne uvod, vzet iz besedila pokojnega biologa in krasoslovca Rada Smerduja “Od izvirov do izliva Ljubljanice”. In v odgovor na njegovo vprašanje, kako se imenujejo vode Ljubljanice - Reke s sedmimi imeni, ki se stekajo z različnih krajev na Notranjskem, jih rado vednemu bralcu takoj predstavljamo. To so: Trbuhovica, Veliki ali Vrhnški Obrh (z bližnjim Malim Obrhom), Stržen, Rak, Pivka, Unica in Ljubljanica!

Za tistega bralca, ki bo sledil Smerdujevemu povabilu na pot po Notranjskem krasu, predstavljamo načrt poti s poimenovanji opazovališč, dostopom nanja in z opisi kraških značilnosti, ki jih je tam mogoče videti... Zato mu svetujemo, da si načrt skrbno ogleda in si to izdajo revije Kras vzame na ogled!

Kaj je kras?

Na izletu se bomo seznanili s krasom in z njegovimi pojavi. Zato moramo najprej obnoviti vedenje, kaj kras pravzaprav je.

Kadar besedo kras pišemo z malo začetnico, je to strokovni izraz za pokrajino, kjer kljub obilnim padavinam ni površinskih vodotokov, saj deževnica ponikne neposredno v tla in se proti nižjim legam pretaka podzemsko. Kras lahko nastane samo na kamninah, ki so sorazmerno dobro in enakomerno topne. Zato opazimo na kraškem površju namesto rečnih dolin in slemen kopaste vrhove in zapite globeli, voda pa je globoko v podzemlju.

Naravni pojav kras je dobil svoje ime po pokrajini Kras v zaledju Trsta. Tam so se v dobi razsvetljenstva znanstveniki pr-

vič srečali s kraškimi pojavi. Ledinsko ime Kras srečamo v Sloveniji še marsikje, sama beseda kras pa je indoevropskega ali celo predindoevropskega izvora. Vgrajeno v krajevna imena jo najdemo še v Franciji in na Irskem. Tako kot pri nas označuje kamnito, golo, brezvodno površje.

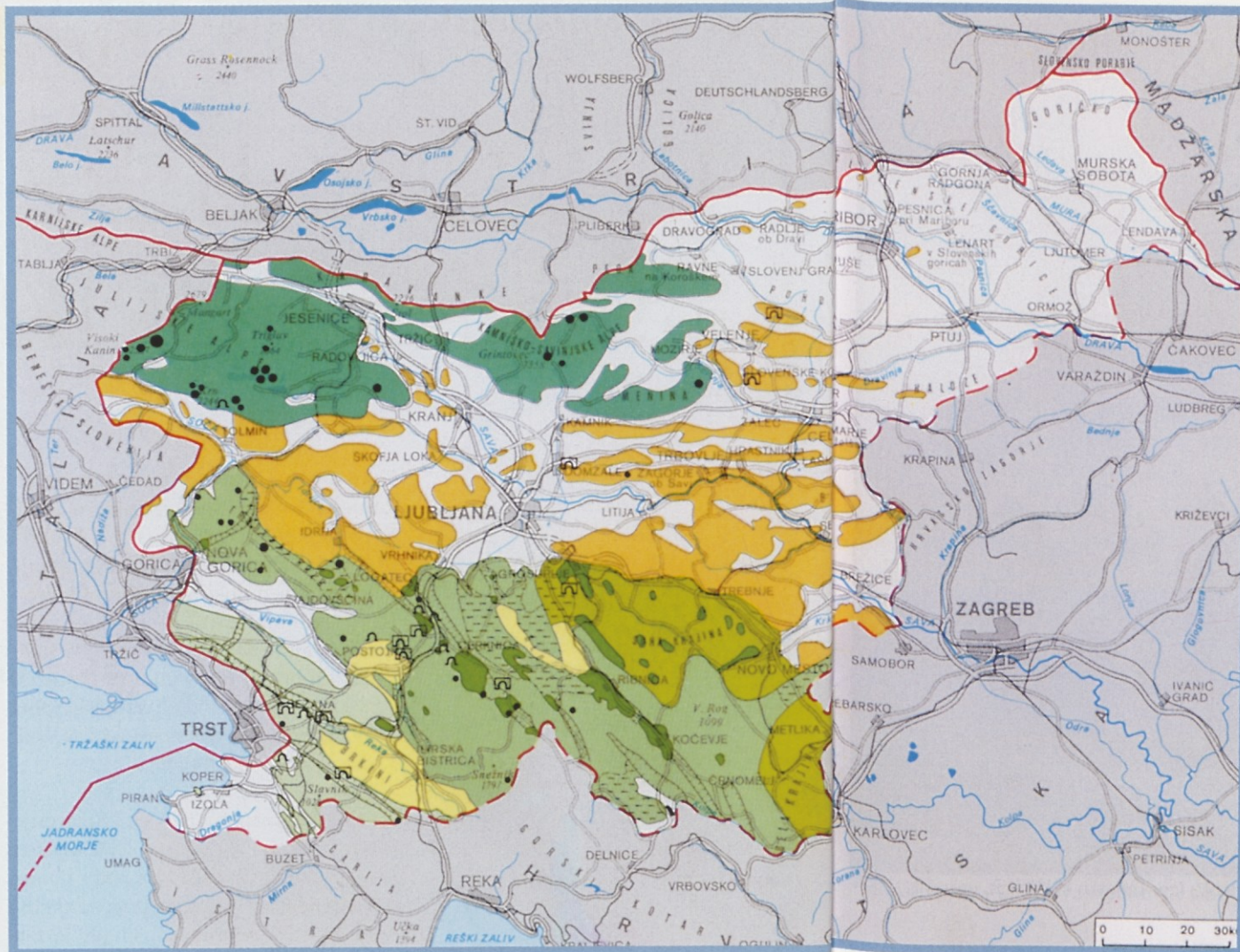
V Sloveniji je kraškega ozemlja za tretjino, zato se človek krasu ni mogel ogniti, temveč je moral z njim živeti. Ko so se prvi znanstveniki šele zavedli te posebnosti slovenske zemlje, je domači človek že dobro poznal večino kraških pojavov in si jih tako ali drugače razložil. Zato je skoraj samoumevno, da je pravi začetnik znanstvenega raziskovanja krasa, krasoslovja, polihistor Janez Vajkard Valvasor (1641-1693), naše gore list. Njegova dela o Cerknškem jezeru so učeni svet tako prevzela, da ga je Kraljevsko društvo v Londonu sprejelo med svoje člane.

Odtlej se je med znamenitimi raziskovalci krasa, ki so odkrili in proučevali podobne pojave tudi drugod, zvrstilo še mnogo imen. Med njimi smo Slovenci zastopani dosti bolj, kot bi bilo pričakovati po naši številčnosti, in znanstveni svet priznava krasoslovje kot nekakšno “slovensko” znanstveno panogo. Zato je tudi nekaj mednarodnih strokovnih poimenovanj kraških pojavov slovenskega izvora: kras, dolina (namesto vrtača), (kraško) polje itd. Zgodovina jamarstva, namreč športnega raziskovanja kraškega podzemlja, je do neke mere podobna. Tudi jamarstvo se je v naših krajih pričelo razvijati prej kot drugod in se od tod razširilo po svetu. Najstarejša turistična jama na svetu je Vilenica v bližini Lipice, med najglobljimi brezni sveta pa je brezno Čehi II (globina 1380 m) na Kaninu, ta hip na sedmem mestu. Četudi je število jam na

* Z dovoljenjem družbe Naklo, d.o.o., iz Logatca povzemamo zanimivo pripoved prof. dr. Franca Šušteršiča, ki jim je dodal zgornji uvod pokojni Rado Smerdu. Objavljena je v knjižici “Reka sedmerih imen - s poti po Notranjskem krasu”, ki je izšla v nakladi 3000 izvodov junija 1994, a je že razprodana.

LJUBLJANA IN KRAS

- ALPSKI KRAS**
 gorski in visokogorski kras
- DINARSKI KRAS**
 nizki primorski kras
 visoki notranjski in dolenski kras
 nizki dolenski in belokranjski kras
 dolomitni kras
- PREDALPSKI KRAS**
 osamljeni, dolomitni in nepopolni kras
- BREZNO**
 • 200-500 m
 • 501-1000 m
 • nad 1000 m
 suha dolina, podolje
- JAMA**
 turistična
 neturistična, daljša od 2 km
 neprepustno površje s podzemljskim odtokom skozi kraško obrobje
 kraško polje, večja kraška globel

Kras v Sloveniji - Avtorja dr. Peter Habič in Vili Kos, univ. inž. - Enciklopedija Slovenije, 5. zvezek

kvadratni kilometer morda kje večje, kot je pri nas, je Slovenija zaokrožena geografska enota z daleč največjo gostoto jam na svetu. Slovenci smo lahko ponosni na to, da je zibelka pomembne znanstvene panoge tekla pri nas. Je pa kras za nas pomemben še dosti bolj, saj moramo na njem živeti. Kras je zaradi svojih nenavadnih lastnosti za onesnaževanje bolj občutljiv kot druge pokrajine, prav v kraškem podzemlju pa so zbrane edine še nenačete zaloge pitne vode. Končno pa ne smemo pozabiti, da kmetovanje vedno povzroča spiranje tal, tla pa se na krasu skoraj ne obnavljajo. Pregovorna golota krasa, ki jo sedaj omiljujejo pred kratkim obnovljeni gozdovi, je bila v največji meri človekovo delo!

Na kras z ljubljanske smeri prvič stopimo ob vznožju vrhniškega klanca. Nekeč je tod stala kamnita piramida z napisom:

“Tu se prične kras”. Bajе je bila uničena pri širjenju ceste.

Veliki Močilnik

Ljubljana že dolgo velja za primer kraške reke ponikalnice. Njene vode se zbirajo v dveh krakih, cerkniškem in pivškem, ki se združita v Planinski jami. Začetek cerkniškega kraka Ljubljance je kraški izvir **Trbuhovica**, še na Hrvaškem, južno od Prezida. Potok teče proti severu, na Babno polje v Sloveniji in največkrat izgubi vodo, še preden doseže ponorno Volčjo jamo. Ponovno se prikaže na izviru Vrhniški **Obrh** (tudi **Veliki Obrh**) na Loškem polju (na nasprotni strani Mali **Obrh** pri Snežniškem gradu). Večinoma ponikne, še preden doseže glavno ponorno

jamo Globino. Po nekaj kilometrih podzemlja zagleda Obrh spet luč sveta ob izviru Cemun na Cerkniškem jezeru. O jezeru več v nadaljevanju! Tu samo to, da ga nekdanji tok **Trbuhovica-Obrh** prečka z novim imenom **Stržen** in spet ponikne v jamo Karlovice. Pa ne za dolgo. Ponovno ga zagledamo v Rakovem Škocjanu, ko se izlije iz Zelških jam kot rečica **Rak**. A ne razkazuje se dolgo belemu dnevu. Pogoltno ga tema Tkalca jame v jugozahodnem kotu Škocjana, odkoder ga mračna podzemna pota vodijo proti Planinski jami.

Začetki pivškega kraka Ljubljance niso enako opazni. V neizraziti kotanji, ki ji predvsem krasoslovci pravijo Kneško polje, ponikajo občasni potoki. Skozi podzemlje se prebijajo proti “uradnemu” izviru **Pivke** nekaj kilometrov severno od Knežanika. Pivka nato vijuga proti severu in se ob

suši izgublja iz strug, preden doseže vhod v Postojnsko jamo. Kakšna dva kilometra pred tem se ji pridruži Nanoščica, ki prevzema vode potokov s Postojnske kotline.

Reko Pivko čaka več kilometrov večinoma že raziskane podzemne poti, potem pa se na sotočju v Planinski jami zlije z Rakom. Zadnjega pol kilometra podzemne poti opravijo vode obeh rek pod skupnim imenom **Unica**.

Unica zapusti Planinsko jamo in se zvijuga po Planinskem polju, obenem pa spotoma izgublja vodo. Kar je še ostane, izgine v ponorih Pod Stenami na severnem robu polja. Odtod teče popolnoma podzemljsko proti Ljubljanskemu barju, koder privre iz mnogih izvirov vzdolž dobre štiri kilometre dolge črte med Bistro in Vrhniko. Glavne skupine izvirov Bistra, Ljubija (Lebija), Retovje, Močilnik in Kožuhovi studenci tvorijo **Ljubljano**.

Izviri Ljubljance so večinoma zasuti z gruščem. Le v nekaterih so se jamarji-potapljači prebili po zalitih rovih več kot sto metrov v notranjost. Raziskave, ki so skrajno težke in nevarne, še trajajo.

Ob izviru Veliki Močilnik lahko neposredno opazujemo delovanje vode na kraško kamnino. Ko jame šele nastajajo, se voda preriva skozi vsako možno razpoko in jo polagoma širi. Prevodnejše razpoke sčasoma prevzemajo vse več vode in prerastejo v prave kraške rove, druge pa postopoma omrtvijo.

Precejšnjo vlogo pri širjenju razpok ima topnost matične kamnine. Pozoren opazovalec kmalu ugotovi, da ta ni popolnoma enovita... Kraške kamnine grobo delimo v apnenec in dolomit. Prvi je kemično skoraj čist kalcijev karbonat (CaCO_3), drugi pa je kalcijev-magnezijev karbonat ($(\text{Ca,Mg})\text{CO}_3$). V splošnem je apnenec prikladnejši za razvoj krasa kot dolomit. Hitro ju ločimo tako, da na kos sveže kamnine kremo desetkrat razredčeno solno kislino. Če zašumi, imamo v rokah apnenec, če pa ne zašumi, verjetno držimo v rokah kos dolomita. Seveda pa se moramo prej prepričati, ali je kamnina, ki jo želimo preskusiti, sploh ena izmed obeh.

Apnenec je nastal v plitvem morju s strjevanjem apnenčevega blata in zdrobljenih hišic polžev, školjk in drugih živih bitij z apnenčevim ogrođjem. Dolomit je nastal šele pozneje, ko je magnezij iz morske vode deloma nadomestil kalcij v apnencu. Apnenčeva in dolomitna skladovnica južne

Postojnska jama

Postojnska jama je ne samo naša najdaljša jama, ampak je eno izmed središč svetovnega turizma. V osemdesetih letih jo je letno obiskalo skoraj milijon turistov. V njej se je zadrževal že pračlovek, prvi podpis obiskovalca pa je iz leta 1213. Odločilno je bilo leto 1818, ko je Luka Čeč odkril njene notranje dele. Čeč je v jami našel tudi prvega jamskega hrošča na svetu. V več kot stoletju turističnega delovanja je jama dobila električno razsvetlavo, železnico in neogibne turistične naprave v bližini vhoda. V zadnjih letih si uprava prizadeva usmerjati obisk tako, da bi čim manj prizadel kapniško okrasje in jamsko živalstvo. Raziskovanja, ki naj povežejo Postojnsko jamo s Planinsko, trajajo še sedaj.

Kraško polje

Kraško polje je velika, z vseh strani zaprta globel, po kateri tečejo reke ponikalnice, ki na enem kraju polja izvirajo, na drugem pa ponikajo. Včasih ponikalnice popolnoma presahnejo, drugič pa se izlijejo iz strug in kraško polje se spremeni v presihajoče jezero.

Ponikalnica

Ponikalnica Ljubljance - Osnovna značilnost kraških rek je, da ponikajo in se spet pojavljajo na površju. Zelo dober primer reke ponikalnice je Ljubljance. Njen podzemski tok je zelo zapleten in kljub stoletnim naporom jamarjev le delno poznan.

LJUBLJANA IN KRAS

- stalni površinski tok
- občasni površinski tok
- kraški izvir
- ponor
- dokazana vodna podzemljaska zveza
- poplavno območje kraškega polja
- površinska razvodnica
- domnevna kraška razvodnica
- kraško polje, dno kotline z nm. v.
- površje v nm. v. do 600 m
- površje v nm. v. med 600 in 700 m
- površje v nm. v. nad 700 m
- udornice
- večja vodna jama

Kraško zaledje izvirov Ljubljanice - Avtorji dr. Peter Habič, Igor Longyka in Vili Kos, univ. inž. - Enciklopedija Slovenije, 6. zvezek

Slovenije je debela več kot 6 kilometrov in je verjetno najdebelejša na svetu. Nastala je v zemeljskem srednjem veku, v času, ko so živeli dinosavri.

Ponor Jačka

Na poti proti Logatcu opazujemo značilno kraško pokrajino, posejano z vrtačami, ponekod tudi s skrapljami, nikjer pa ne vidimo sledov delovanja tekoče vode. Namesto njih opazi pazljivo oko številne vhode v jame in brezna, ki jih je izvotlila deževnica pri svojem pronicanju v globino. Ko zapustimo gozd, se znajdemo na Logaškem polju. Logaško polje ni ravno značilen primer kraškega polja. Vsekakor pa ima naplavljeno ravnico, ki jo izrablja kmetijstvo, po njej pa tečejo potoki - ponikalnice.

Največji in najpomembnejši ponor je Jačka blizu železniške postaje v Logatcu. Potok Logaščica, v katere je človek speljal

več vodice, ki so nekoč ponikale vsaka po svoje, izginja skozi zamežene jamske vhode v podzemlje. Nekje pred Vrhniko se združi z vodami podzemne Unice-Ljubljanice. Barvanja so pokazala, da ponor Jačka napaja izvire zahodno od Retovja.

Pozoren opazovalec bo na proceljih hiš okrog Jačke opazil vodoravne črte. To so sledovi visokih poplav - zadnja je bila januarja 1979 - ko kraško podzemlje ne more več sprejemati vse dotekle vode, da se ta razlije po ulicah. Škoda, ki tako nastaja, je v veliki meri posledica človekovega ravnanja. Potoki, ki sedaj napajajo Jačko, so nekdanj ponikali vsak po svoje. Žagarji in mlinarji so jih, da bi povečali vodi moč, speljali v eno strugo. Pred stoletji, ko tod še ni bilo hiš, poplave niso motile nikogar. Sedaj, ko so vodna kolesa skoraj utihnila in ko je okolica pozidana, ni več tako. Zato so v povirju Logaščice zgradili dolinsko pregrado, ki zaenkrat uspešno prestreza visoke vode.

V Jački lahko opazujemo še drug, škodljiv in nepotreben človekov poseg v kras. Vsa kotanja je polna naplavljenih smeti, ki jih človek odlaga v strugo ali kar v sam ponor. Odpadki večinoma niso posebno strupeni in se sčasoma razkrojijo sami. Med njimi pa se bodo prej ali slej znašle tudi zelo škodljive snovi. Najmanj, kar se bo zgodilo, bo to, da bodo poginile jamske živali, lahko pa tudi ribe v Ljubljanici. Kaj pa ljudje in živali, ki še uporabljajo vodo iz njenih izvirov?

Kraška Ljubljana ima še en krak, ki pa je skoraj v celoti podzemski. S hotenjske strani podzemsko pritekajo potoki, ki poniknejo, čim pritečejo z nekrasa na kras. Ob najvišjih vodah se kot Hotenjka izlivajo pri Grčarevcu na Planinsko polje, sicer pa se pridružujejo podzemski Logaščici. Zanimivo je, da odtekajo vode z Godoviškega tako v Ljubljanico kot v Idrijco. Podoben razliv je tudi pri že omenjenem Prezidu na Hrvaš-

Planinsko polje - Unica - Fotografija Š. Habič

Retovje - Pod skalo - Fotografija P. Habič

Onesnaževanje okolja

Onesnaževanje okolja - Nepremišljeni človekovi posegi v naravo so radi škodljivi, na krasu pa lahko usodni. Zato moramo na krasu gospodariti skrajno premišljeno. Posebej nevarno je odlaganje odpadkov v kraške jame. Na nekrasu se strupene snovi vsaj nekoliko razgradijo, na krasu pa ne. Odlaganje odpadkov po krasu pomeni zastrupljanje niže ležečih krajev!

Klasični kras

Klasični kras - Najlažje si klasični kras predstavljamo kot trikotnik z oglišči v Ljubljani, Reki in Gorici ter težiščnico med Trstom in Ljubljano. V težišču tega trikotnika leži Postojna.

kem. Vode, ki napajajo Trbuhovico, delno odtekajo tudi v Kolpo.

Pot, ki nas vodi proti Planinskemu polju, nas približuje Postojni. To najbolj poznamo po znameniti Postojnski jami (dolga je več kot 20 kilometrov). Ta kraj je tudi eno izmed najpomembnejših središč svetovnega krasoslovja (Inštitut za raziskovanje krasa Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti in tod je tudi stalni sedež Mednarodne speleološke zveze). Postojna je prav v središču klasičnega krasa.

In ko že vemo, da je naravnemu pojavu kras dala ime pokrajina Kras v zaledju Trsta, dodajmo še to, da Tržaškemu Krasu ali Komenskemu Krasu pravimo zato tudi matični kras. Prve raziskave krasa pa so potekale na širšem ozemlju, ki pokriva tudi dobršen del Notranjske. In vsemu temu ozemlju oziroma krasu pravimo klasični kras! Njegovo zamejenost si najlažje pred-

stavljamo v obliki trikotnika z oglišči v Ljubljani, Reki in Gorici ter s težiščnico med Ljubljano in Trstom. V težišču tega trikotnika je Postojna.

Planinsko polje

Planinsko polje že dolgo velja za šolski primer kraškega polja. Njegova prva značilnost je popolnoma zaprta kotanja, ki jo z juga zapirata griča Grahovše in koničasti Hasberk. Na zahodnem robu se pne Planinska gora, na nasprotni strani pa so vzpetine, ki ločijo polje od Laškega Ravnika. S severa zapirajo polje neizrazite vzpetine s skupnim imenom Lanski vrh. Med Lanskim vrhom in Planinsko goro je pri Grčarevskem vrhu na višini okrog 500 metrov najnižja točka oboda Planinskega polja, katerega ravno dno leži nekaj pod višino 450 metrov. Torej je zaprto.

Druga značilnost kraških polj, ki jo lahko opazujemo tudi na Planinskem polju, je ravno dno, ki ga prekriva sorazmerno tanka plast ilovnatih in peščenih nasutin. Vode pritekajo izključno kraško (podzemsko). Največji izvir je Planinska jama. Neda leč od nje je skupina izvirov Malni, ki se napajajo neposredno z Javornikov, blizu ruševin gradu Haasberg pa deluje ob poplavih tudi jama Škratovka, kamor tečejo vode iz Rakovega Škočjana. Nekaj manjših izvirov je še ob vzhodu Planinske gore, v skrajnem severozahodnem kotu polja pa po večjem dežju izvira Hotenjka. Za razliko od mnogih kraških polj Planinsko polje skoraj nima stalnih ponikev, zato pa po vsej črti puščata vzhodni in severni rob. Med množico manjših zatpanih ponorov je nekaj jam, ki kmalu postanejo neprehodne. Nekoliko bolj v zaledju pa so velike jame, po katerih se pretaka podzemski Unica. Največji jami sta Najdena jama (dolga 6 kilometrov) in jama Logarček (dolga 3 kilometre), nekoliko dlje pa Gradišnica (globoka 200 metrov).

Tretja značilnost Planinskega polja so skoraj redne vsakoletne poplave. Nekoč so jih razlagali z nesorazmerjem med dotokom in odtokom vodâ, novejša opazovanja pa kažejo, da nastajajo poplave že v pod-

Rakov škočjan - Mali naravni most. Fotografija M. Simič

Bistra - Eden izmed izvirov Ljubljanice. Fotografija P. Habič

zemljo in, ko presežejo višino polja, se razlijejo po njegovem dnu. Bolj kot ozki vhodni v podzemlje zadržujejo poplavne vode popolnoma zarušene jame na območju Logaških koliševk okrog 6 kilometrov severno od polja. Podrobna raziskovanja so tudi pokazala, da ima skoraj vsako slovensko kraško polje svoj mehanizem poplavljanja.

Na svoj način pa je Planinsko polje med kraškimi polji izjemno, saj so komaj še kje drugje vsi pogoji izpolnjeni tako popolno. Kraška polja so bolj ali manj poplavišča in takšnim razmeram je prilagojena tudi izraba njihovih tal. Zato na Planinskem polju ne vidimo njiv. So samo travniki. Obdelana zemlja in naselja so le ob robih poplavne ravnice. Ceste so sedaj vzdignjene in zato prevozne tudi ob nižjih poplavah, nekoč pa so se ljudje v času poplav prevažali s čolni.

Med izviri, ki dovajajo vodo Planinskemu polju, so najbolj zanimivi Malni. Tu vrejo na dan vode, ki se med cerkniškim in pivškim krakom Ljubljani zbirajo vzdolž popolnoma kraških in nenaseljenih Javornikov. Zato so Malni sorazmerno zelo izdaten vir popolnoma neonesnažene vode in napajajo obsežen del Notranjske ter Primorske z vodo. Preden pa javorniška voda doseže Malne, jo prečkata avtocesta in železnica. Ker lahko vsak izliv strupene snovi med Rakekom in Postojno za dolgo uniči ta vodni izvir, je avtocesta na nevarnem območju posebej zaščitena. Razmišljajo tudi, da bi črpališče za vodo prestavili bolj proti jugu, tako da bi zajete vode ne tekle več pod prometnicami... V Sloveniji je poleg zajetja Malni še nekaj zelo pomembnih kraških vodnih virov, kot so, na primer, Podroteja, Klariči, Hubelj in Rižana.

Rakov Škocjan

Prek Ravbarkomande in Postojnskih vrat se odpravimo proti Rakovemu Škocjanu. Spotoma lahko opazujemo jelov in bukov kraški gozd, posejan s številnimi vrtačami.

Ustavimo se na razgledišču vrh Velikega naravnega mostu. Pogled nam splava čez korito Raka, ki izginja pod močni obok Tkalca jame, v ozadju pa vidimo kopaste vrhove Javornika, med katerimi so izkrcene steze smučišča Kalič. Tu se nam ponudi razgled, ki o krasu pove več kot vsa ka knjiga.

Večkrat smo že omenili, da kras ne pozna površinskih vodnih tokov. Če pa se kje le pojavijo, pomenijo motnjo v krasu. Tudi Rakov Škocjan je taka motnja, vendar nas to zdajle na tem našem "potovanju" ne zanima. Svojo pozornost usmerimo v skoraj 40 metrov globoko deber (ozko dolino, korito - op. ured.), pa tudi v luknje, ki jih vidimo v stenah. Tod je zapisana vsa zgodovina kraškega podzemlja.

Ko se je v zgodovinskem razvoju Zemlje apnenčeva gmota prvič vzdignila nad morje, v njej še ni bilo kraških kanalov (jam ali vsaj njihovih zametkov). Vendar je deževnica takoj začela iz razpok izrivati v apnencu zaostalo morsko vodo in pri tem kamnino nekoliko topila. Nastajali so prvi kanali, ki pa jih je bilo še zdaleč premalo in bili so premajhni.

Zato v prvem obdobju v krasu še ni pravih jam, temveč vse skupaj spominja na spužvo, ki prevaja vodo skozi pore. Skozi prevodnejše poti v njej se preteče več vode, kar pomeni, da se tam raztopi več kamnine. Tako nekatere vodne poti polagoma prerastejo v jamske rove, druge pa zaostanejo in omrtvijo. Ker je prostornina votlin vse večja, se vodna gladina v njih postopoma zniža in nekatere jame ostanejo suhe, tako da se človek lahko poda vanje. To so kraške jame, po katerih včasih, po močnem dežju, drviyo podzemne reke.

Lahko se zgodi, da postanejo prostori tako veliki, da stropovje ne more več nositi samo sebe. Oboki se zrušijo in postanejo globoke stenaste globeli, pravimo jim udornice, ali pa korita, kakršna je globoka deber v Rakovem Škocjanu. Včasih se ne zruši vsa jama in tedaj nas preostanki spominjajo na mostove. Naravni mostovi na slovenskem krasu niso ravno redkost - gotovo pa sta najbolj znamenita oba naravna mostova v Rakovem Škocjanu.

Z Velikega naravnega mostu se podamo proti izvirov Raka, kjer si najprej ogledamo Mali naravni most. Medtem ko veliki spominja na kratek predor, je Mali drzen lok. Pa sta oba nastala enako!

Skozi Golobčo jamo se spustimo v vzhodni del Zelških jam in nadaljujemo ob Raku čez mostička v Zelško jamo (edninska raba pomeni domačinom udornico, medtem ko množinska raba pomeni pravo podzemsko jamo). Da sta obe udornega nastanka, nam je sedaj že jasno. Vendar pa vidimo na desni strani Golobče jame - že blizu dna -

Planinsko polje

Planinsko polje - Za kraško polje so značilni zaprta kotanja, od koder voda lahko odteka samo podzemsko, kraški dotok (v kar največji meri) in ravno dno, izpostavljeno poplavam. Svetovno znan primer idealnega kraškega polja je Planinsko polje.

Jame

Jame podzemskih rek so šele zadnja stopnja v oblikovanju kraškega podzemlja. V začetku se voda pretaka skozi množico špranj, ki jih z razstapljanjem postopoma širi v jamske rove. Bolj prevodne poti se širijo hitreje in zato nekoč prevladajo. Če pa se razmere medtem spremenijo, se veliki rovi sploh ne bodo pojavili.

Udornice

Udornice - Zaprte globeli, ki so nastale z zrušenjem jamskih stropov in ki imajo vsaj v mladosti prepadne stene, imenujemo udornice, ljudsko tudi kukave ali koliševke. Njihov nastanek in nadaljnje preoblikovanje najlepše opazujemo v Rakovem Škocjanu.

Brezna, vrtače

Brezna, vrtače - Za razliko od "vodoravnih jam", po katerih tečejo podzemske reke, so brezna odtoki deževnice. Nastajajo v notranjosti apnenčeve gmote in se na površju pojavijo šele, ko se to dovolj zniža. Vrtače so na poseben način preoblikovana brezna, v katera se je naložila ilovica.

LJUBLJANA IN KRAS

Pot po Notranjskem krasu z naznačbami toka reke Ljubljanice in njenih pritokov, opazovališč, s katerih so vidni najbolj značilni kraški pojavi, ter z dostopom po cestah in poteh:

Opazovališče 1: Veliki Močilnik
vožnja: Vrhnika-Vrhniske ride-Snežni grič-Logatec
Kraške kamnine, značilnosti kraškega površja, vrtače, izraba tal.

Opazovališče 2: Ponor Jačke
vožnja: Logatec-Kalce-Planina
Delitev klasičnega krasa, razvodnice na krasu, vodni viri.

Opazovališče 3: Planinsko polje
vožnja: Dolnja Planina-Kačja vas
Planina v zgodovini.

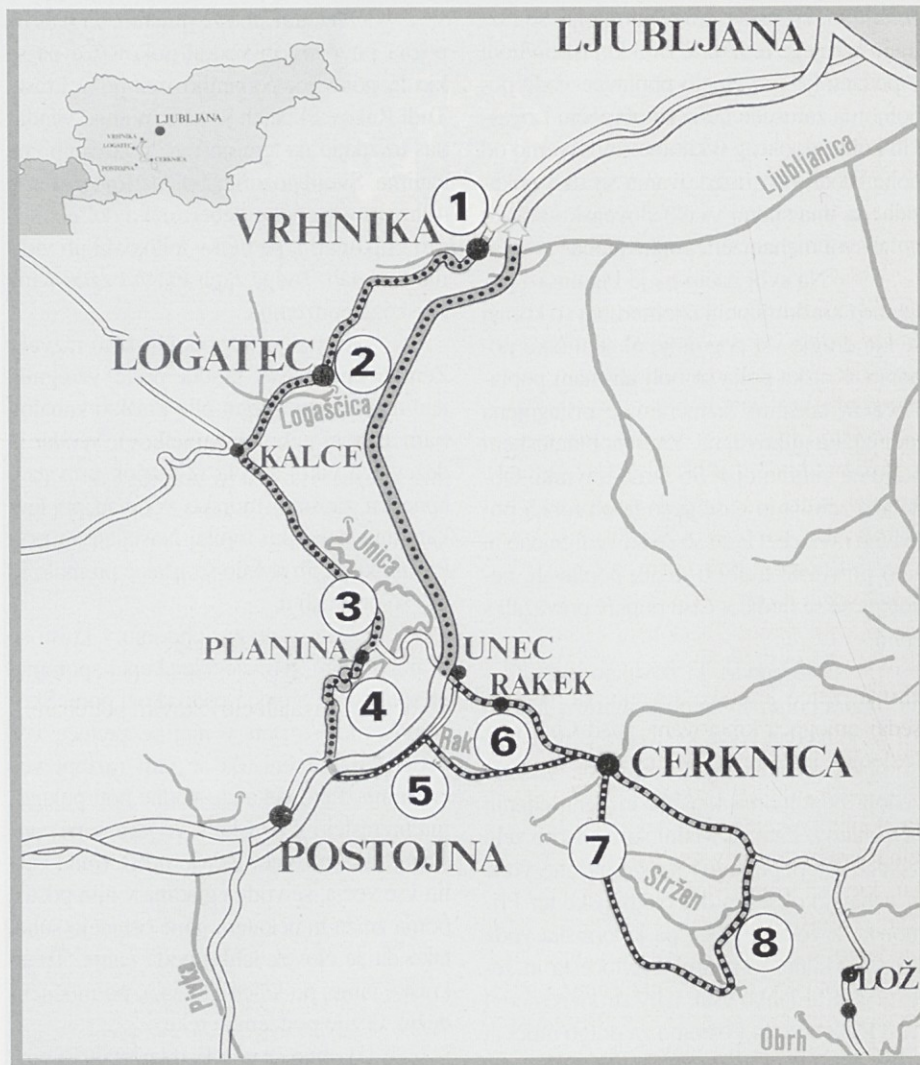
Opazovališče 4: Vzhodni del Planinske jame
vožnja: Planina-Ravbarkomanda-Rakov Škocjan
Postojnska vrata, ekološki problemi, gozdovi na krasu.

Opazovališče 5: Veliki naravni most,
vhod v Tkalcia jama - vožnja: Veliki naravni most-Mali naravni most.

Opazovališče 6: Vzhodni del Zelških jam
vožnja: Rakov Škocjan-Zelše-Cerknica-Dolenje Jezero.

Opazovališče 7: Ponori, Vodonos in Rešeta
vožnja: Dolenje Jezero-Gorica-Otok-Laze-Gorenje Jezero-Goričice.

Opazovališče 8: Goričice
vožnja: Goričice-Cerknica-Rakek-Unc (avtocesta).

vhod v dosti ožjo in bolj strmo luknjo, ki seže do površja, a očitno ni nastala tako.

Pred nami je izsek pravega brezna, ki pa ga ni izdelala podzemna reka, temveč je delo deževnice. Voda raztaplja apnec in izrabi do 90 % svojih zmognosti raztapljanja že ob prvem stiku s kamnino. Zato deževnica kraško površje predvsem znižuje - v naših krajih do 3 metre in več na 100.000 let! Tako postopoma razkriva votline, ki so nastale globoko v notranjosti in ki jih je voda izvotvila s preostankom svoje raztopne sposobnosti.

Ko voda polzi v notranjost, se posamezni curki kdaj pa kdaj srečajo in zlijejo v večjega - toliko časa, da curek ne more več viseti na steni in se od nje odlepi. Pade prosto in se nekoliko zažre v podlago. Prosto padajoči curki sčasoma izdolbejo navpične jaške, ki bi se - če bi bil dotok stalen - poglo-

bili prav do talne vode v globini. Ker pa se površje ves čas znižuje, jaški prej ali slej zazijajo z vrha. Nastane brezno, kakršnega tu gledamo od spodaj.

Brezna nastajajo drugače kot "vodoravne" jame. Ker pa so to odtoki deževnice, jih najdemo vsepovsod. Med 7500 slovenskimi jamami jih je za dve tretjini. Pravzaprav še dosti več! Saj so vrtače, ki jih ves čas opazujemo ob poti, samo nekdanja brezna, v katere se je naletela ilovica in sprožila prav poseben način preoblikovanja. Vrtač pa je v Sloveniji na desetisoče!

V Zelški jami se spet srečamo s človekovim delom. Blizu mostička opazimo umetno zloženo kamenje, zraven pa ostanke kola, ki ga je nedvomno oblikovala človeška roka. Tu so ostanke zelške žage, ki je še pred stoletjem žagala les v tej divjini. Na krasu pač ni površinske tekoče vode. In ka-

dar je, jo je treba izrabiti do kraja! Bolj v ozadju vidimo vhod v zazidan rov z železnimi vrati. Tako so nekoč knezi Windischgraetzi zaščitili lepo kapniško jamo pred roparji. Danes pa ni več česa odbiti in izropati!

Cerkniško jezero

Iz Zelške jame se dvignemo po strmi stezi do ceste, po kateri se odpravimo proti Zelšam, kjer ugledamo Cerkniško jezero. Kakor je Planinsko polje šolski primer kraškega polja, je Cerkniško jezero med njimi najbolj znano. Če ne že ravno prvi, je bil Valvasor gotovo njegov najpomembnejši opisovalec. Nihče za njim ni več tako živo opisal zraščenosti jezerjanov s svojim jezerom in različnih gospodarskih panog, ki so jih lahko gojili. Košnja, ribolov, lov na race,

pa lov na divjad - vse na enem kraju. Vse to pa je mogoče le zato, ker Cerknško jezero presiha.

Površnemu opazovalcu se zdi Cerknško jezero vrezano globoko med Slivnico in Javornike. Podroben pogled pa pokaže, da je njegovo obrobje prav nizko; v smeri proti Rakeku pregrade skorajda ni. Nekoliko nekraški so tudi dotoki v jezero. Med kraškimi glavnega že poznamo. To je Stržen (Obrh-Trbuhovica), ki odmaka Loško polje. Z zahoda ima Cerknško jezero še nekaj manj pomembnih dotokov iz izvirov ob vznožju Javornikov, pomembnejši pa so pritoki iz vzhoda, z Blok. Štebrščica je nadaljevanje potoka, ki teče skozi Križno jamo, Žeroviščica pa priteka iz Veselove jame. Prav v Cerknici jezero prekrši svojo "kraškost", saj je Cerknščica, ki teče skozi mesto, pravi površinski vodotok. V ledeni dobi je nanosila velike količine proda in z njim zasula petino jezerske kotanje. Ta nasipina sedaj omogoča kmetovanje med Cerknico, Dolenjim jezerom in Dolenjo vasjo.

Cerkniško jezero se od Planinskega polja razlikuje tudi po tem, da ob njegovih robovih - razen v severozahodnem zatočku, kjer so jame Karlovice - ni ponorov. Zanj so dosti bolj značilni talni ponori, ki jih najdemo v zahodnem delu kotanje, predvsem pa na severu, ob robu nasipa Cerknščice. Talni ponori se družijo v skupine, med katerimi so najbolj znana Rešeta, Vodonos

in Retovje. Zlasti v Rešetih lahko ob nizki vodi opazujemo raznobarvne plasti usedlin - ponekod najdemo celo šoto.

Okolica Cerknškega jezera je poseljena dosti bolj gosto kot okolica Planinskega polja. Zato si je človek dolgo prizadeval poplave vsaj zmanjšati, če že ne odpraviti. Tako so izravnali skoraj vse struge, čistili talne ponore in razstreljevali ožine v ponornih jamah, predvsem Karlovice in Narth. Morda so se poplave s tem nekoliko skrajšale, pravega uspeha pa ni bilo. V zadnjih desetletjih se je pozornost preusmerila na gradnjo energetskih objektov in poskusno so skušali ojezeriti vsaj del poplavišča, da bi si pridobili izkušenj za gradnjo akumulacije. Vendar je propadel tudi ta poskus - v dobri meri so se vzpostavile razmere izpred stopetdeset let, torej pred prvimi poskusi osuševanja. Vse to pomeni, da je naše poznavanje krasa še preskromno, da bi ga lahko resnejše prilagajali človekovim potrebam.

Dr. Franc Šušteršič, dipl.inž. geologije,
doktor geoloških znanosti - Univerza v Ljubljani,
Fakulteta za naravoslovje in tehnologijo, Ljubljana

Cerkniško jezero

Cerkniško jezero ni znamenito toliko po svoji "kraškosti", kot je znamenito po svoji neverjetni raznolikosti in po vseh mogočih načinih njegove izrabe. Po večstoletnih poskusih prilagajanja jezera človekovim željam se je izkazalo, da se mora jezeru prilagajati človek. Temu pravimo sonaravno gospodarjenje.

Značilnosti krasa

Značilnosti krasa - Kaj je torej značilno za kras? Najprej in predvsem popolno pomanjkanje površinskih vodâ, kljub kar izdatni namočenosti. To je posledica sorazmerno zelo topne matične kamnine, zaradi česar vode takoj odtečejo v tla. Pod zemljo nastajajo jame in brezna, na površju pa vidimo namesto rečnih dolin zaprte kotanje (vrtače, kraška polja) in kopaste vrhove.

Cerkniško jezero. - Fotografija Š. Habič

**Kaj pomenijo
in napovedujejo
globalne podnebne
spremembe
za procese v tleh
in za vodo?**

Ljubljansko barje ali po barjansko Barjè, katerega površina meri 163 kvadratnik kilometrov, je zasuta tektonska udorina, ki je nastala v novi dobi oblikovanja Zemljinega površja, v kvartarju. Šele po otoplitvi za zadnjo ledeno dobo, nekako v deset tisoč letih, se je razvilo novodobno barje, ki smo mu ljudje v zadnjih dveh in pol stoletjih precej spremenili naravno podobo. Ljubljansko barje geografsko štejemo za najjužnejši del Ljubljanske kotline; stisnjeno je med alpsko in dinarsko naravno zgradbo površinskih skladov kamnin, med Polhograjsko hribovje in Krimsko višavje.

LJUBLJANSKO BARJE JE POGREZAJOČASE POPLAVNA NIŽINA

Avguštin Lah

Ljubljansko barje označuje površinski del toka Ljubljanice neposredno pred njenim izlivom v Savo. Ljubljanica pretaka vode z obsežnega kraškega vodozbirnega območja, ki pritekajo na Barje iz kraških izvirov pri Vrhniku in Bistri (do 165 kubičnih metrov vode na sekundo). Ljubljanica se hitro, že do pritoka Bistre, spusti na nižino barja, zatem pa počasi, z minimalnim padcem, teče po barjanski nižini do njenega vzhodnega dela. Nato mora premagovati prag ob Grajskem hribu na zahodni strani in na vzhodni strani enako njen pomožni odtok, Gruberjev prekop, da se končno prelije po savskemrodu Ljubljanskega polja v Savo.

Na Barju dobiva Ljubljanica vrsto pritokov s Polhograjskega hribovja in Krimskega višavja. Kadar se nateka na Barju s pritoki več padavinske vode, Ljubljanica ne more sproti odvajati vode in poplavlja. Po-

plave so zelo različne. Neredko pritoki poplavlajo najnižje dele barja, še preden dosežejo Ljubljanico. To reko najbolj in največkrat zadrži močan pritok Gradaščice oziroma Malega grabna po dežju v Polhograjskem hribovju. V južnem obrobju Ljubljane so poplave povprečno enajstkrat na leto, sicer pa so različne; bila so leta le z nekajkratno poplavo, so se pa vode razlile tudi že šestindvajsetkrat in sicer leta 1976. K poplavam prispevajo tudi pritoki z južne strani; še najbolj Iška. V zahodnem delu Barja je motenj manj in se Ljubljanica razlije povprečno šestkrat na leto. Največ poplav je od septembra do aprila; med Malim grabnom in Notranjimi Goricami trajajo dan ali dva, v zahodnem delu pa trajajo več dni, včasih ves teden. Zato je precej zamočvirjenih delov.

Ljubljansko barje ima dve kraški značilnosti: izvire Ljubljanice, Bistre in Ljubije, ki predstavljajo 1814,7 kvadratnega kilometra hidrografskega zaledja, in nepo-

Šotišče na Ljubljanskem barju konec šestdesetih let 20. stoletja, ko so pri Bevkah še rezali in sušili šoto... Na terenu so bili mladi raziskovalci iz 1. mladinskega raziskovalnega tabora, ki je bil leta 1967.

Barjanski pogled...

sredno kraško obrobje dinarskega zaledja. Po Barju so že v davnini nastajale pomembne prometne poti. V antičnem rimskem in pozneje še v srednjem veku je bil Naupertus, kjer je sedaj Vrhnika, stičišče plovne poti po Ljubljanici s kopensko potjo, ki je vodila do morja in tudi drugam. Rimljani so celo spremenili del toka Ljubljanice, da so lahko iz Podpeči po reki prevažali gradbeni kamen za Emono. Tudi železnica Dunaj-Trst je sredi 19. stoletja prečkala Barje in Ljubljanico ter povezala morske linije s kopenskimi, ki so se pozneje v Ljubljani razpletle na več strani.

Poplave in zamočvirjanja so že več stoletij vznemirjala naselbine in prebivalstvo, pa tudi vse večje prometne tokove po obrobju Barja. Zato se je v prejšnjih stoletjih porajala kopica načrtov in akcij za del-

no ali celovito osušitev Ljubljanskega barja. Usmerjal jih je zlasti gospodarski interes. Gruberjev prekop so zgradili v letih od 1772 do 1782.

V drugi polovici 20. stoletja so se pričeli močnejši pritiski na Barje. Ljubljana se je pričela širiti v barjanski prostor ne glede na poplavnost primestnega območja. Tudi druga naselja na obrobju kotline in na osamelcih ali ob njih so se večala. Gradnja sodobnih prometnic je to še pospešila. Ob tem pa so bolj in bolj silili na Barje različni dejavniki in urejevalci – industrija, javna skladišča, veletrgovina, zasebni graditelji itd.

Ko smo v šestdesetih letih 20. stoletja ocenjevali zadnji vladni načrt za osušitev Barja in njegovo celovito kmetijsko ureditev, ni bilo mogoče zanikati hidrotehnične možnosti za kmetijsko preureditev. Toda že

druženogeografska ocena tega projekta je pokazala na nekaj bistvenih problemov. Narava na Barju dopušča le 4 do 5 tisoč hektarov ornih tal, račune pa so delali za 12 tisoč hektarov, ker v naglici priprave projekta niso razmišljali o pedološki, to je kemični in biološki strukturi njegovih tal. Melioracije ne bi mogli izpeljati s pomočjo domačega kmečkega prebivalstva, ker so se mnogi kmetje medtem že preusmerili v druge dejavnosti in ker je tega prebivalstva sploh premalo. Kakšna kolonizacija obdelovalcev pa ni nikogar navduševala in barjanski kmetje so sploh dvomili v celoten poseg. In še dve naravni oviri sta! Zelo razširjena strupena preslica po travnikih in poljih ovira poljedelstvo ter onemogoča govedorejo. Dopušča le konjerejo. Tudi sestava tal ne nakazuje dobrega razvoja proizvodnje.

LJUBLJANSKO BARJE

LEGENDA:

- Omejitev Ljubljanskega barja
- Omejitev ozemlja, od koder se vode odteka v barjansko kotlino
- Območje neposrednega odtekanja v barje
- Območje kraškega odmakanja

Celovita melioracija Barja z bivenim posegom v barjanske vodne razmere je tako z vsakim novim spoznanjem bolj in bolj postajala načrt brez vrednosti. Enako tudi zamisel o pogozditvi s hitro rastočim drevjem, ker les potrebuje celulozna industrija.

Geomorfološka in druga raziskovanja v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja* so namreč dodobra izpopolnila naše znanje o Barju. Površinski procesi, ki so sledili tektonskim premikom (posedanju) sredi kvartarja, so potekali pod močnimi podnebnimi vplivi. Ledenodobne ohladitve in suše so povzročale mehansko razpadanje kamnin, vmesna otoplitvena obdobja pa močno erozijo in zasipavanje polagoma pogrezajoče se kotline. Z vrtnji so ugotovili, da je debelina skladov usedlin in nanosov od nekaj deset metrov v zahodnem in do skoraj 300 metrov v vzhodnem delu Barja. Raziskovalci so pojasnjevali v nasprotju s starejšimi pogledi, ki jim je bila šota znak zamočvirjanja oziroma postopnega zaraščanja nekdanjega jezera, da zamočvirjenost ni bila stalna. V tisočletjih je večkrat prišlo do osušitev tal in po poselitvi tudi do odstranjevanja gozdov, kar je povečalo erozijo in nasipanje barja**. Vse hitreje se je spreminjala pokrajina z odstranjevanjem zadnjih plasti šote.

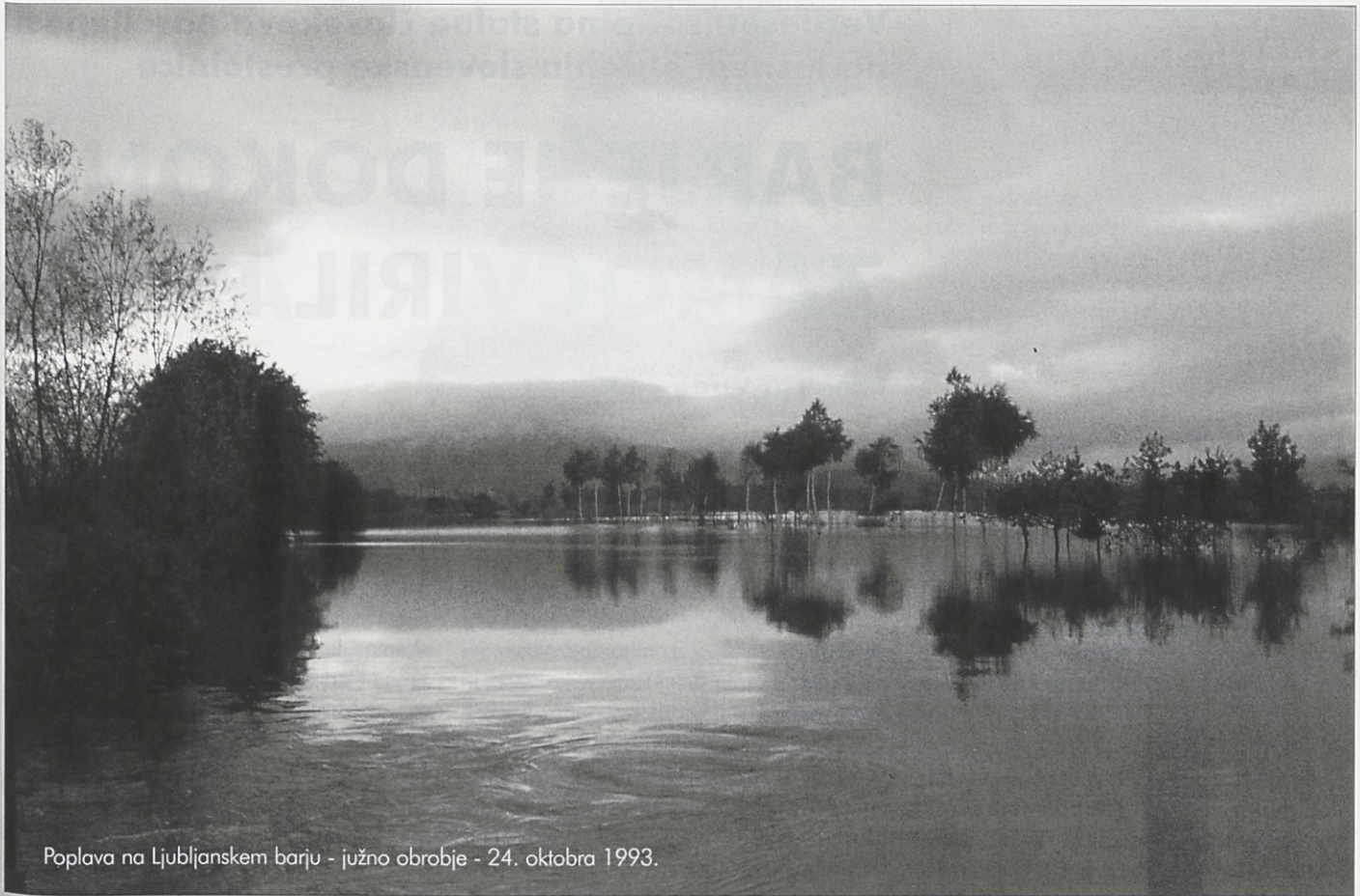
Tudi s kmetovanjem na poljih z organogenimi tipi tal (tla organskega izvora - op. ured.) se nekdanj črnorjave njive že spreminjajo v blede lise, ker z oranjem prihaja na površje siva in zelena peščena ilovica ozioma polžarica.

Hidrografska zaledje Ljubljanskega barja -
Avtorji M. Kolblezen, M. Šifrer, M. Orožen Adamič, GIAM 1985

Bistra

Poplava na Ljubljanskem barju - južno obrobje - 24. oktobra 1993.

Ko so sanje o barjanski žitnici in živinorejski pokrajini minile in so ozračje obarvali različni odsevi sodobne urbanizacije, so se okrepila realistična gledanja, naj Barje ostane barje. Vsa naselja na Barju in v njegovem obodu ter obe mesti, Ljubljana in Vrhnika, bodo naravnost obogatela, če se bomo na Barju ponašali s krajinskim parkom, z nekaj ostanki pravega barja, z nekdanjimi mlakužami in žabami in z varnimi gnezdišči ptičev ter drugih živali.

Dejstvo je, da je Ljubljansko barje poplavna nižina, iz katere je odtok vode moten in vse težji. Problem je tudi v onesnaženosti vode, v odpadkih v odtočnih kanalih in sploh v neurejenem naseljevanju na delu barjanskega predmestja Ljubljane. Poleg tega meritve kažejo, da se proces posedanja Barja ni ustavil; v vzhodnem delu, kjer je zasutje udorine najbljblojle, se poseda

skoraj za en centimeter letno. Pol stletja pomeni domala pol metra! Tudi stresanja zemeljskih skladov ob prelomnicah potrjujejo mnenje, da se naravni procesi, ki potekajo od davnine, nadaljujejo tako, kot se nadaljuje zakrasevanje. Ker pa so pomembne spremembe na površju nastajale ob podnebnih vplivih, kemičnih procesih in eroziji, se upravičeno sprašujemo, kaj pomenijo globalne podnebne spremembe za procese v tleh in za vodo, ki se že nakazujejo? Nekoč se bo slovenska vlada morala odločneje spoprijeti s tem pojavom z vidika reševanja narave in ne njenega spreminjanja po željah ljudi!

* Glej: Šifrer, Milan, 1984: Geografski zbornik!

** Glej isti vir!

Akademik dr. Šercelj
z mladimi raziskovalci na Barju.
Vse fotografije: Dr. A. Lah

Večdesettisočletna stalna človekova naseljenost na južnem obrobju slovenske prestolnice

BARJE JE DOKONČNO ZAMOČVIRIL PROPA RIMA

Davorin Vuga

Barje ali ljudsko Marost, širna močvirna ravan v južnem delu Ljubljanske kotline, naravni zbiralnik sladke vode na površini približno 180 kvadratnih kilometrov, je privlačil človeka že od sive davnine naprej. Za obseg ljubljanskega jezera v času zadnje ledene dobe ali Wuerma ne vemo natančno, saj so plasti iz časa, ko je v kotlini bival neandertalski razumni človek, v ravnini globoko pod sedanjim površjem. V času polnega sunka poledenitve ali pleniglaciala je v Barski kotlini vladalo suho podnebje na obrobju alpskih ledeniških gmot in veter je verjetno dvigoval oblake prahu ter jih odlagal na drugih, lahko zelo oddaljenih legah. Nasprotno so bila v sicer ostri wuermski dobi tudi toplejša obdobja ali interglaciali. Takrat sta se led in sneg topila in jezersko kotanjo je zelo verjetno zalivala vodna gladina, čeprav na nižjem nivoju od doslej najboljše ojezeritve Barja v atlantski dobi, to je pred približno 7000 leti, po koncu Wuerma torej. Seveda je neandertalec bival na višjih obrežnih legah, nad ljubljanskim jezerom. Takšni lovski postaji oziroma naselbinini na prostem sta bili odkriti pod Hruševco na Vrhnikih in Goričico pod Veliko Ligojno, obe na zahodnem obrobju Barja. Po skromnih, a vendar značilnih površinskih najdbah kremenovega orodja sklepamo, da gre verjetno za čas od 50000 do 40000 let pred sedanostjo.

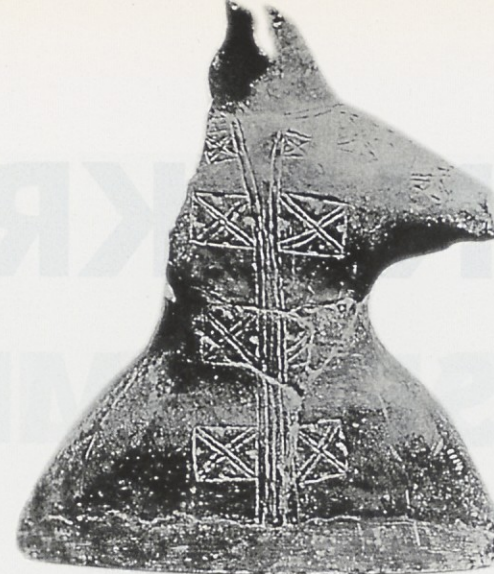
Nov razmah je doživela naselitev ljudi v Barski kotlini šele v mezolitiku. Na bregu mogočnega, vendar sorazmerno plitvega jezera (ob svojem največjem obsegu je moralo biti globoko od 16 do 18 metrov) so zrasli številni lovski tabori, saj je bilo divjadi, zlasti jelenjadi, v izobilju: mezolitska jelen in los sta bila tudi sicer veliko večja in močnejša od modernih pripadnikov obeh vrst. Mezolitska kultura sileksov oziroma kremencev, značilnih drobnih (mikrolitskih) oblik, nemalokrat pravih geometričnih, so nedavno odkrili na severnih vznožjih barskih osamelcev in prodnatih teras (v primeru Iga) pri Plešivici, Škofljici, Jezeru in Blatni Brezovici.

Mezolitski naselitvi je sledila bakrenodobna ali eneolitska (kuprolitska). Del naselbin še naprej vztraja na obrežju že znatno manjšega jezera, vendar se pojavi tudi že prvi tip človekovih bivališč na vodi – koliš-

ča ali stavbe na koleh. Najstarejši kolišči so odkrili v bližini Iga, starega Studenca in Plešivice ter sodita nekako v čas okoli leta 2400 stare ere. V razviti bakreni dobi je na Barju nastalo še več kolišč, največja in najbolj znana svetovni strokovni javnosti je izžanska skupina, ki jo je v letih od 1875 do 1877 odkrival Carl Deschmann severno od Studenca. Po drugi svetovni vojni so intenzivna izkopavanja v Marostu, severno od sedanjega Iga, le še povečala vednost o kulturi mostiščarjev v bakreni in zgodnji bronasti dobi. Na podlagi izkopanega arheološkega gradiva vemo, da je vsaj na enem izžanskem kolišču obstajala pomembna trgovska baza, kamor se je stekalo blago, tako iz smeri Levanta (po Donavi, Savi in Ljubljanici via Pontus ali Črno morje), kot iz celinske in zlasti nordijske Evrope. Na Igu so se že pojavljali Indogermani. Ob sicer dejavno prisotnem domačem alpskem prebivalstvu niso izključ-

ni niti prvi semitski etnični drobci zaradi trgovine. Na čisto kinološkem področju pa imamo na enem izmed izžanskih kolišč fenomen, ko poznamo že prve prarase evropskih oziroma evrazijskih psov: malega in velikega prašpica ter prednika ovčarskih psov. Prisotnost dveh ras izrazitih delovnih psov, kar špici so, opozarja na stike z daljnimi severnimi in vzhodnimi prostranstvi, z razširjenimi možnostmi za izmenjavanje snovnih in duhovnih dobrin s pomočjo mreže trgovskih poti, na katerih so bili vlečni psi pomemben dejavnik hitrega prevoza. Na Igu torej ne presenečajo arijski kulturni simboli, upodobljeni v odlični lončenini bujnih in domiselnih oblik ter okrasja: Sončno kolo, križ, smrekove vejice in cik-cak.

Bujna kulturna prepletanja starselskih alpidov in priseljenih arijcev so se vsaj na jezerskih naselbinah počasi ustavljala, saj je zamočvirjenje nekdanjega širnega

Glineni kipec - kulni recipient z upodobitvijo Indogermanke v značilnem zimskem jopiču z našitim geometričnim okrasjem, okoli leta 2000 stare ere.

vodovja nedvomno veliko prispevalo, da so se ljudje znova naseljevali na trdini. Prihajali so vedno novi valovi Indogermanov, ljudje so se selili še naprej proti Italskemu in Grškemu polotoku, vendar je stara gmota avtohtonega prebivalstva ostajala in živela v enkratno ugodnem zavetju zdaj resnično šotnega barja. Možnosti za lov je bilo veliko, rodovitna prst Izžanske ravnine je omogočila kmetovanje, bogate zaloge železove rude - bobovca so bile vzrok kovaštvu, lesna bogastva gozdov so mamila, primernega apnenca za klesarstvo je bilo na pretek.

Ko se je železna doba iztekala z vojaško osvojitvijo kozmopolitskega Rima, je butnila v tako izrazito prazgodovinsko regijo mediteranska civilizacija. Prepletanje novih kulturnih impulzov občudujemo v nesmrtnosti upodobitev domačinskega prebivalstva na izžanskih nagrobnikih, ki so le zunanji videz neskončne blaginje in živahnega

življenjskega utripa. Barje pa je ostajalo, delno osušeno, prepreženo z belimi cestami, kot neizmerni pašnik za črede konj, kot ravan, po katere rekah in rečicah so plule ladje in čolni. Argonautska saga se je udejanjala v že prenekateri različici!

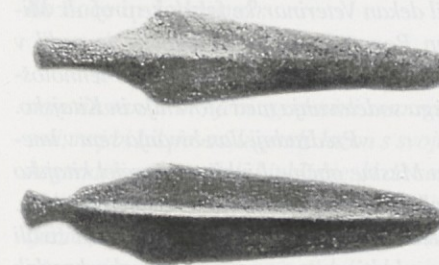
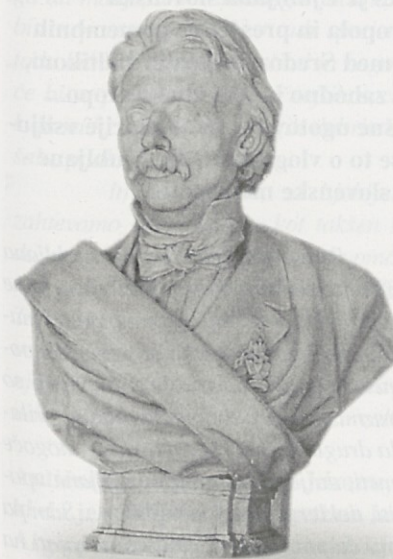
Propad Rima je Barje dokončno zamočviril, novi slovanski rodovi so mu naredili imeni Blato in Mah, oziroma nemško izpeljanko Marost, ki se je obdržala vse do danes. Povodnji pa je bilo vedno več in kljub Gruberjevim in Zornovim regulacijam barskega vodovja je videti, da narava morda ne bo nikoli ukročena. Povodenj od 21. do 26. oktobra 1993 je bila na meji katastrofe in hkrati opozorilo, da se morda že jutri lahko ponovi 16. marec 1895, ko je bila Barska ravnina pod vodo vse do Ljubljane.

Ižanska kolišča - jeklorez po oljni sliki A. Grossa, Naturhistorisches Museum, Dunaj, 1893.

Davorin Vuga, univ.dipl. arheolog – svetovalec direktorja za arheološko dediščino na Upravi RS za kulturno dediščino, Ministrstvo za kulturo, Ljubljana

Carl Deschmann, odkritelj izžanskih kolišč.

Kanaanitski bakreni lamelasti bodali, najdeni na mestu trgovske baze na prostoru enega izmed izžanskih kolišč, okoli leta 2000 stare ere.

Kanaanitski glineni talilni lonček z nastavkom za meh, eden najstarejših dokazov za napredno metalurgijo bakra v srednji Evropi, najden prav tam in iz istega časa... Deschmannova izžanska odkritja so še danes neprecenljivega pomena za davno prepletanje civilizacij v bakreni in zgodnji bronasti dobi.

Vse fotografije: Arhiv Vuga

NA KRASU

SE POMLAD PRČNE ZELO ZGODAJ...

Podžupan Mestne občine Ljubljana Anton Colarič:

Agencija Kras

Za pogovor z Vami, gospod Anton Colarič, nas je spodbudila notica v Delovi rubriki "Pa še to", v kateri se je časnikov nepodpisani novinar obregnil ob Vaš sprejem za kitajsko delegacijo, ki se je pri nas zanimala za kras in njegovo gospodarsko rabo, kakor da Ljubljana nima nikakršne zveze s krasom... In vendar obdaja Ljubljano z juga in zahoda hribovje, ki je po sestavi bogato apnenca. Skoznje teče reka Ljubljanica, ki ima svoje povirje na krasu. Skozi Ljubljano pa vodi čez Kras tudi najkrajša pot iz Podonavja k Jadraniu!

Osmega avgusta 2001 je končala desetdnevno bivanje v Sloveniji štiričlanska delegacija zahodne kitajske province Guizhou. Program njenega obiska sta uskladili in pripravili Veterinarska fakulteta in Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani v sodelovanju z Ministrstvom za šolstvo, znanost in šport. Glavni usklajevalec programa je bil dekan Veterinarske fakultete prof. dr. Milan Pogačnik. Obisk delegacije je sodil v projekt meddržavnega znanstveno-tehnološkega sodelovanja med Slovenijo in Kitajsko.

Predzadnji dan bivanja sem v imenu Mestne občine Ljubljana sprejel kitajsko delegacijo in njene slovenske spremljevalce. Predstavili so nam projekt o uporabi živali za rekultivacijo in sonaravno rabo kraških površin. Slovenska multidisciplinarna ekspertna skupina sodeluje v takem kitajskem projektu na poskusni površini 60 kvadratnih kilometrov v bližini mesta Qingzhen. Prenosa slovensko znanje, izkušnje in tehnologije na območje kitajskega hribovitega krasa. Projekt je strateško pomemben. Podpirajo ga ne le tamkajšnje lokalne oblasti marveč tudi kitajska centralna vlada, saj sovпада s politiko razvoja zahodnih kitajskih pokrajin

(Western Development). Kitajci ocenjujejo, da bi slovenski primer rekultiviranja in sonaravne rabe njihovih kraških površin v provinci Guizhou lahko postal model še za druge kitajske province.

Goste s Kitajske sta sprejela tudi rektorja obeh slovenskih univerz, ogledali so si Center Veterinarske fakultete za sonaravno rekultiviranje Vremščica in nekaj rekultiviranih območij po Sloveniji, Inštitut za raziskovanje krasa ZRC SAZU v Postojni, Javni zavod Park Škocjanske jame, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano ter Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport. In v tem okviru je bil načrtovan tudi sprejem kitajske delegacije v Mestni občini Ljubljana.

Torej je bil Vaš sprejem tudi v svojstvu Ljubljane kot slovenskega prestolnega mesta...

Prav gotovo! In takih sprejemov za Mestni občini Ljubljana zato ni malo!

Danes je Ljubljana slovenska metropola in presečišče pomembnih poti med Sredozemljem in Baltikom, med zahodno in vzhodno Evropo... Kakšne ugotovitve in asociacije vsiljuje vse to o vlogi današnje Ljubljane - tudi slovenske metropole?

Prepričan sem, da je Ljubljana zelo živa prestolnica, ki je polna ustvarjalne energije, in ki bo še naprej spodbujala v nadaljnji razvoj in napredek vse slovenske pokrajine. To poudarjam, kajti v Sloveniji so tudi razmišljanja, naj bi se Ljubljana prilagajala drugim tudi v razvoju, kar je mogoče razumeti, da je treba razvoj Ljubljane upočasniti, dokler je drugi ne dohitijo... Sam pa mislim, da moramo v Ljubljani vztrajati na sedanji razvojni poti in da mora biti Ljublja-

na nekakšen smernik, dober zgled in spodbuda.

Odnos med prestolnico in drugimi predeli Slovenije je v nekakšnem latentnem sporu, kar ni dobro. To vpliva tudi na to, da še vedno nimamo zakona o glavnem mestu, čeprav ima Ljubljana v zvezi s tem obilo dolžnosti in jih tudi izpolnjuje, medtem pa pristojnosti za njihovo uresničevanje zakonsko še nima določenih... Prav tako se sedaj pripravljajo spremembe zakona o financiranju občin, v katerih se predvideva zmanjšanje sredstev za mestne občine. V našem primeru bi s tem izgubili tako rekoč tretjino sredstev dohodnine, kar bi seveda za glavno mesto, v katerem je tudi sedež pretežnega dela nacionalno pomembnih institucij, ki jih vsaj delno financira Ljubljana, nesprijemljivo in bi to seveda pomenilo konec razcveta Ljubljane. Marsikdo v Sloveniji si želi upočasniti razvoj Ljubljane in uvesti uravnilovko. In verjemite, takšna uravnilovska miselnost je kar močna in se odraža na vseh področjih, od otroškega varstva do šolstva... Vse to je za povprečnega, nezainteresiranega ali manj zainteresiranega občana morebiti nepomembno, lahko tudi sprejemljivo, toda hitro bi tak občan očital in negodoval, če bi se ponudba najrazličnejših socialnih, kulturnih, športnih in drugih dobrin zmanjšala, padla na nižjo raven...

In če sklenem, za Ljubljano ne zahtevamo nič drugega, kot takšen status, da vse to lahko vzdržujemo in da omogočamo tudi institucijam normalno delovati... Tudi, na primer, zagotavljati čisto pitno vodo vsemu mestu! Od tega, da varujemo njeno zajetja, do tega, da prideka čista po ceveh takorekoč do slehernega prebivalca...

Antični ep pripoveduje o Jazonu, ki da je s svojimi Argonavti na ladji Argo priplul iz Črnega morja, kjer je iskal zlato runo, po Donavi, Savi in

Ljubljani in pod gričem, na katerem stoji danes Ljubljanski grad, postavil zasnovano poznejše Emone. Tod naj bi ladjo Argo preuredili za vleko po kopnem Notranjskega krasa od Vrhniko do Vipave in odtod na njej spet pluli do Jadrana ter se vrnili v svojo domovino...

Kaj menite o zamisli, da bi se v Ljubljani na strokovnem posvetu zbrali domači in tuji poznavalci in raziskovalci antike ter epa o Jazonu ter njegovih Argonavtih in soočili, kaj je o tem potovanju pred več kot dvema tisočletjema podkrepljeno z materialnimi dokazi in česa z njimi ni mogoče potrditi? In kaj sodite o zamisli, naj bi Ljubljana kot slovenska metropola in vlada R Slovenije za promocijo Slovenije in za njeno večjo prepoznavnost v tujini leto pred njenim načrtovanim vstopom v Evropsko unijo izpeljali poskus "potovanja" Argonavtov po Ljubljani, čez Notranjski kras in po Vipavi do Soče in Jadrana?

Tudi v brošurah o Ljubljani, o njenem nastanku in njeni zgodovini smo napisali, naj bi bil po eni legendi Jazon s svojimi Argonavti ustanovitelj Ljubljane, ki da so na ladji Argo pripluli po Donavi, Savi in Ljubljani, se tukaj bojevali z zmajem, za katerega eni navajajo, da so ga ubili, drugi pa, da se je zatekel na grajski hrib, ter pred prihajajočo zimo preuredili svojo ladjo Argo za njeno vleko od Vrhniko čez Notranjski kras do Vipave. Sam vem, da smo se o Jazonovem iskanju zlatega runa učili v šoli. Ko sem testiral svoje otroke, kaj vedo o tem, pa sem ugotovil, da se je ta antična snov nekako izgubila iz sedanjih učbenikov...

Prav gotovo bi morali za vse tiste, ki živijo v Ljubljani in v drugih predelih Slo-

venije, kjer naj bi potovali Jazon in njegovo spremstvo, poskrbeti, da bi vedeli kaj tudi o Argonavtih in o njihovem potovanju skozi naše kraje. Saj vendarle velja, da mora vsakdo čim bolj poznati svoj kraj in njegovo zgodovino.

Že strokovni posvet o tem antičnem epu in o stvarnih možnostih, da bi čez naše kraje zares potovali Jazon in Argonavti, bi vzbudil širom po svetu veliko zanimanja in bi pomenil pravo atrakcijo. Čeprav gre samo za zgodbo, ki je vsekakor zelo zanimiva in nenavadna, bo po mojem mnenju Mestna občina Ljubljana skrbno pretehtala pomen in težo pa tudi odmevnost tako morebitnega strokovnega posvetovanja, kakor tudi "ponovitve" samega "potovanja" Argonavtov skozi naše kraje in njihovega bivanja tukaj.

Podrobneje sem pogledal v nekaj knjig, tudi v nedavno izšlo knjigo Bela Ljubljana, da sem mogel o vašem vprašanju pravilno razmišljati in nanj tudi ustrezno odgovoriti. Ne le o Argonavtih, marveč tudi o nastanku Ljubljane in poreklu njenega imena, pa še o čem v zvezi s tem! In priznam, da mi je celotna zamisel všeč, ker se veže na določene legende, podprte tudi s stvarnimi, materialnimi dokazi. Navsezadnje sem se prav ob tem vprašanju spomnil nedavne televizijske oddaje, kako je v strugi Ljubljanice potapljač Miro Potočnik našel oljenko, za katero arheologi in drugi strokovnjaki trdijo, da zanesljivo izvira iz antične Grčije.

Odpadke mesta Ljubljana so na Ljubljanskem barju. Pod njim se v globini izpod robov Notranjskega krasa, celo izpod Javornikov, pretakajo vode, ki dajejo pitno vodo črpališčem za Ljubljano - Brest pri Tomišlju in Kleče ob Savi. Kako Mestna občina Ljubljana skrbi,

da deponija za odpadke na barju ne onesnažuje zalog te pitne vode?

Na deponiji odpadkov Barje razvojna služba družbe Snaga od leta 1999 redno spremlja kakovost podtalnice v plitvih vrtninah, s katerimi se zajema podtalnico zgornjega vodonosnika, in v globokih vrtninah, s katerimi se zajema podtalnico spodnjega vodonosnika. Na podlagi dosedanjega monitoringa, to je rednega opazovanja podtalnice, so ugotovili presežene vrednosti nekaterih parametrov v podtalnici zgornjega vodonosnika, medtem ko izmerjene vrednosti parametrov spodnjega vodonosnika ne kažejo vpliva deponije. Predvsem pa doslej niso zaznali nikakršnih vplivov deponije na vodonosne sloje, iz katerih se napaja vodovodno omrežje mesta Ljubljana...

Med najpomembnejše ukrepe za zaščito podtalnice gotovo sodi sodobna ureditev novih polj na deponiji za odlaganje odpadkov. Vsa nova odlagalna polja so bila pripravljena na osnovi novih spoznanj o tesnenju deponijskega dna. Tesnenje so dosegli s kombinacijo naravnih materialov, to je glin in elektrofiltrskega pepela, ter umetnih materialov, kot sta geotekstil in geomembrana. Zajete izcedne vode se skupaj z vodami iz avtopralnice izlivajo v javno kanalizacijo. Delež izcednih vod se povečuje na račun avtopralnice, ki uporablja reciklirano vodo, povečanih polj ter z vgrajevanjem dodatnih drenaž v deponijska telesa. V načrtu pa je zgraditev čistilne naprave za izcedne vode. V kratkem bodo na voljo tudi rezultati o učinkih poskusne biološke čistilne naprave za čiščenje izcedne vode.

Za preprečitev vpliva deponije na podtalnico je pomembna tudi ozelenitev starih odlagalnih polj, kar poteka na stari deponiji že več let. Zeleni pokrov nad deponijo namreč zmanjšuje izpiranje iz deponijskega telesa v globlje plasti, ker zadržuje padavinsko vodo. Seveda ta metoda ne preprečuje popolnega vpliva deponije na podtalnico, je pa najcenejša in estetsko najbolj sprejemljiva.

va. Poleg tega deluje na stari deponiji še rastlinska čistilna naprava za čiščenje izcednih vodâ, ki še dodatno zmanjšuje njihov vpliv na okolje in na podtalnico.

Poudariti je treba tudi poostren nadzor Snage nad odpadki, ki se jih dovažata na deponijo. Že pri odlaganju sproti ročno odstranjujejo odpadke z nevarnimi snovmi, ki bi lahko ogrozile podtalnico. K zmanjšanju ogroženosti podtalnice prispeva tudi zbiranje nevarnih snovi iz gospodinjstev na številnih lokacijah v mestu.

O ravnanju z odpadki imamo v Ljubljani izdelano celovito strategijo, ki jo je v nekaj stavkih zelo težko predstaviti. Zato bi kazalo enkrat v reviji Kras spregovoriti samo o tem. Namenja namreč posebno pozornost tudi Ljubljanskemu barju in njegovemu varovanju...

Sedaj se pripravljamo na gradnjo četrtega in petega polja za odlaganje odpadkov na Ljubljanskem barju. Pri njuni gradnji bodo upoštevani vsi najnovejši naravovarstveni predpisi, tudi glede izcednih vodâ.

Škocjanske jame, edini slovenski naravni in kulturni spomenik, ki je vpisan v Unescov seznam svetovne dediščine, so oddaljene od Ljubljane po avtocesti samo 45 minut vožnje, po železnici pa poldrugo uro vožnje do Divače in še pet kilometrov peš ali s kolesom do sprejemnega centra Matavun. Postojnska jama, Cerknško

jezero in Planinsko polje, ki po močnejših deževnih obdobjih postane Planinsko jezero, pa so po času in oddaljenosti za polovico bližji Ljubljani... Kako Ljubljančanom še bolj "približati" te izjemne naravne lepote in posebnosti, da bi postali njihovi izletniški in rekreacijski turistični cilji? Bi morebiti Ljubljana sodelovala s Slovenskimi železnicami pri sobotnih ali nedeljskih izletih enkrat mesečno do njih s poznanim muzejskim vlakom?

Bi Mestna občina Ljubljana sodelovala z revijo Kras enkrat letno pri pripravi, izvedbi in sofinanciranju javne predstavitvi kakšne njene nove izdaje, v kateri bi bilo tudi več zanimivih sestavkov, ki Ljubljano in njeno okolico povezujejo s krasom (Notranjskim, Divaškim, Komenskim) in s kraškostjo njene okolice (kras na Dolenjskem, Kočevskem, v Beli Krajini), na kateri bi hkrati vsakokrat nadrobno predstavili tudi eno izmed kraških naravnih znamenitosti (Ljubljana - reka sedmih imen, presihajoče Cerknško jezero, Planinsko polje oziroma jezero, Postojnska jama, Škocjanske jame, jama Vilenica, Štanjel, itn.) s hkratno predstavitvijo izbora kraške literarne in pesniške produkcije, kulinarike in kraških narodopisnih posebnosti? Kaj predlagate za začetek?

Slika na levi strani:
S kčerkama Nino (levo) in Manco (desno)
poleti 2001.

Slika na desni strani:
S hčerko Manco na enem izmed gobarskih
izletov...

Pred meseci smo ustanovili Zavod za turizem Ljubljane, ki se bo v svojem programu ukvarjal tudi s promocijo. In ker Ljubljana ne more biti sama sebi zadostna, bi moralo priti do povezave. V takem smislu sva se z direktorjem Javnega zavoda Park Škocjanske jame gospodom Albinom Debevцем o tem že pogovarjala. Da bi se, kakor so to storili že nekateri drugi kraji, območja oziroma pokrajine, predstavili v Ljubljani tudi Škocjanske jame in širši prostor Krasa.

Na Krasu se pomlad začne zelo zgodaj in, če nič drugega, ta prostor nudi zaradi pogosto lepega in sončnega vremena ter čudovite krajine obilo možnosti za prijetne sprehode in ogledе naravnih znamenitosti ter kulturne dediščine.

Pobudo revije Kras pozdravljam kot dobro zamisel. S Slovenskimi železnicami smo določena potovanja in ogledе že izpeljali. Dobro pripravljen izlet z ogledom naravnih lepot in kulturnih spomenikov ter povezan s spoznavanjem oziroma okušanjem kraške kulinarike bi zagotovo naletel na še večji odziv Ljubljančanov... Seveda je enako sprejemljiva in zanimiva tudi možnost, da bi prebivalci s krasa - Komenskega, Divaškega, Notranjskega - s takim vlakom prišli v Ljubljano in si ogledali njene posebnosti ter jo spoznali po tistih značilnostih, ki so morebiti manj poznane, o čemer smo že govorili, pa tudi kot slovensko metropolo!

Zato mislim, da bi kazalo z našim Zavodom za turizem zamisliti pretehtati, na-

rediti privlačne in po cenah sprejemljive programe ter jih predstaviti Ljubljančanom in kraškemu prebivalstvu. Ljubljančani se itak več ali manj umikajo oziroma umikamo konec tedna iz Ljubljane, pa bi bilo obiskovalcem s kraškega prostora mogoče marsikaj v miru ogledati si konec tedna v Ljubljani. Ljubljana zmore več kot deset tisoč kulturnih prireditev letno in na prenekatero zagotovo pride tudi precej ljudi z Notranjskega, Divaškega, Komenskega krasa, toda v poletnih mesecih je v prometno zaprtem centru Ljubljane mogoče konec tedna doživeti najrazličnejše kulturne dogodke. To namreč predstavlja Ljubljano v neki drugačni luči od tiste, ki ostaja v spominu njenih obiskovalcev, ko prihajajo v center zaradi raznih upravnih, pravnih, poslovnih in drugih podobnih opravkov. In tukaj upam, da si bo tudi kraški prostor vendarle ustanovil primerno turistično organizacijo za razvijanje in pospeševanje turizma na svojem območju in za njegovo promocijo v slovenskem in širšem prostoru. Zdi se mi namreč, da je iz drugih predelov Slovenije mnogo več pobud in ponudb Ljubljančanom, naj prihajajo kot turisti k njim, kot je tega z Notranjske, s Krasa in Brkinov, iz Vipavske doline!

Kaj bi povedali o sebi, od kod izhajate, o svojem podžupanovanju, o svojem prostem času in njegovem preživljanju, o svoji družini in o tem, kje vse na Notranjskem, Divaškem in Komenskem krasu ste že bili,

kako dojemate kras kot poseben tip pokrajine (in njenega podzemlja)?

Sem rojen Ljubljančan, z ženo Elizabeto in hčerkama Nino in Manco živim na Fužinah v Ljubljani.

Med študijem prava sem deloval v študentski organizaciji Univerze v Ljubljani, bil njen tajnik in pozneje predsednik. Sodeloval sem pri razvijanju študentskih medijev Tribuna in Radio Študent ter vpeljal projekt za financiranje občudijskih dejavnosti iz sredstev študentskega servisa. Pozneje sem vodil Odbor za izgradnjo Ljubljane in sodeloval pri zgraditvi največjega ljubljanskega naselja Fužine. Na volitvah leta 1994 sem bil kot kandidat Združene liste socialnih demokratov izvoljen v Mestni svet Mestne občine Ljubljana. Na predlog župana dr. Dimitrija Rupla sem bil izvoljen za podžupana Mestne občine Ljubljana. Leta 1998 sem bil ponovno izvoljen za mestnega svetnika in na predlog županje Mestne občine Ljubljana Viktorije Potočnik ponovno izvoljen za podžupana Mestne občine Ljubljana.

Prostega časa imam v zadnjih letih zelo malo, tako da ga le redko preživljam v naravi, včasih pa le, vendar večinoma v okolici Ljubljane, na Osredku pri Robu, kjer se malo sprehajam, tudi gobarim, ogledujem krajevne znamenitosti. Notranjsko in Primorsko zdaj že kar dobro poznam, manj pa Divaški in Komenski kras.

BOMO SPOSOBNI POSTAVLJATI SPLOŠNE VREDNOTE NAD OSEBNE TESN?

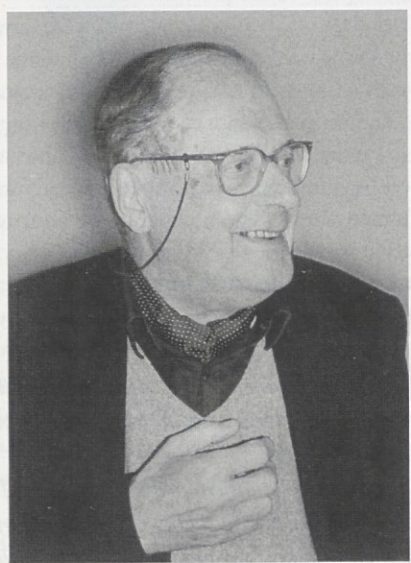
Lučka Čehovin

Razveselila sem se priložnosti, da se po dolgem času srečam s prof. dr. Pavlom Merkùjem iz Trsta, dopisnim članom Slovenske akademije znanosti in umetnosti, in da s pogovorom izluščim za revijo Kras vsaj drobec iz njegovega izjemno bogatega kulturnega in raziskovalnega življenja.

Delu Pavla Merkùja sem sledila vseh petintrideset let svojega delovanja v Kosovelovi knjižnici v Sežani. Iz prebiranja njegovih člankov in knjig sem se veliko naučila.

Naključje je hotelo, da sva se prvič srečala prav na mojem delovnem mestu v knjižnici, kmalu po mojem prihodu v Sežano. Nikoli ne bom pozabila njegovega vprašanja: "Kje pa imate Kosoveljano?" Bila sem v zadregi, a takoj sem vedela, kaj je moja naloga...

Pozneje sva se srečevala v Kulturnem domu v Trstu. Z neko posebno vedrino in vnemo mi je pripovedoval o svojem delu in aktualnih kulturnih dogodkih. Že s svojo osebnostjo in z uglajenim obnašanjem ter z razsežnim znanjem je v meni vzbujal veliko spoštovanje. Nepregledno je Merkùjevo število strokovnih člankov s področja glasbe, jezikoslovja, etnologije, narodnosti, ki so posejani tako po slovenskih kot tujih revijah in časopisih. Poleg tega je napisal vrsto publikacij, meni pa sta najljubši knjigi Pajčevina in kruh in Poslušam. Za tokratni pogovor sva se srečala v njegovem stanovanju v Trstu, kjer sedaj živi sam. Ob mojem prihodu v njegov dom sem takoj postala pozorna na mnoga likovna dela - predvsem tržaških umetnikov - ki visijo po stenah. Srce domu pa daje bogata knjižnica. Pavle Merkù me je presenetil s svojim delovnim kabinetom, v katerega me je popeljal, in mi pokazal najsodobnejši računalnik ter ob tem dejal: "Vidite Lučka, to je zame neprecenljiva vez s svetom! Vsako jutro ga odprem in pogledam pošto." Povedal mi je, da ima mnogo prijateljev in znancev tako v Italiji kot tudi v tujini, s katerimi si dopisuje po elektronski pošti. Spotoma mi je govoril o svojem delu in o mnogih načrtih, ki jih še ima. "Meni ni dolgčas," je dejal in dodal, "vsak moj delovni dan je izpolnjen in veliko mi pomenijo stiki z mladimi." Bralcem revije Kras posredujem s pogovorom le delček vsega tistega, kar je v svojem znanstvenem in raziskovalnem delu ustvaril prvi prejemnik Štrekljeve nagrade prof. dr. Pavle Merkù iz Trsta!

Prof. dr. Pavle Merkù,
Štrekljev nagrajenec,
rojen 12.7.1927 v Trstu

Lučka Čehovin,
Šmarje pri Sežani

Veljate za intelektualca, ki je s svojim izjemnim delom gotovo zaznamoval ne le tržaški, ampak tudi slovenski kulturni prostor. Kateremu področju ste dajali prednost glede na to, da ste po izobrazbi glasbenik in slavist?

Kultura je ena in nedeljiva, zaznamuje - pozitivno ali negativno - vsakega človeka, toliko bolj človeka, ki se ji preda. Kultura je pravzaprav naše odzivanje življenju v svetu. Ko sem 6. marca 1977 prebral svoj sestavek o Kulturi na Prešernovi proslavi v PD Igo Gruden v Nabrežini (objavljenem v moji knjigi Pajčevina in kruh, Trst, 1987), je prisotni jugoslovanski generalni konzul v

Trstu zapustil dvorano. Znamenje pač, da vsi ne moremo (ali ne smemo) misliti enako.

Zame je kultura način, kako sprejemam življenje in svet s sredstvi, ki sem si jih ustvaril in izostril skozi celo življenje in ki jih še skušam bistriti. Predmet mojega kulturnega zanimanja je zato vse, kar me privlačuje: glasba, jezikoslovje, alpinizem, narava z rastlinstvom in živalstvom, hrana in pijača in še in še. Seveda sem v omejeni dobi, ki jo daje življenje človeku v užitek, porabil čas za vse to v različni meri. Sprejel sem torej zunanjo in notranjo omejenost in skušal dajati prednost stvarim, ki so me močnejše pritegovale, predvsem glasbi in v veliki meri tudi jezikovni zgodovini. Toda,

vsakdanje srečanje s kosilom in vinom tudi doživljam, predvsem v Italiji, kot kulturo.

Kako bi nam razložili vsa ta vaša različna zanimanja za kulturo, saj sem prebrala, da ste celo igrali violino?

Zakaj "celo"? Ko sem bil star tri leta in pol, mi je oče dal v roke violino in me začel učiti in to z različnimi metodološkimi pristopi: ker sem bil len, me je pogostoma udaril z lokom po prstih; ko je ugotovil, da s tem ne bo uspeha, me je začel spodbujati s čokoladnimi bonboni in tako vsaj dosegel, da sem se vztrajneje učil. Toda že prej sem bil vzljubil glasbo, ki mi je od mojega druge-

Komponist in glasbeni kritik z violino, svojo zvesto spremljevalko od otroških dni - Fotografija: T. Pinter

POGOVOR

ga leta postala potrebna kot zrak in kruh; kmalu sem zmožgel tudi s svojo violino nekaj glasbe in odtlej je šlo tudi brez posebnih vzgojnih metod.

Kako naj razložim vsa svoja različna zanimanja? Eno je sledilo drugemu, se s prejšnjim ubralo v rast in življenje, se razraslo v polnost, ki so ji vedno botrovali radovednost, iskanje notranjega ravnovesja, včasih zgolj veselje do življenja.

Ob prebiranju vaših del sem razbrala, da veliko razmišljate o življenju in smrti. V vašem glasbenem ustvarjanju zavzema posebno poglavje sakralna glasba. Ste veren človek?

Ne bi pisal sakralne glasbe, če bi ne bil veren. Tudi to spada v mojo osebno kulturo. Večkrat sem imel priložnost razpravljati z razsvetljenimi duhovniki in prelati o svojem zgodnjem razhodu s cerkvijo in bil sem presenečen, ko so me razumeli in mi dali prav ter mi svetovali, kako naj živim kot vernik zunaj cerkve. Problemom vere, življenja in smrti se najlažje približujem s svojo glasbo. A l. 1989 sem tudi napisal za redke naslovnike esej *Vivere la Morte* (Živeti Smrt), ki ne bo objavljen pred mojo smrtjo: v njem sem skušal razčistiti svoje iskanje smrti v poeziji Srečka Kosovela, Carla Betocchija, Svetlane Makarovič, Ketty Fusco in drugih pesnikov ter v sakralnih besedilih, kot sta *Stabat Mater* in *Maša za rajne*.

Vaša uglasbitev besedila Svetlane Makarovič Kačji pastir je bila zelo uspešna. Kakšno je bilo vajino sodelovanje glede na to, da je Svetlana svojevrstna osebnost?

Vzorno! V njenih besedilih me je pritegoval hudo dramatičen pristop k Smrti, potem ko sem se te teme lotil v liričnih in razmišljujočih besedilih drugih pesnikov. Zame je sodelovanje s Svetlano Makarovič pomenilo možnost pristopa h glasbenemu gledališču, torej k operi. V sodelovanju z njo, ki se je začelo že pred libretom o Kačjem pastirju in se je še dolgo po tem nadaljevalo, sva se vedno dobro ujela, saj ima

Brata Pavle (levi) in Peter Merku julija 1940 pri Francinovi v Avberju na Krasu.

Svetlana tudi temeljito glasbeno kulturo. Vsako najino srečanje je bilo zame hkrati presenečenje in obogatitev; vtis imam, da je sama rada sodelovala s skladateljem, ki jo je izzival. Od vseh pesnikov, ki sem jih osebno spoznal, mi pomeni prijateljstvo s Carlom Betocchijem in z njo največ.

Kot etnolog ste raziskovali Benečijo in Rezijo. Za zborovsko petje ste sodelovali pri brošuri Glasbene Matice Petnajst beneških in potem še pri številnih objavah. O tej posebni glasbi - mnogim nepoznani - bi gotovo imeli kaj povedati.

Ko me je službena dolžnost na slovenski radijski postaji Italijanske radiotelevizije vrgla v raziskovanje ljudskega blaga slovenske manjšine v Italiji - in ne samo na skrajnem zahodu pri Slovencih v videnski pokrajini - sem se zavedel, kako malo Unejci, (tako z benečansko besedo imenujem vse bivše avstrijske Slovence), poznamo skrajni zahod in, danes, v Republiki Sloveniji poznajo vse, kar je bilo in je onkraj nove državne meje. Hkrati sem spoznal, kako površno in neustrezno so Slovenci povsod stregli priredbam ljudske glasbe vse do nastopa Marija Kogoja, Matija Tomca in Franceta Marolta, ki so ubrali ustrežno pot pri prirejanju naše glasbene zapuščine. Po njihovem zgledu sem se spustil v to avanturo in uspelo mi je pritegniti pozornost izvajalcev. Kajpada sem se zgledoval tudi po najboljših prirejalcih ljudske zapuščine po Evropi in

upošteval Litovca Mikalojusa Konstantinasa Čiurlonisa, Madžara Bélo Bartóka in Angleža Benjamina Brittna. Kultura namreč pozna toliko vzporednih poti, ki jih ne gre zanemarjati.

Naj navedem zanimiv primer, za katerega sem zvedel včeraj (Lučka Čehovin se je pogovarjala s prof. dr. Pavlom Merkujem v novembru 2001 - op. uredništva)! Federacija tridentinskih zborov me je nedavno prosila, naj prispevam razpisu letošnjega natečaja za priredbo italijanske ljudske pesmi tudi kak primer ljudske melodije slovenske manjšine. Poslal sem dve melodiji. Ko je žirija pregledovala prispelle partiture, je zagledala zborovsko priredbo rezijanske Tau ti zelenen poloze. Bila je prepričana, da je priredba moja (člani žirije bi morali vedeti, ker me poznajo, da se ne oglašam pri kompozicijskih natečajih). Avtor priredbe rezijanske ljudske pesmi je Stefano Da Ros iz Vittoria Veneta. Kmalu bojo italijanski skladatelji boljše poznali Rezijo kakor slovenski kolegi. Rad vam priznam, da se tega veselim; skozi podobne primere in pobude italijanski glasbeni svet že nekaj let spoznava našo ljudsko glasbeno kulturo in prispeva k njenemu preživetju.

Kot profesor slovenščine ste poučevali na Tržaškem. Imate kakšne zanimive izkušnje z mladimi?

Poučeval sem petnajst let in sem šolo zapustil, ko sem se dokončno skregal z Ministrstvom za javno šolstvo in s kolegi (ne z vsemi, le z onimi, ki so mi onemogočili pre-

Družinski izlet Merkùjevih z Betacchijevimi; na levi dr. Vera Sarđoč.

živetje v šoli). Žal mi je bilo za učenci, vendar sem stike z mladimi ohranil skozi vse življenje do današnjega dne, sicer bi okostenel. Od onih let hranim čudovite spomine na učence. Recimo, ko so me po neskončnih letih srečali in mi zaupali: "Ti si nam v petdesetih letih predaval o Kosovelu tako, kakor so drugi o njem pisali in govorili dvajset let pozneje, torej preroško." Ali (to se mi je pripetilo ta teden): "Vi ste bili moj najboljši profesor." Tako ljubezensko izjavo sem seveda takoj odklonil, na kar je bivša učenca izjavo omilila: "Le malo je bilo takih."

Dejansko sem skozi petnajst let predaval vsako leto drugače; začel sem v skladu z učbeniki, postopoma pa ubral lastno pot. Zadnje leto na klasičnem liceju v Trstu (1962-63) sem opravil z Aškercem v nekaj minutah; začel sem tako: "Anton Aškerc je umrl l. 1912, prej pa je napisal nekaj pesniških zbirk, ki danes nikomur več nič ne povejo." Dodal sem osnovne podatke o teh zbirkah in o njihovih značilnostih, posebej poudaril, da je bil eden redkih osrednjih Slovencev, ki je obiskal slovenski zahod, se pomudil v Devinu in napisal Jadranske bisere o življenju slovenskih ribičev. Vsega pet minut. (Letos, to je v l. 2001, pa sem kot član toponomastične komisije pri občini Devin-Nabrežina predlagal, naj eno ulico v Devinu poimenujejo po Aškercu ob poimenovanjih po Gregorju Alasii in Ivanu Plesu.)

Stik z mladimi sem ohranjal skozi leta kot gost na univerzah v Nemčiji, Italiji in Sloveniji, na slovenskih srednjih šolah v Trstu in Gorici, celo (edinstveno in dragoce-

no izkustvo!) na slovenski osnovni šoli v Brljuncu pri Trstu. Danes gojim stike z mladimi, ko me pogostoma vabijo v številne italijanske kraje predavat mladim skladateljem in zborovodjem, vodit skladateljske delavnice in ko pomagam mladim izvajalcem pri rasti. Letos sem po dolgih letih, ko je glasbena Slovenija skoraj pozabila name, celo dobil nove stike z mladimi in najmlajšimi kolegi v Sloveniji. Nimate pojma, kako me to veseli!

Spominjam se vašega obiska, kmalu po mojem nastopu službe v knjižnici, in vprašanja, kje imamo zbrano KOSOVELIANO (Sežanska knjižnica namreč nosi naslov po Srečku Kosovelu). Tudi pri Kosovelovih so vas pogosto imenovali. Kaj vam pomeni Srečko Kosovel in v kakšnih odnosih ste bili z družino Kosovel?

Moja teta, pianistka Gita Bortolotti, je bila v tesnem prijateljstvu s Karmelo Kosovelovo. Odtod prijateljstvo med družinama. Tomaj je bil od otroških let moj priljubljen romarski kraj na Krasu, kjer sem se počutil vedno bolj doma kakor v rodnem Trstu. Tam sem do nove razmejitve l. 1947 hodil sem z Opčin preko Cola do Krepelj in potem po bližnjici v Tomaj, obiskoval Albina Kjudra in bogato tomajsko župnijsko knjižnico in župnik je študenta vedno zadržal pri kosilu, kakor je oddavna bila navada, mu ponudil kozarec terana in sprožil nenehen smeh z neusahljivo hudomušnjostjo; to vse

do hudih let in dogodkov, ki so sledili po letu 1947. Potem me je pot obvezno vodila k 'teti' Tončki, kjer sem že pred koncem vojske srečal Anico, Karmelo in nazadnje še Stanota z družino. Stalne stike z njimi sem gojil do njihove smrti. Anica me je vodila po krajih Srečkove poezije, Tončka me je seznanjala z njegovo bivanjsko geografijo, Karmela je bila moj sogovornik ob mojih uglasbitvah Srečkovih stihov.

Srečko je zame eden petih vrhov slovenske poezije (Prešeren, Jenko, Kette, Murn, Kosovel).

Po vaši zaslugi smo dobili v branje tudi SLOVENSKA PLEMIŠKA PISMA Marenzi-Coraduzzi s konca 17. stoletja. Spominjam se, da je knjiga vzbudila med bralci veliko zanimanja. Bi nam kaj povedali o tem posebnem poglavju slovenske zgodovine?

Ko mi je oče pred davnimi leti telefoniral, da so mu prišla v roke 'malo zanimiva' pisma v slovenščini iz zadnjih let 17. stoletja, ki sta jih napisali baronici Ester Maksimilijana Coraduzzi v Koči vasi in njena hči Maria Isabella Marenzi v Trstu, mi je bilo jasno, da je najdba zgodovinsko pomembna. Objava teh pisem mi je pomagala pokopati abotno teorijo o "vbogi gmajni", o zapostavljenem tlačanskem narodu, katerega jezik ni imel veljave. Danes vemo, da so ga rabili, celo kot 'jezik srca', kakor je napisal Miran Košuta, nemški in italijanski plemiči na Slovenskem.

Pavle Markù in baritonist Andrej Štrukelj, junij 1954.

POGOVOR

Ko je Dušan Pirjevec Ahac, s katerim sva se srečevala v slavističnem seminarju in naj bi me torej dobro poznal, vprašal po prvi objavi nekaterih pisem v tržaškem Zalivu Jožeta Koruzo, ki je izvornike videl pri meni doma, ali je gotov, da to ni Merkùjev falzifikat, sem bil užaljen, a nisem utegnil več izraziti svojega negotovanja bivšemu kolegu, ki sem ga drugače cenil in spoštoval. Ljubljana pač reagira tako: ali nas prezre, ali misli, da potvarjamo zgodovino.

Dragocene so vaše raziskave narečij, kot npr. knjižica *TERSKO NAREČJE*. Kako, da se posvečate v tolikšni meri raziskovanju zahodnih narečij?

Knjižica je drobna in predstavlja le izhodišče za moj študij tega zanemarjenega narečja. V Ljubljani na splošno niti ne vedo ne samo, kje je Terska dolina, temveč celo, da obstaja. Skozi dobrega pol stoletja se mi v Ljubljani celo čudijo, da prihajam iz Italije in govorim slovensko!

Desni breg Tera predstavlja zahodno mejo slovenske in slovanske naselitve v Evropi. Tamkajšnje narečje je v letih 1873-1901 raziskoval veliki poljski dialektolog

Jan Ignacy Baudouin de Courtenay; tik pred drugo svetovno vojno se je tam pojavil France Bezlaj, ki se je kot etnograf zanimal za ljudskega pesnika Pietra Negra iz Zavarha, za njim je Milko Matičetov l. 1940 zapisal na desnem bregu Tera čez 100 pripovednih in pesemskih besedil, ki jih v 61 letih še ni utegnil objaviti, potem nič več (v ta nič vštejem tudi dva bežna obiska dialektologa Tineta Logarja). Ker hodijo slovenski in tuji raziskovalci najrajši v Režijo, sem se ustavil pač v Teru in se danes vsaj italijanski jeziko-

slovci radi obračajo name kot edinega strokovnjaka za to slovensko narečno območje. Vse kaže, da v Ljubljani (Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Univerza ipd.) še ne vedo, da sem v Italiji objavil mnogo knjig in razprav o terskem narečju, toponomastiki ipd. Kot tak sem le sodelavec padovanske in tržaške univerze.

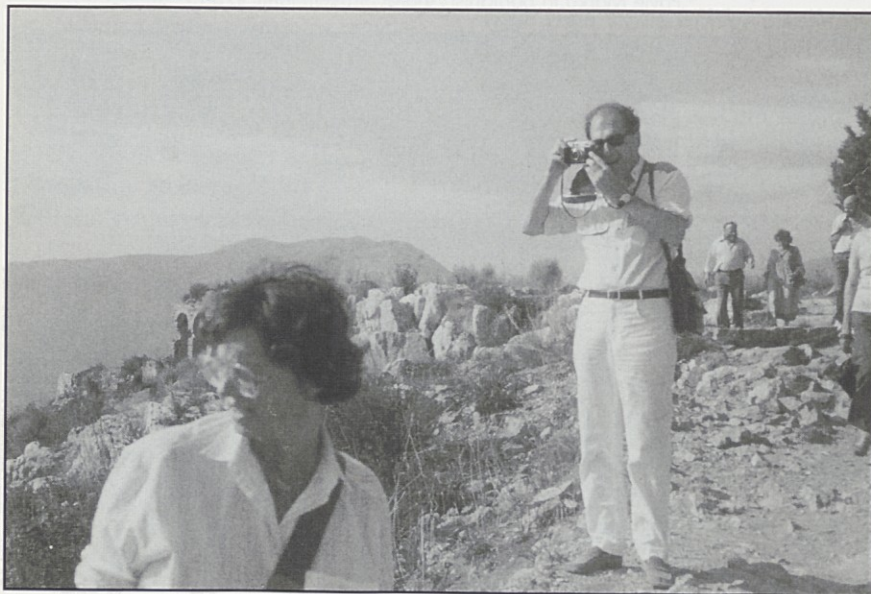
Kaj vas je napeljalo k raziskavi o svetnikih v slovenskem imenoslovju? Na zadnjih straneh knjige pravite, da še niste našli dovolj gradiva za določena imena, npr. Štanjel na Krasu. Od izida knjige je preteklo že nekaj let, ste se s to raziskavo še ukvarjali?

V letih, ko so se strokovnjaki iz Slovenije tudi pri raziskavah v Italiji v glavnem izogibali svetega kot hudič blagoslovljene vode, sem se lotil te študije. Slovensko osebno in krajevno imenoslovje izhaja namreč iz praslavanske, torej predkrščanske podlage (in temu so se posvetili brez pridržkov številni strokovnjaki) ali iz krščanske, kakršna se je pri nas udomačila že pred tridentinskim koncilom. Zaradi plahosti, s katero so se tedaj ljubljanski kolegi lotevali te kategorije v celoti, sem se lotil te tematike in prvič razširil svoje raziskovanje od našega zahoda na ves osrednji slovenski prostor in, kolikor sem imel drobne podatke na voljo, tudi na slovenski prostor v Avstriji in na Ma-

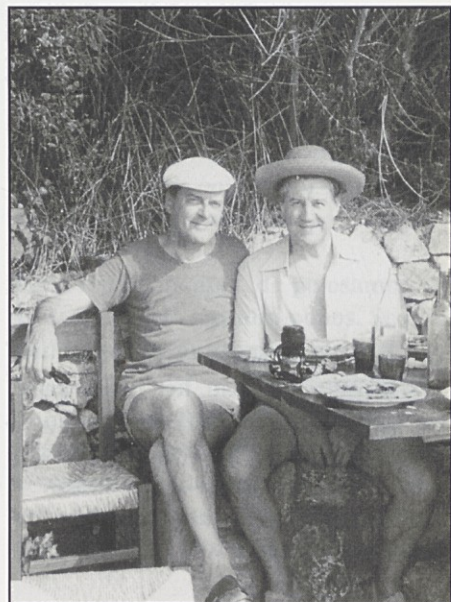
Učja; v sredini citiranec Guen Pikot, leta 1983.

Pavle Merkù s soprogo Marto na Terracini, septembra 1983.

Pavle Merkù med člani sardskega zboru Coro polifonico Turritano iz Porto Torresa, septembra 1983 v Gorici.

Pavle Merkù in mons. Pablo Colino, dir. Capella Julia v Vatikanu, med bendimo na Argentariu, leta 1986.

džarskem. Študija torej ni celovita in izčrpna. Kljub temu mislim, da sem strnil dovolj podatkov (in navedel, kolikor sem mogel, avtorje, ki so o tem pred mano kaj tehtnega pisali), da pomeni še danes to delce vzletišče za popolnejše podatke, ko bo ZRC SAZU ali požrtvovalnost kakega posameznika zbrala vse podatke iz prostora slovenščine cele.

Posebno poglavje vašega raziskovanja predstavlja priročnik SLOVENSKA KRAJEVNA IMENA V ITALIJI.

Omenjeni priročnik predstavlja moj življenjski bankrot: razočaranju in ogorčenju, da ni ljubljanski priročnik SLOVENSKA KRAJEVNA IMENA upošteval niti enega slovenskega krajevnega imena zunaj zdanjih državnih mejâ (npr. Trst, Nabrežina, Oglej, Benetke, Rim, Celovec, Dunaj itn.), je sledilo razočaranje in ogorčenje, da se ga slovenski časnikarji v Italiji (da ne govorim o Sloveniji), za katere sem ta priročnik sestavil v potu svojega obraza v dvajsetih letih dela, potem ko me je prijatelj Dušan Černe spodbudil, naj jim ga pripravim, ne poslušujejo in rabijo pogostoma kar uradna italijanska imena namesto zgodovinsko in ljudsko utemeljenih slovenskih oblik (npr. Cividale namesto Čedad, Attimis namesto Ahten itn.).

To delo je sledilo nizu toponomastičnih raziskav, ki so mi jih poverile sloven-

ske občine (danes tudi napol slovenske) Dolina, Devin Nabrežina in Zgonik v tržaški pokrajini ter Bardo v videnski pokrajini; za Rezijo je to opravil furlanski prijatelj Roberto Dapit, predavatelj na tržaški univerzi. Furlani nam priznavajo, da smo Slovenci v Italiji daleč pred njimi z onomastičnimi in toponomastičnimi raziskavami, čeprav so tudi oni v zadnjih letih krepko napredovali, skupaj pa predstavljamo količinski in kakovostni vrh teh raziskav v Italiji. Kdaj nam bo s podobnimi raziskavami sledila Slovenija?

Vrsto let ste pripravljali in urejali glasbene programe za radio Trst. Pravzaprav ste bili prisotni v vseh kulturnih ustanovah na Tržaškem. Z mejo, ki je vrsto let samo simboličnega pomena, je predstavljal Trst tudi za nas, ki živimo v njegovi bližini, dasiravno v Sloveniji, neko kulturno središče: Glasbena matica, gledališče, založba... Žal moramo zadnja leta spremljati klavno usodo slovenskih ustanov. Kako vi doživljate te razmere?

Doživljam jih kajpada kot tepen pes. Med Slovenci v Trstu je bilo premalo res svobodnih ljudi, ki bi na svoja pleča prevzeli odgovornost za misli, besede in dejanja. Zvečine smo bili, ker smo pač Slovenci, čredniki. Ker so pastirji teh čred postavljali politične interese (skoraj nikoli domače)

pred življenjsko bistvene probleme, so bile črede nepripravljene in zbegane, ko je leto 1991 iznenada spremenilo vse. Ker nas ni zgodovina nikoli ničesar naučila, smo pasivno spremljali razsulo ustanov. Najboljše poznam zgodbo Glasbene matice: pred kakimi dvajsetimi leti so bile razmere ugodne, da postane sestavni del tržaškega državnega konservatorija, a politična odločitev (nikakor ne v Trstu) je to onemogočila. Zato si danes obližujemo rane.

Kaj pa zaščitni zakon, ki smo ga toliko časa čakali in pričakovali, da se bo položaj slovenske manjšine v Italiji izboljšal?

Zaščitni zakon ne zadostuje: to je platonška izjava brez izvrševalne moči. Edina novost, ki se je s tem zakonom lahko veselimo, je prvo priznanje naše manjšine v videnski pokrajini kot del slovenske manjšine v Italiji. Preden bo splošnemu zakonu sledila vrsta normativnih pobud, ki so nujne, da udeležijo zakonske obveze, bo minila dolga vrsta let: med tem časom nas lahko pokopljejo, saj bomo mirni čredniki to sami pospeševali. Ljubljana se bo delala, da ne razume te situacije, in nas bo mirila, češ saj imate zaščitni zakon!

Mene osebno je zelo prizadelo dejstvo, da je bila ukinjena slovenska Založba tržaškega tiska, ki sta jo vrsto let

uspešno vodila Marko Kravos in Miran Košuta. Zlasti, ker je literarna ustvarjalnost med Slovenci onstran meje zelo močna in s svojo specifikko bogati splošno slovensko literaturo. Tudi vaše knjige so tam izhajale. Kako vi gledate na to?

Tako kot vi! Poudarjam, da sta doslej samo dva osrednja Slovenca razumela Trst in njegovo vlogo na robu slovenskega prostora: Ivan Cankar in Anton Trstenjak.

Trst za svoj prostor in slovensko zaledje tudi nima svoje revije. Nekoč je izhajala revija Dan, ki jo je urejal Miroslav Košuta. Se vam ne zdi, da bi bila revija za Slovence onstran meje potrebna? Ali se vam zdi, da bi revija Kras vsaj deloma lahko zapolnila vrzel? Ob tem izkoriščam priložnost, da vas vprašam, kaj menite o tej reviji?

Trst je imel kar precej revij: rad se spominjam Tržaških razgledov, ki so v onih razmerah igrali kar zadovoljivo vlogo vsaj med levičarsko opredeljenimi tržaškimi Slovenci, saj je imel urednik Boštjan Žagar kar smisel za bogastvo kulturnih argumentov. Revijo je pokopala prva Kocbekova afera, ko smo Boris Pahor, Alojz Rebula in jaz sam odstopili. Odslej Trst take revije ni več premogel. Res je Jože Peterlin ustvaril Mladiko, ki še - edina med slovenskimi revijami v Trstu - čvrsto živi in je kljub ideološki opredeljenosti in širši vsebinski pestrosti čutiljiva in v glavnem sprejemljiva za vse. Sicer smo imeli kratkotrajne Sidro (dve številki), Tokove (eno številko) in dolgo trajni Zaliv, ki je postopoma postal zasebna Pahorjeva politična revija; ne bom odrekel Borisu Pahorju niti za trohico priznanje za tehtno politično in moralno vlogo, ki jo je pol stoletja igral sredi vseh Slovencev, vendar je kot pisatelj nehal biti zanimiv... Nastajale so še kratkopsne kulturne ali literarne revije. Nobeni se

Merkùjevi na dan Jasnine poroke leta 1985. Z leve na desno: Pavle, sin Andro, hči Jasna, soproga Marta.

ni posrečilo vsidrati se in zbuditi toliko zanimanja, da bi prestopila prag preživetja.

V teku let sem se naveličal vseh široko zasnovanih kulturnih revij (sledil sem s pešajočim zanimanjem le ljubljanskim Razgledom) in še posebej literarnih revij, ko sem postal zbircen in se mi ni dalo več brati pesniških prvencev in slabe proze. Začel sem iskati le izbran kruh za moj želodec.

Danes berem v glavnem le znanstvene in strokovne revije, a rad sežem tudi po takih, ki kulturno obravnavajo širok spektrum problemov; takšna je revija Kras, včasih sežem tudi po Mladini in Ampak: v njih najdem kaj živega, zanimivega, spodbudnega. Povrh je Kras imeniten tudi zaradi opreme. Vaša zamisel, da bi Kras lahko postal zatočišče za tržaške kulturne sirote, se mi zdi stvarna in lepa: le pod pogojem, da se njena raven ne zniža iz pietete do sirot.

Glede jezika ste bili zelo kritični do Ljubljane. V mislih imam pravopis. Ste morda že videli novega (nekoč ste rekli, da krivično opušča lepe slovenske izraze)?

Novega še nisem vzel v roke, bojim se ga in zato odlašam. Gotovo nisem nasproten pravopisni normativi; ne strinjam se pa z zgolj socialnimi motivacijami, predvsem pa ne s tem, da gledajo v Ljubljani zgolj na slovenščino znotraj meja Republike Slovenije (in zato še prenašajo toliko srbiz-

mov). Ta pogled je treba po mojem nujno uravnovesiti s spoštovanjem slovenšč'ne cele, ki jo vedno postavljam nad državne razmejitve. Uravnovešamo ga lahko le z zgodovinskim pogledom, ki bi sprejel v standardno slovenščino vrsto (zaenkrat še) živih besed in pravic s slovenskega obrobja zunaj državnih meja Republike Slovenije. Pri tem vztrajam kot glas vpijočega v puščavi. Med tem predvsem časnikarji na neodgovoren način kvarijo slovenščino tako, kakor je začel že prvi poklicni časnikar Josip Jurčič.

Kot prvi ste 30. septembra (2001) prejeli Štrekljevo nagrado, ki vam je bila podeljena v imenu občin Komen, Sežana, Hrpelje-Kozina in Divača za izjemne dosežke na področju zbiranja slovenskega ljudskega izročila v pesmi in besedi. Mislim, da je vaše delo na tem področju resnično tako veliko, da se nehote zastavlja vprašanje, kdo bi si ob vašem imenu še zaslužil takšno priznanje?

Poznam vrsto ljudi, ki bi si jo zaslužili, ne glede na to, ali so poklicni zbiralci ali ljubitelji in tudi prirejevalci ljudskega blaga na pisane načine, na primer: Milko Matičetov, Julijan Strajnar, Zmaga Kumar, Mirko Ramovš, Hilarija Lavrenčič pa še kdo bi se našel!

Pred katerokoli nagrado in priznanjem sem bil in sem še vedno skeptičen, saj

Skladatelji... Z leve proti desni: Pavle Merkù, Uroš Rojko in Fabio Niede na tržaškem Konservatoriju "G. Tartini", junij 1999.

sledi vsaka odločitev celemu ozvezdju mnenj, razmer, politične volje, krajevne pojojenosti. Štrekljeve nagrade sem se izredno razveselil iz dveh osebnih razlogov. Prvi je čustvene narave, ker mi je bila nagrada podeljena v komenski občini, v kateri se je rodila moja babica Josipina Peric - Žeafa Suaščava iz Brestovice, ki je bila ljudska pesnica in skladateljica: nagrado sem na dnu srca sprejel v njenem imenu. Drugi razlog je stvaren: slovesnost je bila pripravljena tako skrbno, od resnih govorov brez slogovnih spodrseljavev in vsebinske nabreklosti do brezhibne predstavitve glasbenega sporeda. Tedaj sem spoznal, da marsikdo res verjame v moje delo in mi nagrado privošči, predvsem pa da me kljub starosti in številnim grehom celo mladi imajo radi.

Vašega izjemno obsežnega dela ni prezrla niti matična domovina, saj ste 1971. leta prejeli nagrado Prešernovega sklada, leta 1985. pa ste bili izvoljeni za dopisnega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Bi lahko govorili o kakšnem sodelovanju z ustanovami v matični domovini?

Ne smem se pritoževati, saj z nekaterimi ustanovami že dolgo sodelujem z obojestranskim zadovoljstvom in s popolnim razumevanjem: te so predvsem Društvo slovenskih skladateljev, Radio in televizija Slovenije, Slovenska matica, mariborska Uni-

verza, malce tudi Slovenska akademija znanosti in umetnosti, tu pa kar štirje instituti. Ne smem pozabiti na tesne osebne vezi z glasbeniki, muzikologi in etnomuzikologi, slavisti, književniki in likovniki. Včasih pa se sprašujem, čemu sem dopisni član Akademije, če me ni klicala v 16 letih na nobeno predavanje, pri katerem bi lahko povedal marsikaj zanimivega o svojih delovnih izkustvih med Terjani ali, morda bi to bilo še bolj zanimivo, o svojih delovnih izkustvih z italijanskimi glasbeniki in glasbenimi ustanovami, o njihovem zanimanju za slovensko glasbeno kulturo, s katero jih stalno seznanjam, ali še kaj.

Kakšno je vaše videnje usode slovenskega naroda v času, ko nenehno poslušamo besede evropeizacija, globalizacija, ko se nam že dogaja, da se namesto slovensko govori kar angleško?

Naše največje zlo je dejstvo, da nismo državotvoren narod. (Tega ne pravim jaz prvi.) Smo sicer narod z dolgo in svetlo kulturno zgodovino, prvi pismeni slovanski narod še pred glagolico in cirilico, s knjižnim jezikom in slovnico od polovice 16. stoletja, z umetniki na najvišji svetovni ravni, z lepim in bogatim jezikom, z zlahtnim in zanimivim ljudskim izročilom, z blagoslovljeno in lepo zemljo..., ampak nismo državotvorni, nimamo dovolj sposobnih politikov,

smo prepirljivi in zavistni, vrtičkarji brez smisla za skupnost... Naša prihodnost bo odvisna od nas samih: bomo sposobni postavljati splošno vrednoto nad osebne tesni? Sicer nas bosta evropeizacija in globalizacija odpravili. (Kdo bo potem še bral Prešerna in Kosovela v slovenščini?)

Sama imam občutek, da po osamosvojitvi upada celo narodni ponos. Se tudi vam tako dozdeva?

Smo Slovenci kdaj imeli kaj narodnega ponosa? Izjeme, ki utegnejo biti bolestone napete, me prepričujejo, da pravega, uravnovešenega narodnega ponosa nismo nikoli zmogli.

Kakšno je vaše mnenje o skrbi, če sploh lahko o tem govorimo, matične domovine za slovensko manjšino v Italiji?

Tu pa tam je kje opaziti nekaj skrbi za manjšino. Ker pa nas v matični domovini ne poznajo, nas nočejo poznati, so v najboljšem primeru zbegani in ne vedo, kaj bi z nami počeli.

Ko človek prebira vaše delo, spozna, da imate še mnogo načrtov, misli in idej. S čim se trenutno ukvarjate?

Trenutno se ukvarjam z zdravstvenimi problemi, točneje rečeno, s problemi staranja. Navaditi se moram na počasnejši delovni ritem, na obvezno počivanje, na ustrezno prehranjevanje, kakor se moram navaditi na pojemajoče energije. Dokler bom mogel, bom pa delal in skušal uresničiti še kak načrt. Ko bom dokončal še dve jezikoslovni študiji, ki ju imam v glavnem že v računalniku (Besedišče terskega narečja in Tržaško srednjeveško imenoslovje), bom preostanek svojih energij posvetil izključno glasbenemu ustvarjanju. Delam stalno (trenutno pišem Remembering Martha na Shakespearovem besedilo za sopran, zbor in tolkala), v letu 2002 pa me čaka vrsta komisij in naročil, ki jih dobivam večinoma iz Italije, redkeje iz Slovenije in drugih evropskih dežel. V skladbah iz zadnjih let iščem sončnost, veselje, mir: notranje ravnovesje, ki mi ga je podarila starost, mi to iskanje omogoča. Uspehi me spodbujajo in mi delno nado-meščajo pomanjkanje energij.

**„Potrkaj na žaro“,
najnovejša pesniška
zbirka Tržačana
Marka Kravosa**

»... Prešeren, veliki slovenski pesnik, ki ga Slovenci tako častimo, da smo mu posvetili državni praznik, v svojem življenju menda sploh ni prišel do morja! Niti do Trsta. Nič čudnega zato, če je bil tako zagrenjen... Kako bolj veselo bi mu cvetele rožce poezije, če bi se kdaj nastavljal primorskemu soncu in si privoščil kozarec terana namesto cvička..!« je povedal ob izidu svoje najnovejše pesniške zbirke *Potrkaj na žaro* tržaški pesnik Marko Kravos, ko smo se z njim pogovarjali o pesnitvi *Prešeren v Trstu*, s katero se zbirka začne. Tržaškemu pesniku Marku Kravosu ta Prešernova očitna biografska pomanjkljivost ni šla v glavo. Zato je napisal daljšo epsko pesnitev, v kateri poskuša pripraviti Prešerna, da bi spet stopil med Slovence in ob tej priložnosti pogledal tudi k njemu, v vrvež mediteranskega mesta. K povratku na ta svet ga Kravos nagovarja bodisi z glavnimi temami, ki se jih je Prešeren v svojem ustvarjanju loteval (emancipacija naroda, narava, pesništvo, etična in bivanjska vprašanja), bodisi s pesniškimi oblikovnimi vzorci, s katerimi se je vpijal v naše slovstvo (Krst pri Savici in Nova pisarija, Alpska poskočnica idr.). Je Kravosu izziv uspel? Seveda je! Na hudomušen način, ki je zanj značilen. Smeh in igrivost sta namreč v sodobni slovenski poeziji še vedno premalo doma - morda prav zato, ker je tudi dandanes - tako kot v Prešernovem času, premalo primorsko/mediteranskega temperamenta na Slovenskem.

KRAVOSOV PREŠEREN V TRSTU - SMEH IN IGRIVOST V SODOBNI SLOVENSKE POEZIJI

In vendar Kravos zatrjuje, da je za vsakim smehom, naj bo še tako pošten in sproščen, tudi veliko hudičevo resnih zadreg in tegob, ki se nalagajo človeku na pleča. Tudi v pesnitvi *Prešeren v Trstu* tega »zaresnega« ne manjka, in prav na to se ujame pesnik Prešeren, ki končno zares pokuka v njegove verze.

V pesniški zbirki *Potrkaj na žaro*, ki jo je decembra 2001 izdala založba Mondena v Grosuplju, so tudi nekatere druge Kravosove epske pesnitve, ki so nastajale od njegove prve pesniške zbirke v letu 1967 dalje. Objavljene so pesnitev *Jazovova sled*, ki je prvič izšla v Sodobnosti leta 1989 in v italijanskem prevodu *Le tracce di Giasone* v Milanu leta 2000 (v reviji *Kras* je bila predstavljena v 39. številki, september 2000), se-

dem *Pesmi o Kuwaji*, ki so prvič izšle v tržaškem Zalivu leta 1968, šest „azteških“ pesmi *Pričevanje iz Tesluka*, prvič objavljene v Sodobnosti leta 1967, cikel pesmi *Fu Sano-va dela*, tudi prvič objavljen v Sodobnosti leta 1967 in enajst *Pesmi desetnice*, prav tako prvič objavljene v Sodobnosti leta 1987. „Temu zaokroženemu epsko lirskemu loku zbirke pa je (Marko Kravos - op. ured.) dodal za uvod nekoliko priložnostno, še neobjavljeno pesnitev *Prešeren v Trstu*. V njej najdemo Kravosov odziv na modne 'demitizacije' Prešerna, ki so se na gosto pojavile ob praznovanju 200-letnice pesnikovega rojstva“, končuje svojo spremno besedo prof. dr. Boris Paternu.

V nadaljevanju bralcem revije *Kras* predstavljamo v celoti Kravosovo pesnitev *Prešeren v Trstu*!

V Milanu, v knjigarni TIKUN januarja 2000 ob predstavljanju Kravosove Jazonove sledi. Od leve proti desni: založnica iz Milana Snježana Hefti, prevajalka Patrizia Vascotto, pesnik in publicist Franco Manzoni, pesnik Marko Kravos, prevajalec Kajetan Kovič in milanska prevajalka ter galeristka Tatjana Wolf Bellotto.

Marko Kravos

Slovenski pesnik iz Trsta se je rodil leta 1943 v južni Italiji, kamor je bila konfirirana njegova družina. Diplomiral je na slavistiki v Ljubljani, potem je 22 let vodil slovensko Tržaško založbo. Dve leti je bil docent za slovenski jezik s književnostjo na Univerzi v Trstu.

Med leti 1996-2000 je bil predsednik Slovenskega centra PEN. Prejel je nagrado Prešernovega sklada v letu 1982, v letu 1988 pa italijansko nacionalno nagrado L'Astrolabio za poezijo. Njegove pesmi so objavljene v številnih antologijah slovenske in evropske poezije, v samostojnih knjižnih ali revijalnih objavah pa so doživele prevod v 18 jezikov.

Tržaški pesnik Marko Kravos, 2001 - Fotografija: C. Christie

Uvod

*Kamen na kamen mesto. Pod rebri cest
škrta srce, nabrekajo cementna jetra,
živci kot žice, slepa starodavna čreva.
Cerkev in grad, pod gradom gaj za mrliče.*

Po sivem morju v sivi barki stari časi,
Prešeren pri brivcu spet o ljubezni kvasi:
ošabna Julija od Laibacha do Dunaja,
vmes nedorasla Ana, slovenska mama.

Še ni odkril Amerike, in grebe vase:
„Ne pušim tobaka, ne igram loterije.
Slane verze, rodoljubje, pasje izobilje
v čolnič sreče vtaknem si, in suhe fige.

Skočim čez alpski plot: Na Daljni Vzhod
na divji jug gre pot, v Jutrove dežele,
do dišeče Indije, do brokatne Španije.
Proč od soneta, proč od skodelice kave!”

Ne pride niti do Francije, zlati Francé.
Zvest brez verižice, kot čistokrvni per
se ščeperi ob vencu svoje posmrtné slave:
iz roda v rod spet kdo mu prekrščuje Krst.

Na vodi Haronov brod, ob njem prešerni Trst.
Nezgodni pevec vsem za zgled, naš veliki sin.
Kako? Mu ni pretežko...? Molče trobenta in uči:
Biti! Biti razpoloženi mona na trpni način.

*Kamen na kamen srce, žice in živci,
starodavna slepa čreva pod rebri cest.
Lepi vrt kot smrt. Ne kri ne voda. Trst.
Nikjer heroja. Pišem. Bo ep ali brodet?*

Manjši pesnik

Ni več nadlog ne hrupa ne proslav v deželi tvojih vnukov,
le vstani, stari mojster!

Zdaj teče čas kot olje, svet pod Triglavom je naš do morja
v besedi in državi.

Vzel je hudič cesarje, kralje, zvezdo; okovi so zdaj v prahu
z nadzorniki in ovaduhi.

Res smo med tem postali manjši, a kaj, ko se otrešamo sto let
sosedskih rok in pet;

vmes pa se s koli sami med seboj, in kadarkoli s čimerkoli
za vero, ki se ji pravi

moč in oblast. Resnice meč si strumni Janezi kalijo v krvi,
očiščevanje pomlajuje!

Boš vsaj pogledal k nam, ko v družbi narodov zbor rojakov
ponosno nosi hlače,

poje zanosno tvojo pesem? Pomlad se smeje, ki si jo v trdi zimi
sejal in sanjal,

ti pa ko medved v mrkem domu! Še kuhaš zamero nad usodo,
nad skoporito srečo?

Praznita sod z Matjažem pod Peco, namakata v kapljico rujno
vsak svojo cirozo?

Vsaj da bi v žametnem kraju si z Vido lajšal večno hrepenenje,
srce neiztrohnjeno...

Gnus krivogledi se morda ščeperi nad tvojimi jetri, ti brani
življenje rad imeti,

Prešeren v Trstu

ker v paradigem méglo znova svojat posvojevalna ti zavija
pesmi prrodušne?

Kozli podalpski z izločki želijo pač vedno označit si pašnik
narodne substance.

Smej se tej šegi! Na mrtvo in živo je treba ljubiti in peti -
to v kozji rog jih užene!

Pridi, da se nagledaš gorá! Še so uperjeni v nebeško modrino
gigantov hrbti,

beli in krhki, ko jih spodjeda travnato zelenje in tonejo v šumih
storoškega gozda in reke.

Z roso in vonji jim čelo pregrinja večer in spleta novo razmerje
med zemljo in zvezdo,

mrak odprhne strah pred globino, škrat prižiga kresnicam
svetilke ljubezni.

Vdana davnina bo jutri spet zlata, nad vodo usločena vrba
čaka in v jutro zaupa.

Nič niti s tem? Za obupat! Niti prizor iz narave ne rodno okolje
ne zvabi med nas te.

Petkrat po vrsti zapiši petico, toliko dni že čemiš vodoraven
v kleti brez oboka.

Mi si medtem v veselju sestavljamo vas, računalnik je naša
razbrzdana lokomotiva.

Kozmos genomov poznamo, s ključi genov spočetnih rožljamo,
vračamo Adamu Eden. -

Skušam do tebe, Ribičev Frénce: vso našo kramo nastavljam,
znanost kipečo, napredek...

Glej, še daktilski verz sem raztegnil, pridal mu sapfični repek,
vse zate pripravlil...

Znak vsaj mi daj, pobliskni, če zdaj kot snov razpršena utripaš
v praluči sinjine!

Kje pravzaprav si, ko več nisi? Klica v semenu, ruda v globini.
kristal ali pelod?

Moram do tebe! Razlog za to? Odkrito rečeno: v novi pesnitvi
rad bi te za junaka!

Čudež umetnosti, ko bi znenada kot feniks mi stopil med verze,
nedorečeno povedal.

Končno dočakaš nagrado: Prešernu prešerna. Čast in veselje
si bova delila,

da ti ne skrkne srce nebojgljeno zaradi zubljev zelene zavisti,
sline mrgodnih spletkarjev...

Vzvišen ostajaš do slave! Fanfare, si misliš, in soj žarometov
so votle igre za javnost?!

Svoj čas. Danes nam trg-trinog po razglášeni slavi odmerja
ceno besed in ljudi.

Sprejmi vsaj iz stanovske zavesti vlogo v tej epski stvaritvi,
saj gre za prid poezije!

Lirike namreč podrast nezadržno Parnas nam zarašča,
kar je preveč, je preveč!

Čustveni mah, filozofska robida in ščavje duhovne eksote
vseprek odganja,

žene, bohotno cveti v sonetih, hajkujih, v hermetičnih bobkih.
Prostor na soncu

epiki kje je? Pomagaj, da kak macesen vsadiva, pomagaj
pogózdit naš kras!

Dvomiš o mojem okusu in moči... Bojiš se v tem epu postati
grdež in cmera povrh? -

mit, ki ga umetnik smeši in ruši, vpleta v zločine - kar vse so
s tabo že večkrat počeli?!

Zame romantični pesnik, prisežem, ostaja genij samotni,
zamaknjen v nedosegljivo...

da pa zamaknjenca rado zamika v nečednost, spozabo,
to je kot ena in ena!

Čmil ne bom te, prisežem. Predniku brskati po drobovju -
sprevržen užitek!

Vendar pa nekaj kosti obiral s slastjo bi na tebi. Recimo:
pijanščino obešenjaško;

zaskakovanje negodnih deklet, ko s solzámi zalivaš svetinjo
frklje nedosegljive;

bôde v oči tvoja razsipnost ob bedi lastnih otrok, zapuščine
pa niti za pôgreb.

Takih spotik ima vsakdo. Vsak se po svoje grebe proti svetlobi,
in vse nas spodnaša.

Tega pa, klinec, ne razumem! Duha prostost in naroda si branil
ves čas življenja,

drago in sproti plačeval si vero, da je svoboda sama smisel
od korenin do zvezd.

Vse zatajiš potem, križ čez smer, čez svoje obzorje napraviš
tik pred gostoljubno smrtjo!

Kam naj zdaj s to nesrečo, kako v pesnitev stlačiti zgodbo,
da si stal in obstal,

vse pa si zadnjo uro zapravlil! Na véliki zvon so te dali,
kot kembelj cerkveni:

vsem na očeh ti zažigajo pesmi, ti pa se sveče oklepaš
in ave prepevaš.

Črtomir meč je zamenjal za kuto, in s tem je poraz svoj presegel.
Ti zmago zabarantaš,

spraviš se s Cerkvijo, sprit tako na veke ostajaš sam s sabo,
junaško dvoličen.

Večji pesnik

Capin tržaški! Osminko ali dve,
da ne ostanem ti dolžan, bi rekel:

Ko pade pod sekiro, hrast ne zgnije,
postane les za posteljo in mizo,
poleno v živem ognju, križ ob poti,
vešala kdaj in latnik še pred hišo.
Pšenica v mlinu izgubi obliko...
šele ko zmeljejo te v prah, si moka,
s katero pečejo si kruha sprti
država, cerkev, narod, ustanove,

ki živemu ti kratijo svobodo,
ob smrti pa te kujejo v oltarje.
Potem ime, spomin častijo žrtve.
Brez njih ostaneš ti in tvoja dela
kot kralj brez oblačil in brez telesa,
kakor pomen, ki nima več besede.
Čez prag brez upa šel iskat Boga sem,
da me v oči pogleda, če si upa!

Manjši pesnik

Bog, je mož-beseda? Je velik stvarnik, ki ne pozna ljubosumja?
Sta se vsaj spogledala?

Večji pesnik

odgovarja z molkom

Podkovani angel

Pokojnih ne kliči,
ni mar jim prepir,
med rajskimi griči
uživajo mir.

Prešerno bog poje,
Prešeren molči,
in v zvezdice božje
obrača oči.

Ta tvoja pesnitev
je božji načrt,

je spravna daritev
za krst in za smrt.

Manjši pesnik

ostane brez besed

SKLEPNA PESEM v pouk in zabavo

Sonce sije, roža rase,
riba v morju vodo pije.
Gre France si srčne rane,
gre hladit si med koprive.

Sonce roži kri popije,
ribi sol ne gre v glavo,
pesnik melje poezije,
kolne svet, si kleše slavo.

Suha roža bo seno za kravo,
riba v soli kliče vino,
spomenik postavi narod
liriku kar pred gostilno.

Sije narod, tolar rase
in talar spet veter seje,
vse prekrasno gre že v klasje,
že krompir upogiba veje.

Smisel rože, ribe, dobre rime,
smisel pesnika večno pred vrati
up je, v kozjem sedlu zgodovine,
da bo še kaj piti, jesti, brati.

Prešeren v Trstu

DENAR ZA NARAVI PRIJAZNO KMETOVANJE NA KRASU

Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano

Bistveni cilj Slovenskega kmetijsko okoljskega programa je vzdrževanje kmetovanja in popularizacija kmetijske pridelave, ki zagotavlja sonaravno rabo naravnih virov, ohranja biotsko pestrost rastlinskih in živalskih vrst ter varuje naravno in kmetijsko krajino ob sočasnem trajnostnem razvoju podeželja. Program pomeni bistveni napredek od uveljavljenih oblik gospodarjenja in prehod na okolju bolj prijazne načine kmetovanja ob upoštevanju ekoloških, socialnih in prostorsko poselitvenih vidikov podeželja. Slovensko kmetijstvo se tako tudi na tem področju prilagaja zahtevam Evropske unije (EU), saj kmetijsko okoljski program omogoča postopen prehod na programe podpor v EU ter ob vstopu Slovenije vanjo tudi pridobitev sredstev iz njenih skladov za te namene.

Upravičenci do kmetijsko okoljskih neposrednih plačil so kmetijska gospodarstva, ki se odločijo za uresničevanje enega ali več ukrepov kmetijskega okoljskega programa. Pristop v program je prostovoljen. Kmet sam izbere, katere ukrepe bo uresničeval na delu svoje kmetije ali na vsej kmetiji. Mora pa izpolnjevati splošne in posebne pogoje programa ter upoštevati, da uporaba gensko spremenjenih organizmov ni dovoljena.

V letu 2001 je Slovenski kmetijsko okoljski program potekal poskusno, v letu 2002 pa bosta Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano in nosilec kmetijskega gospodarstva sklenila petletno pogodbeno obveznost za uresničevanje programa (2002-2006). V letu 2002 se nadaljuje uresničevanje ukrepov iz leta 2001. Ti so: odpravljanje zaraščanja, ohranjanje kolobarja, integrirano sadjarstvo, integrirano vinogradništvo, integrirano vrtnarstvo, ekološko kmetovanje, planinska paša, travniški sadovnjaki, sonaravna reja domačih živali ter ohranjanje obdelane in poseljene krajine na zavarovanih območjih. Glede na razpoložljiva denarna sredstva pa se bosta dodatno pričela še dva ukrepa. Sredstva bodo namenjena tudi izobraževanju kmetov in promociji programa.

Slovenski kmetijsko okoljski program obsega skupno 22 ukrepov, med katerimi so za kraško območje še posebej pomembni naslednji ukrepi:

odpravljanje zaraščanja
zmanjševanje erozije v sadjarstvu in vinogradništvu
integrirano sadjarstvo
integrirano vinogradništvo
ekološko kmetovanje (sadjarstvo, vinogradništvo, živinoreja)
košnja strmih travnikov
travniški sadovnjaki
reja avtohtonih in tradicionalnih pasem domačih živali
pridelava avtohtonih in tradicionalnih sort kmetijskih rastlin
sonaravna reja domačih živali
ohranjanje ekstenzivnega travinja
ohranjanje obdelane in poseljene krajine na zavarovanih območjih
ohranjanje habitatov ogroženih vrst ptic.

Problemi na krasu se nanašajo na opuščanje kmetovanja in posledično na zaraščanje, kar prispeva k propadanju kmetijske krajine, k nadaljnji marginalizaciji, siromašenju teh območij v gospodarskem, kulturnem in socialnem pogledu ter k zmanjševanju biotske pestrosti. Revitalizaciji kmetijskih površin je namenjen **ukrep za odpravljanje zaraščanja**, ki predstavlja čiščenje zaraslih zemljišč za kmetijsko rabo brez poseganja v mikroliefno strukturo. Neposredno plačilo za uresničevanje tega ukrepa je **42.000 SIT na hektar površine** (SIT/ha), možno pa ga je dobiti le enkrat v obdobju petletnega trajanja programa, pri čemer morajo biti očiščena zemljišča v kmetijski rabi še vsaj pet let po odstranitvi zarasti. Na površinah, na katerih se bo uresničeval ukrep za odpravljanje zaraščanja, je možno enkrat v petih letih trajanja programa ta ukrep kombinirati z **ukrepom za sonaravno rejo domačih živali**, kar pomeni, da kmetovalec lahko za take površine pridobi skupno po **51.000 SIT/ha**.

Mnoga, danes demografsko ogrožena in odročna območja so ekološko še neobremenjena in zato primerna tudi za najbolj zahtevne načine pridelovanja, ki bi jih morali kombinirati s kmečkim turizmom ali z domačo obrtjo kot dodatnim virom zaslužka. Ob vedno večjem povpraševanju potrošnikov po zdravih in kakovostnih pridelkih je ena izmed razvojnih možnosti kraškega prostora tudi

ekološko in integrirano kmetovanje. Naravne danosti kraške pokrajine nudijo možnosti za ekološko rejo živine, v okviru katere je mogoče pridelati visoko kakovostne in zdravstveno neoporečne suhomesnate izdelke in kot posebnost tudi mlečne izdelke drobnice ter jih tržiti kot ekološke. Za **ekološko rejo živine** z obtežbo 0,2 do 1,9 GVŽ/ha* kmetijskih zemljišč v rabi je za **trajne travnike** možno pridobiti **40.000 SIT/ha** in za **pašnike v uporabi 20.000 SIT/ha**.

Na vinorodnih kraških legah pa se lahko uveljavita **ekološko** oziroma **integrirano vinogradništvo**. Oba »vinogradniška ukrepa« prispevata k izboljšani kakovosti pridelanega grozdja in vina ter s tem k varovanju zdravja potrošnikov, pa tudi k zmanjšanju nevarnosti za erozijo na vinogradniških legah, k ohranjanju raznovrstnosti življenja v naravi in k zmanjšanju negativnih vplivov kmetovanja na okolje. Za ekološko vinogradništvo je možno pridobiti neposredno plačilo **120.750 SIT/ha**, za integrirano vinogradništvo pa lahko vinogradniki ob upoštevanju načel »Strokovnega elaborata o integrirani pridelavi grozdja in vina« pridobijo **60.000 SIT/ha**.

Dosedanji, razmeroma ekstenziven način gospodarjenja omogoča enostavno vključevanje tudi v **integrirano in ekološko pridelavo sadja**. Za **redno oskrbo sadovnjakov** s 120 drevesi/ha pri orehu in kostanju in z 200 drevesi/ha pri drugih sadnih vrstah ter ob upoštevanju »Pravil slovenske integrirane pridelave sadja« lahko sadjarji dobijo **60.000 SIT/ha** sadovnjaka, za sadovnjake z enako gostoto dreves/ha v ekološki oskrbi pa **120.750 SIT/ha**.

Travniškim sadovnjakom, ki predstavljajo identiteto slovenskega podeželja in zakladnico biotske pestrosti v kmetijstvu, se sredstva namenjajo v okviru dveh ukrepov. Travniški sadovnjaki so bili - žal - v zadnjih desetletjih močno zapostavljeni. Potrošnikom so bile vsiljene novejšje sorte jabolok, ti zapostavljeni ekstenzivni sadovnjaki pa so se zaradi neekonomičnosti in tržne nezanimivosti starali, ostali so neobdelani in neobnovljeni, drevesa pa nenegovana. S ponovnim naraščanjem zanimanja kupcev in s ponovnim uvajanjem tradicionalnih sort se travniški sadovnjaki ponovno oživljajo.

Ukrep za travniške sadovnjake omogoča ohranjanje tradicionalnih oblik kmetovanja z morebitno dvonamensko rabo. Tako se travnate površine v takih sadovnjakih lahko tudi kosi ali pa se na njih pase živina pri zgornji meji obtežbe 1,9 GVŽ/ha. Poleg ohranjanja starih tradicionalnih in avtohtonih sort sadnega drevja, značilne krajine in habitatov za mnoge rastlinske ter ptičje in druge živalske vrste ta ukrep prispeva tudi k pestrejši ponudbi proizvodov, katerih osnova so stare, aromatične sorte sadja. Evidentirana raba gnojil in fitofarmaceutskih sredstev pa zagotavlja tudi višjo kakovost pridelanega sadja. **Travniškim sadovnjakom z gostoto 90 do 200 dreves/ha** je namenjeno plačilo **27.000 SIT/ha**. **Ukrep za ohranjanje travniških visokodebelnih sadovnjakov** pa je namenjen za ekološko kmetovanje in je pri njem treba upoštevati »Pravilnik o ekološki pridelavi in predelavi kmetijskih pridelkov oziroma živil«. Plačilo za travniške visokodebelne sadovnjake z gostoto 90 do 200 dreves/ha je zaradi zahtevnejših postopkov pridelave **50.000 SIT/ha**.

Ohranjanju travinja, preprečevanju zaraščanja, zagotavljanju na kmetijskih gospodarstvih pridelane krme za živali ter zdravih in kakovostnih živinorejskih proizvodov je namenjen **ukrep za sonaravno rejo domačih živali**, za katerega je ob obtežbi 0,5 do 1,9 GVŽ/ha kmetijskih zemljišč v rabi možno dobiti 9.000 SIT/ha travinja.

Ukrep za zmanjševanje erozije v sadjarstvu in vinogradništvu omogoča sadjarjem in vinogradnikom dodaten vir sredstev po **27.000 SIT/ha**.

Ker so na nekaterih kraških območjih travniške površine tudi v nagibih, je za njihove lastnike-kmetovalce zanimiv tudi **ukrep za košnjo strmih travnikov**, za katerega je plačilo - v odvisnosti od nagiba terena - med **7.500 SIT/ha** in **10.000 SIT/ha**. Uresničevanje tega ukrepa bo prispevalo k preprečevanju zaraščanja, k ohranjanju tradicionalnih oblik kmetovanja in značilne kulturne krajine, naravnih posebnosti ter habitatov za mnoge rastlinske in živalske vrste.

Ukrep za rejo avtohtonih in tradicionalnih pasem domačih živali ter ukrep za pridelavo avtohtonih in tradicionalnih sort kmetijskih rastlin prispevata k ohranjanju genetske dediščine tudi na kraškem območju. Prvi ukrep namenja podporo reji goveda, prašičev, konjev, drobnice in kokoši po **13.500 SIT/GVŽ**, pri čemer sta za kraško območje zanimivi predvsem konjereja in reja drobnice. Pridelavi avtohtonih in tradicionalnih sort kmetijskih rastlin pa je namenjenih **54.000 SIT/ha**. Ukrepa prispevata tudi k ohranjanju značilne kulturne krajine, ki je povezana z rejo domačih živali, s pridelavo kmetijskih rastlin na krajevno običajne načine ter s pridelavo zdravih in kakovostnih živil in s tem povezanega potencialnega zdravja potrošnikov.

Ukrep za ohranjanje ekstenzivnega travinja je namenjen ohranjanju habitatov in biotske raznovrstnosti, tradicionalnih oblik kmetovanja ter krajine in mozaične strukture podeželskih kraških območij. Podpora je neposredno namenjena gospodarni rabi travinja za preprečevanje zaraščanja in je **5.000 SIT/ha**.

Do neposrednih plačil za uresničevanje ukrepov Slovenskega kmetijsko okoljskega programa so upravičena tudi kmetijska gospodarstva na zavarovanih območjih, ki uresničujejo našete ukrepe programa. Vsa zavarovana območja še niso evidentirana na parcelnem nivoju, ki ga zahteva administrativna kontrola dodeljevanja neposrednih plačil. Varovanje kraške krajine ob sočasnem kmetovanju predstavlja poseben izziv: kako z naravi prijaznimi načini gospodarjenja ta območja oživiti in jih ohraniti obdelana in poseljena. Plačilo za uresničevanje ukrepa, katerega cilj je ohranjanje obdelane in poseljene krajine na zavarovanih območjih, predstavlja določen dodatek k drugim plačilom za uresničevanje ostalih ukrepov programa.

Na krasu so tudi številna travišča in pašniki, ki so vključeni v mednarodno pomembna območja za ptice. Tem območjem je namenjen **ukrep za ohranjanje habitatov ogroženih vrst ptic**, ki z ustreznim in časovno usklajenim načinom košnje ter paše varuje življenjski prostor ogroženih vrst ptic ter mnogih drugih živalskih in rastlinskih vrst. Z uresničevanjem tega ukrepa je možno dobiti po **7.000 SIT/ha**.

Vsem kmetijskim gospodarstvom, ki se zanimajo za neposredna plačila Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano iz Slovenskega kmetijsko okoljskega programa, svetujemo, naj se povežejo z najbližjo kmetijsko svetovalno službo!

* GVŽ/h = glava velike živine na hektar površine

Raziskovalna naloga učencev Osnovne šole Dutovlje o kraških mlekaricah

Danila Kocjan

MLEKARICE SO PELE:

Jaz prva zjutraj vstanem; še prej, ko dan zvoni.

V Trst nesem sladko mleko, da z njim se pogosti.

V Trstu dosti vrst kupčije še meni cvenka da, domov po beli cesti lepo preštevam ga.

(Pesem, ki so jo prepevale mlekarice. Iz knjige N. Morato: Repentabor - svet na meji)

Mlekarice iz Krepelj z vozički - pramcami, fotografirane leta 1922 na mostu na Prelovcu. Na sliki so Justina Rože, Frančiška Kocjan in Viktorija Metlikovec. Za njimi so fašisti. - Fotografija je last Srečka Rožeta, Prelože 4.

Življenje naših prednikov na skromni in pusti kraški zemlji je bilo vedno težko. Za preživetje so morali trdo delati. Najbolj živ ostaja spomin na težko delo, ki so ga opravljali ljudje, ki so delali v kamnolomih, in ki so ga opravljale mlekarice.

O težkem življenju in delu kraških kamnosekov smo že raziskovali, zato smo se na osnovni šoli v Dutovljah odločili, da bomo v nalogi predstavili delo pogumnih kraških mlekaric, ki so vsak dan v letu nosile ali vozile mleko v Trst, ki je bil pomembno tržišče za mleko. Mlekarstvo je bilo za Kraševce več let zelo močna kmetijska veja - za marsikatero družino sploh edini vir zaslужka.

OBRTNIKI V NAŠEM ŠOLSLEM OKOLIŠU OKROG LETA 1930, KO JE BIL MLEKARSTVO NAJBOLJ RAZVITO

Grafikon 1: Z mlekarstvom si je leta 1930 v šolskem okolišu Dutovlje služilo kruh 30 % obrtnikov in s kamnoseštvom 27 % obrtnikov. - Podatke so zbrali učenci OŠ Dutovlje, ustni vir.

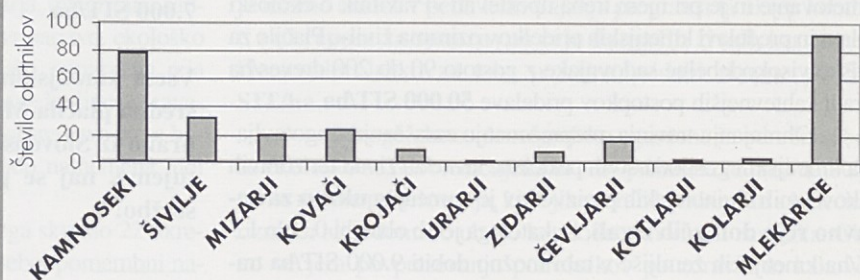

Tabela 1: Podatki o stalezu živine za občino Sežana.

Leto	1869	1880	1890	1980
Govedo	4253	5000	5048	1108

Tabela 2: Podatki o številu krav za pet vasi iz našega šolskega okoliša. Za leto 1930 so učenci zbrali podatke po ustnih virih.

Kraj/leto	1930	1991	1998
Dutovlje	300	18	5
Pliskovica	150	15	0
Križ	90	8	7
Kobjeglava	70	10	1
Skupaj	660	60	19

Gospa Ida Štoka iz Kmetijske svetovalne službe v Sežani, ki je raziskovala prodajo plemenske živine na Krasu, je povedala nekaj zanimivih podatkov o govedoreji na Krasu:

“Na območju, ki ga pokriva naš šolski okoliš, so se kmetje zelo trudili, da bi s križanjem različnih pasem prišli do mlečne pasme krav, saj so mleko in maslo prodajali v Trst. Prav zaradi tega so bile na tem območju črde zelo pisane in mešane. Za mlečnost je bila najprimernejša sivo-rjava pasma telic, ki so jih uvozili iz Švice. Po letu 1948 je bila zelo pomemben vir dohodka tudi prodaja plemenske živine.”

Danes je živinoreja v našem šolskem okolišu skoraj popolnoma zamrla. Podatek, da so imeli nekoč v Dutovljah 300 krav, sedaj pa jih je samo še pet, pove veliko.

Mlekarstvo je bilo za naše kraje že po letu 1900 zelo pomemben vir zaslужka. Ljudje iz naših krajev so dnevno nosili v Trst vse, kar se je takrat prodati dalo: mleko, maslo, sadje, jajca, zelenjavo, drva, mah, Edine, ki so prav vsak dan v letu hodile v Trst - tudi, če so bile poti zamrznjene, če je pihala huda burja ali če je deževalo - so bile kraške mlekarice. Z našega šolskega okoliša jih je v letih okrog 1930 nosilo ali vozilo mleko v Trst kar 92. To delo so opravljale od leta 1902 do leta 1947. V našem šolskem okolišu do leta 1947 kmetje niso oddajali mleka v mlekarno. Šele po letu 1947 so ga začeli voziti najprej v mlekarno v Sežano, pozneje pa v Dekane.

Mlekarice so zbirale mleko od vseh vaščanov. Tudi v sosednje vasi so hodile popoldan po mleko, zjutraj pa so ga nesle ali peljale v Trst. V Kobdilju ni bilo mlekaric, zato je tja vsak dan prihajala z Opčin gospa, ki so ji rekli Rozalija Mlekarica. Prihajala je z vlakom. Ko je prišla v vas, je prinesla prazne vrče, čakali pa so jo polni vrči. Z vlakom je mleko peljala do Opčin. Tam ga je naložila na voziček in ga razvozila naročnikom. Naj je bil sneg ali led, Rozalija Mlekarica je vedno prišla po mleko... V Kobdilj pa je hodila po mleko tudi Openska Marička, ki je prihajala in odhajala samo z dvema vrčema. Vrča sta imela dvojno dno, da je lahko v skritem prostoru tovorila žganje. Marička je trdila, da se od mleka premalo zaslужi.

V vseh ostalih vaseh so imeli svoje mlekarice. Največ mlekaric je bilo v Vr-

ETNOLOGIJA

hovljah in v Dutovljah. Koliko litrov mlela so peljale samo Dutovke vsak dan v Trst, smo težko ocenili. Več kot tisoč litrov gotovo!

Nekaj o mleku in maslu

Otroci so pasli živino od maja do novembra, če je bilo vreme ugodno. Če je zmanjkalo sena na seniku, so gnali živino na pašo že prej; prvikrat v letu z blagoslovljeno oljčno vejo, ki naj bi prinesla živini blagoslov. V jesenskem času je bilo na paši zelo prijetno. Pastirji so kurili ogenj, pekli so krompir, kostanj ..., tolkli so svinjo, kamenčkali... Za krave so poskrbeli še dodatno. Doma je krave čakal velik vrč pese, repe, otrobov. Vedno so jim dali tudi malo soli.

Mleko, ki so ga prodajali v Trstu, je moralo biti higiensko neoporečno. Vsako leto so pobelili hlev z apnom. V belež so dali za razkužilo lizol. Golida je bila vedno zelo čista. Mleko so takoj, ko so ga namolzi, dali v hlad. Pogosto so hleve razkuževali tako, da so na žareče oglje dali žveplo, ki se je močno kadilo. Veliko skrb so namenjali tudi sprotneemu čiščenju hleva. Živina je bila zelo čista: v vsakem hlevu so imeli krtačo in štrigel. Da kravam muhe niso bile nadležne, so poleti v hleve obešali šope praproti, polite s sladko vodo. Muhe in ostali mrčes, ki se je čez dan nabral na osladkani praproti, so zvečer sežgali.

Veliko dela so imele mlekarike z mlekomo poleti. Mleko, ki so ga zvečer pobrale, so morale zavreti, da se zaradi vročine ni skisalo. Med vretjem v velikih posodah so ves ga čas mešale, da se ni na vrhu naredila smetana. Da so s hladnega mleka čim lažje pobrale smetano, ki so jo predelovale v maslo, so mleko hranili v mrzlih prostorih. Najpogosteje v "kambrah", vrče z mlekomo pa so spuščale na hladno celo v vodnjake.

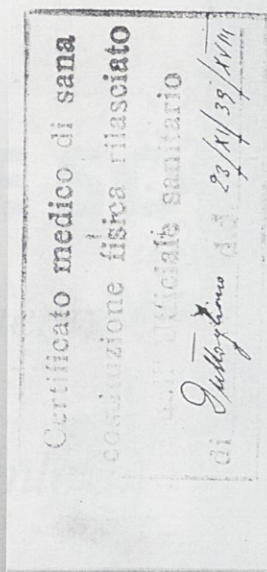
Okrog leta 1925 so v naše vasi prišli prvi posnemalniki. V nekaterih vaseh

so ga imele samo premožne kmetije, v drugih so kupili en posnemalnik za celo vas. Leto 1927 (ustni vir) so italijanske oblasti zapečatile vse posnemalnice. Niso dovolili, da bi mleko posnemali in mu s tem zniževali maščobno stopnjo. Po kapitulaciji Italije so jih ponovno nekaj let uporabljali. Danes v našem šolskem okolišu nihče ne uporablja posnemalnika.

Maslo, v naših krajih mu rečejo putr, so najprej delali tako, da so v velikih skledah mešali smetano. Ko se je naredilo maslo, so ga dali na krožnik in krožnik so sukali, da se je oblikovala lepa štručka. Nato so maslo dali v lesene posode, ki so imele v dno vrezane različne vzorce rož. Pred mnogimi leti so maslo zavijali v liste ohrovt, zelja ali trte - da je bilo dlje sveže. Pozneje so delali maslo v pinjah.

Dokler ni bilo posnemalnikov, so delali maslo tudi iz smetane, ki je nastala pri kuhanju mleka. Tržačanke so želele, da je bilo maslo lepo rumeno. Če je bilo belo, niso bile zadovoljne. Največ masla so v Trst znosile Vipavke. Poleg masla so nosile tudi jajca; mleka niso nosile, ker je bilo predašč.

Naše none niso pripravljale za večerjo polente s kislim mlekomo. Kislega mleka Kraševci nismo poznali. Polento so jedli s fižolom. Mleko je bilo za v Trst.

Tessera - dovolilnica za prodajo mleka, ki jo je Marija Čandek dobila leta 1939.

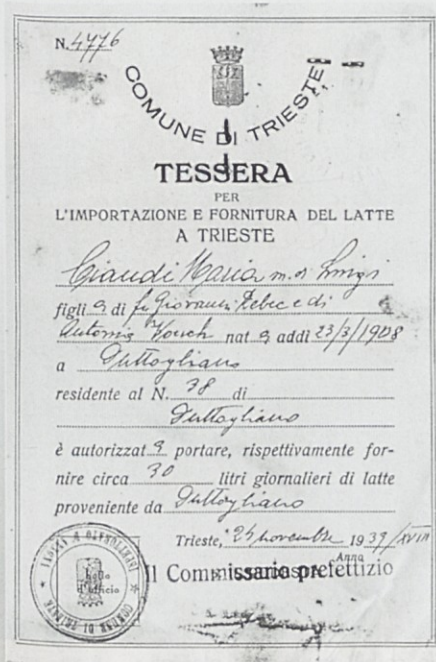
Poleg njene fotografije in njenega podpisa je na prvi strani dovolilnice še zdravniško potrdilo, da je oseba, na katero se glasi dovolilnica, zdrava.

Pot v Trst

Prve mlekarike so okrog leta 1900 hodile v Trst peš. S košaro - plenirjem na glavi. Malo bogatejše s premco - z vozičkom, ki so ga potiskale pred seboj. Od doma so odhajale zelo zgodaj. Iz Dutovelj so odhajale ob 4. uri zjutraj, iz Križa že ob 3. uri... Hodile so vedno v skupinah - vsak dan in v vsakem vremenu. Edino za božič in veliko noč so ostajale doma. Iz Kobjeglave do Trsta so hodile približno 6 ur, iz Lukovca so porabile 8 ur. Največ jih je bilo iz vasi blizu Trsta. Če je bil led in sneg, so si noge ovile v cunjce. Če pa je bil prav hud led, so si na čevlje privezale rife, nekakšne dereze. Zime so bile namreč takrat zelo hude. In bilo je tudi veliko zametov.

Mlekarike so bile vedno vesele. Med potjo so se veliko pogovarjale. Včasih so tudi zapele. Ko so se nekega dne z vozički vračale domov, so bile zelo trudne. Nekaj se jih je odločilo, da se bodo domov peljale. Zvezale so po dva vozička skupaj, se na vrhu Repentabra usedle na vozičke in se spustile navzdol. Začelo je hitro teči. Ker pa so bile zelo utrujene, vozičkov niso uspele zaustaviti in so se prevrnile. Poškodovale so se, vendar ni bilo nič hujšega.

Pozneje so nekatere mlekarike uporabljale voz s konjsko vprego. Običajno

Na drugi strani dvolilnice piše, da Marija Čandek lahko dnevno proda približno 30 litrov mleka iz Dutovelj. Dokumentacija družine Čandek, Dutovlje 39

je bila po ena ženska iz vasi, ki je vozila mleko s konji. Tudi konjem so ob poledicah povile kopita s cunjami. Od leta 1926 dalje je iz Opčin vozil poseben vlak, ki je imel priklonnik za prevoz vrčev z mlekom. Od takrat naprej so nekatere mlekarice hodile do Opčin peš, naprej pa so se vozile s tramvajem. Pri gostilni Furlan na Repentabru so običajno počivale. Pred gostilno je bila kapelica, kjer so se Kraševke poklonile Devici Mariji. Od takrat rečejo temu kraju Poklon. Od leta 1930 je iz Dutovelj vozila v Trst litorina in mlekarice so vozile mleko v Trst z litorino - motornim vlakom. V Trstu so imele na postaji shranjene vozičke. Ko so se pripeljale v Trst, so naložile mleko nanje in ga razvozile po hišah. V velikih torbah so nosile merice za merjenje mleka.

Okrog leta 1930 so začeli v Trst voziti mleko tudi s kolesi. Nekatere mlekarice so vozile na kolesu tudi po devetdeset litrov mleka - šest vrčev po petnajst litrov. To je bilo seveda zelo težko in nevarno. Po letu 1945, ko je bilo v naših krajih veliko kamionov, je bilo tudi več prometnih nesreč, v katerih so bili udeležene mlekarice s kolesi.

Vrči, ki so jih vozile na kolesih, so bili brez nastavkov za nalivanje. Nastavek so imele samo na enem vrču. Ko so mleko prodajale, so ga vedno prelivale v tak vrč.

Domov so se mlekarice vračale okrog poldneva. Doma jih je še čakalo veliko dela: pranje vrčev, zbiranje mleka za naslednji dan, delo na polju, gospodinjsko delo...

Kako so oblasti nadzirale prodajo mleka

O kraškem mleku je Just Ušaj v knjigi Kmečko branje, ki je izšla leta 1929 pri Goriški matici, zapisal:

“Ker je pri takem donosu mleka v mestu kontrola nad mlekom jako otežkočena, bo iz zdravstvenih ozirov ta način preskrbe tržaškega mesta v kratkem prepovedan”. To, kar je avtor članka o mlekarstvu leta 1929 napovedal, se ni uresničilo. Kraševke so vozile mleko v Trst vse do leta 1947.

Mlekarice so morale imeti prodajo mleka prijavljeno. Vsako leto posebej so prijavile, koliko mleka bodo približno vozile v Trst.

V mestu so bili kontrolorji, ki so pregledovali kakovost mleka. Vsaka mlekarica je imela svojo knjižico. Če so jo v mestu pri prodaji kontrolirali, so ji v knjižico odtisnili žig. Posoda, ki jo je mlekarica uporabljala pri prodaji mleka, je bila označena z

njenim imenom, priimkom in krajem, od koder je mleko bilo... Našli smo vrče, ki so imeli številke. Oštevilčeni so bili vrči tistih kmetov, ki sami niso nosili mleka v Trst, ampak so ga prodajali mlekaricam. Zato so imele mlekarice točne sezname ljudi, od katerih so kupovale mleko. Ko je bila kontrola mleka, so takoj ugotovili, ali ima mlekarica samo mleko tistih, ki so pri njej prijavljeni, ali pa ima mogoče preveč mleka, ker ga prodaja tudi za neprijavljene kmete.

Finančna straža je kontrolirala vrčke. Če je mlekarica imela vrček, ki ni bil njen, so jo kaznovali. Poleg finančne straže so bili še kontrolorji, ki so pregledovali kakovost mleka. Če so ugotovili, da je bila mleku dolita voda, so mlekarici mleko vzeli in ga vrgli proč, mlekarica pa je morala plačati kazen. Ko so začeli voziti v Trst mleko s kolesi, so morale mlekarice imeti tudi za kolo dovoljenje.

Včasih se je zgodilo - največkrat mlekaricam, ki niso imele stalnih odjemalcev in ki so mleko peljale s kolesom - da so se v mleku zaradi dolge vožnje naredile kapljice masla. To ni bilo zaželeno.

Zaslужek

Še danes ljudje rečejo: “Ja, oni so vozili mleko v Trst!” To pomeni, da je bilo pri tisti hiši mogoče malo več denarja.

Kolo iz leta 1935, na kakršnih so mlekarice vozile v Trst tudi po šest petnajstlitrskih vrčev z mlekom.

ETNOLOGIJA

Mlekarice, ki so zbirale mleko po vaseh, so, seveda, morale mleko plačati. Ponavadi je bilo tako, da je imel pol zaslužka tisti, ki je mleko pridelal, pol pa tisti, ki ga je v Trstu prodal. Nekateri pripovedovalci so nam povedali drugače: da je tistemu, ki je peljal mleko v Trst, ostala ena tretjina zaslužka. Leta 1922 so za liter mleka prejeli 50 čentezimov, leta 1935 pa so za liter mleka prejeli 80 čentezimov. Leta 1935 je stala krava 100 lir, blago za predpasnik pa je stalo 1 liro.

Mlekarji so imeli pretežno stalne odjemalce, s katerimi so bili dogovorjeni za določeno uro. V glavnem so bile to delavske družine in kavarne. Ostale pridelke so kmetje vozili prodajat na trg. Tam so jih najprej kupili trgovci za trgovine, šele po deseti uri so prišli na trg drugi Tržačani.

Nekateri odjemalci so mlekaricam za mleko plačevali vsak dan sproti, drugi enkrat tedensko, zgodilo pa se je tudi, da mleka sploh niso plačali, saj je bila tiste čase tudi v Trstu velika revščina.

Velikokrat se je zgodilo, da so mlekarice prišle domov brez zaslužka. Zgodilo se je, da so pred hišo pustile vrče z mlekom, ko so se vrnile, pa mleka ni bilo več. Ukradli so jim vrče in mleko. V zimskem času jim je velikokrat spodrsnilo - padle so in vse mleko polile. Če so polile samo malo, to še ni bilo tako hudo, saj so nekatere mlekarice primanjkljaj nadoknadile kar tako, da so iz pipe javnega vodovoda dolile vodo. Skrivaj, seveda! Včasih se je zgodilo, da so mlekarice oropali, zato so denar od izkupiška za dostavljeno mleko skrivale. Največkrat so ga prišle ali s sponko pripele na različne dele svojih oblačil. Slišali smo tudi, da so nekatere mlekarice imele odjemalce celo v petem nadstropju stanovanjskih hiš in večkrat se je zgodilo, da so v peto nadstropje nesle samo četrt litra mleka. Težko je bilo namreč najti odjemalce.

Mlekarice so iz Trsta prinašale sol, sladkor, vžigalice, mortadelo, milo... Denar so porabile tudi za plačilo davkov. Mlada dekleta so si z denarjem kupila balo.

Da so mlekarice bakrene vrče lahko nosile, so bili na eni strani ploščati. Na vrču so bile obešene merice z označbami prostornine – najmanjša za 0,25 litra in največja za 1 liter.

Največ so zaslužile bolj predrzne mlekarice, ki so v Trst, skrivaj seveda, nosile tudi žganje. Žganjekuha je bila takrat strogo prepovedana. Kogar so zalotili pri kuhanju žganja, je moral plačati visoko kazen. Prav tako so kaznovali tistega, ki je žganje prodajal.

V Hruševici in na Erzelju je bilo več kmetov, ki so kljub prepovedi - v gozdu, da ni bilo videti dima - kuhali žganje. Tja so ga hodile mlekarice kupovat za prodajo v Trstu. Marsikatera mlekarica je s svojim zaslužkom omogočila svojemu sinu, da je doštudiral, obnovila je hišo, kupila zemljo...

Slišali smo veliko zanimivih zgodb...

Nekaj zanimivih dogodkov je povedala gospa Dragica Trost iz Kobdilja:

Leta 1928 je bila strašna zima. Povsod je bil sam led in sneg. Mlekarice so šle kljub temu v Trst. Z "rifami" so se pogumno odpravile na pot. Na Opčinah so naložile mleko na tramvaj. Vrče so imele zavite v žakljevine. Ko so prišle v Trst, jih je na postaji čakala mestna straža. Ukazali so jim, da morajo mleko oddati za potrebe bolnice. Seveda so jim mleko plačali. Samo tiste mlekarice, ki so imele potrjeno, da nosijo mleko

družinam z majhnimi otroki, so ga lahko prodale svojim strankam. O pogumnih kraških ženskah so pisali tudi takratni tržaški časopisi.

Leta 1945 se je zgodilo, da so italijanske oblasti hotele pobrati kraškim mlekaricam mleko. Furlani so se, namreč, uprli in niso hoteli pripeljati mleka v Trst. Ko so bile na tramvaju, je mlekaricam sprevodnik, ki je bil Slovenec, povedal, da jih v Trstu čaka mestna straža. Bile so nezadovoljne. Nekatero so mleko zlile kar skozi okno, druge pa so izstopile pred končno postajo. Bile so zelo pogumne. Prav nič jih ni bilo strah.

Aleksander Uršič je povedal in Janez Metlikovec zapisal:

Iz Krajne vasi so nosile v Trst mleko samo ženske. Le, če so bile mlekarice bolne, so jih zamenjali moški. Tako je šel nekega dne z mlekaricami v Trst Matic, ker je imel ženo bolno. Bil je zelo neroden. Ženske so kot navadno ves čas klepetale in se zabavale. Hotele so mu pomagati, a kaj, ko ni hotel. Ves čas je počasi drsal za urnimi mlekaricami in godrnjal: "Bog daj, da bi kakšna baba pala,...! Bog daj,...!" Ženske so ga potrpežljivo poslušale. Pri Obelisku so počivali. Tudi med počitkom je ves čas godrnjal. In tudi po počitku so ga morale čakati, predno so šli skupaj naprej. Ko so se počasi spuščali v Trst, je kar naenkrat Matic tako nesrečno

Več različnih vrčev iz pocinkane pločevine za transport mleka.

Take vrčke je bilo mogoče popraviti - zaciniti. Vsaka mlekarica je imela samo en vrč z lijem za natančanje mleka v merice. Lij so zamašile s koruznim storžem...

Na vrčku je napis: Marija Gomicelli, Duttogliano - Krisman Carlo, Rupingrande.
Dokumentacija družine Čandek, Dutovlje 39

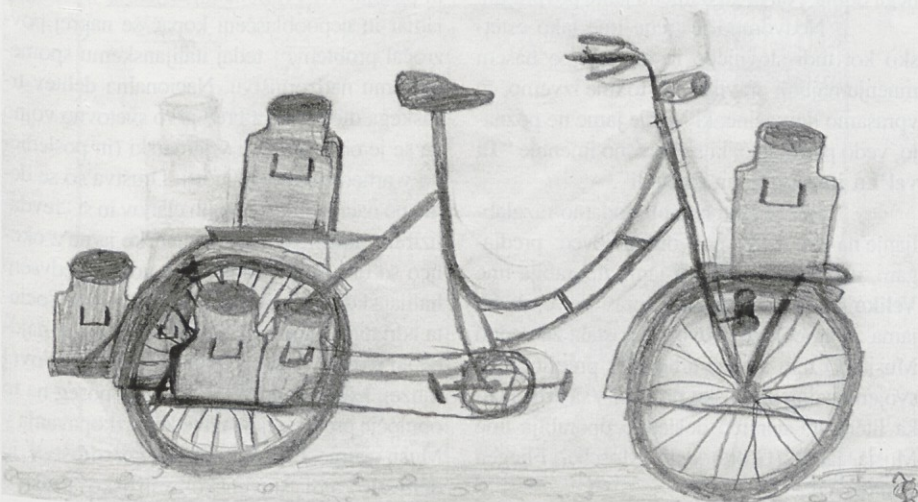
no padel, da je razbil jajca in polil mleko. Ženske so mu pomagale rešiti, kar se je rešiti dalo.

Neka mlekarica iz Krajne vasi je imela lep voziček. Na njem je vozila lepo, bleščečo posodo, ki jo je pokrila z belim prtom. Sama pa je bila oblečena v dolgo krilo z velikimi žepom. Čez krilo je imela privezan širok predpasnik, da je lahko v žepu pod predpasnikom skrila ploščato steklenico polno žganja.

Ivanka Gvardjančič je povedala in Petra Gomezel zapisala:

Marija Orel je nesla plenir s hrano v Trst. Ko se je vračala domov, je v Krepeljah ob cesti rodila. Otroka je zavila v prt, s katerim je imela prej pokrito hrano.

Tjaša Remec je narisala, kako so mlekarice s kolesi prevažale mleko v Trst.

Uporabljena literatura:

Morato, Nada, 1993: Repentabor - svet na meji, Lipa, Koper
Ušaj, Just, 1929: Kmečko branje, Goriška matiča, Gorica
Dokumenti gospe Marije Rebec iz Dutovelj, poročene Čandek, ki je več kot petnajst let vozila mleko v Trst
Prebrskali smo veliko knjig, a o mlekaricah nismo našli veliko podatkov.

Ustni viri:

Marija Berce, Dutovlje 4; Zora Bizjak, Dutovlje 115/a; Družina Čandek, Dutovlje 39; Ivanka Gvardjančič, Kopriva 27; Gizela Kosič, Dutovlje 90; Marija Kosič, Kreplje 22; Herman Lah, Dutovlje 68; Zora Lah, Dutovlje 100; Sofija Macarol, Križ 171; Olga Orel, Vrhovlje 11; Tončka Rešetič, Dutovlje 5; Dragica Sosič, Dol pri Vogljah 8; Anica Starc, Križ 197; Milivoj Širca, Dutovlje 66; Ida Štoka, Krajna vas 10; Dragica Trost, Kobdilj 25 in Aleksandra Uršič, Krajna vas 42.

Vse, ki smo pri nalogi sodelovale, se strinjamo z mislijo, ki jo je pred časom v reviji Kras zapisala dr. Ljudmila Gec-Plesničar: »Mlekaricam bi morali na Krasu postaviti spomenik!« Komisija Zveze prijateljev mladine Slovenije za delo zgodovinskih krožkov je osnovni šoli Dutovlje podelila za nalogo zlato priznanje.

Uredništvo vabi vse tiste, ki imate še neobjavljene zapise in fotografije o mlekaricah na Krasu, naj nam to sporočijo po telefonu:

05/766-02-90 ali 01/421-46-95.

Danila Kočjan, predm. učiteljica -
Osnovna šola Dutovlje.

Nalogo so naredile članice šolskega novinarskega krožka: Anita Gomezelj, Irena Lah, Lea Ličen, Tjaša Remec, Ana Tavčar, Tina Vitez in Tina Vrabec.

MUŠJA JAMA

- VELIKA JAMA NA PREVALI

Tomaž Zorman

Začetek slave Mušje jame, ki jo mnogi poznajo kot Veliko jamo na Prevali, sega v čas prvih najdb v jami, ki jih je v oktobru 1909 odkril ambiciozni amaterski jamar P. Savini iz Trsta. Pri prvem spustu vanjo je na površini nasipnega stožca pod vhodnim breznom odkril zgodnjersko čelado in pri poznejšem poskusnem izkopu še nekaj bronastih prazgodovinskih predmetov. Najdbe je ponudil v odkup tržaškemu muzeju. Ker pa mu ta ni ponudil tolikšne denarne nagrade, do kakršne je bil po svojem mnenju upravičen, je najdbe ponudil J. Szombathyju z dunajskega muzeja. Ta je najdbe odkupil in se s Savinijem dogovoril za izkopavanja večjega obsega, za katera si je Savini zagotovil pomembno mesto sodelavca. Izkopavanja so potekala v letih 1910 in 1911.

Nepotrjena pripoved pravi, da je v začetku izkopavanja Szombathy, ki je sedel na skali pred jamo in popisoval ter risal najdbe, na ime jame popolnoma pozabil. Ker mu Savini kot Italijan imena jame ni znal povedati, njeno slovensko imenovanje pa je bil za oba gospoda verjetno pretežko in nerazumljivo, se je Szombathy v trenutku, ko mu je na obraz sedla debela muha, ki je priletela iz jame, izmislil ime **Mušja jama** in ga uporabil za "svojo" jamo. Mogoče pa se je tako ime za jamo porodilo med prepotnimi delavci, ki so s pomočjo živine vlačili izkopano zemljo z najdbami iz jame. V toplem vremenu so jih obletavale nadležne muhe.

Seveda nobena izmed teh dveh špekulacij ne drži, kajti našel sem načrt jame iz pred Savinijevih in Szombathyjevih izkopavanj. Na načrtu jame z letnico 1. marec 1891 je namreč napisano ime Mušja jama (*Fliegen - Grotte bei Dane*) s slovenskim imenom v ok-

lepaju **Jama na prevali**. Lahko pa hipotezo o izvoru imena Mušja jama priredimo na prve raziskovalce v tistem času, torej kakšnih dvajset let pred Savinijevim in Szombathyjevim izkopavanjem. Na neki sliki so upodobljeni pri raziskovanju z nekaj (domačini) gledalci in razvidno je, da so se tudi potili in videvali muhe, ko so se zelo verjetno pasle na divjadi, ki je padla v jamo, ali na potu raziskovalcev. Na načrtu lahko v podrobnostih vidimo tudi tehniko takratnega spuščanja v jame že z vitlom in njegovo postavitve! Na prečnem prerezu brezna pa je lepo vidna kombinacija z lestvami ter število jamarjev na raziskovalnem podvigu, ki ga danes imenujemo ekskurzija.

V literaturi se za Mušjo jamo pojavlja tudi ime **Jama na Prevali II**, kar bi se dalo razložiti z dosegljivostjo jame, saj obstaja tudi Jama na Prevali I, ki leži nižje in je iz vasi Matavun časovno prej dosegljiva. Številka II (dve) pomeni torej jamo, ki je druga na poti na Preval. Razlaga oštevilčenja lahko sicer podleže tudi domnevni lenobi jamarjev, ki so si imeni kar izmislili, ker v bližnjih vaseh "ni bilo nobene doma", da bi ga o imenu jame povprašali.

Nedvomno je tretje ime tako estetsko kot tudi slovnično in etnično po našem mnenju najbolj pravilno. Za to ime izvemo, če vprašamo domačine, ki Mušje jame ne poznajo, vedo pa za tisto, ki se narečno imenuje "**Tavel'ka jama gor na Prevali**".

Ker je kakršnokoli dodatno razglabljanje na tem mestu nedvomno odveč, predlagam, naj se za omenjeno jamo uporablja ime **Velika jama na Prevali**, čeprav se ve, da bo jama za arheologe nedvomno ostala za vedno Mušja. O tem so me arheologi prepričali na svojem zadnjem obisku pri nas. Vsa arheološka literatura namreč dosledno uporablja ime Mušja jama (*Grotta dele Mosche, Fliegen Grotte,...*)!

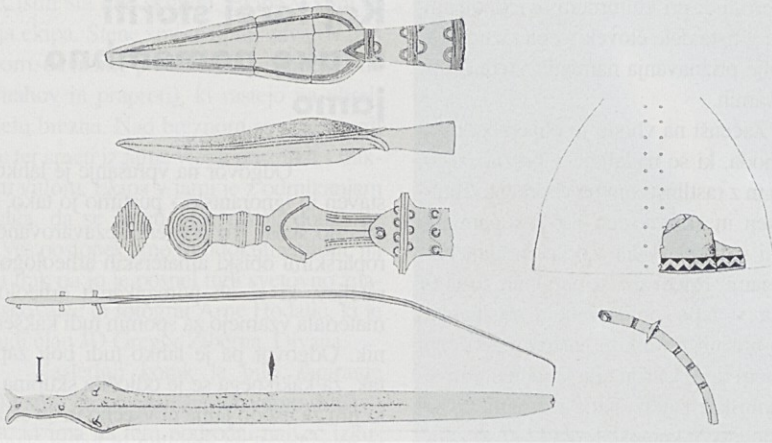
Še nekaj o izkopavanjih

Vzroke gre iskati v zgodovinskih dejstvih, ki bi jih na tem mestu radi, kar se da nazorno, predstavili.

V letu 1911 je med Savinijem in Szombathyjem nastal spor, saj se je izkazalo, da je Savini pred Szombathyjem skrival večjo količino pridobljenih najdb. Spor se je razreševal na sodišču vse do leta 1914 in se končal tako, da je Savini dodatno iztržil precejšnjo "odškodnino" za svoj kopaški trud in za najdbe, ki si jih je prisvojil med izkopavanji.

Ta spor je pomenljivo opazovati tudi skozi prizmo tedanje očitno konfliktno situacije med irendentistično nastrojenim italijanskim delom tržaškega meščanstva na eni strani ter slovenskimi in avstrijskimi Tržačani na drugi strani. Savini se je med prvo svetovno vojno izkazal za gorečega italijanskega nacionalista, kar mogoče dodatno razloži njegove spore z dunajskim muzejem. Res pa je, da je po vojni in priključitvi Primorske italijanski državi kot jamar in nepooblaščen kopač še naprej povzročal probleme - tedaj italijanskemu spomeniškem nadzorništvu. Nacionalna delitev tržaškega meščanstva pred prvo svetovno vojno pa se je odražala tudi v jamarški (in posledično v arheološki) dejavnosti. Društva so se delila po nacionalnosti svojih članov in si "fevdalizirala" kraške jame. Škocjanske jame z okolico so bile do prve svetovne vojne predvsem italijansko območje (predvsem društva *Societa adriatica di scienze naturali*), katerega najdbe so romale pretežno v tržaški Naravoslovni muzej. Edini neposredni dunajski poseg na to območje predstavljajo navedena izkopavanja v Mušji jami. Poleg italijanskega društva je delovalo tudi slovensko-avstrijsko društvo

Votivni depo
(depo darilnih predmetov, namenjenih
takratnemu svetišču) iz Mušje jame.-
Izbrane najdbe (po Szombathyju, 1913,
Guštin 1973 in Teržan 1990; različna merila).

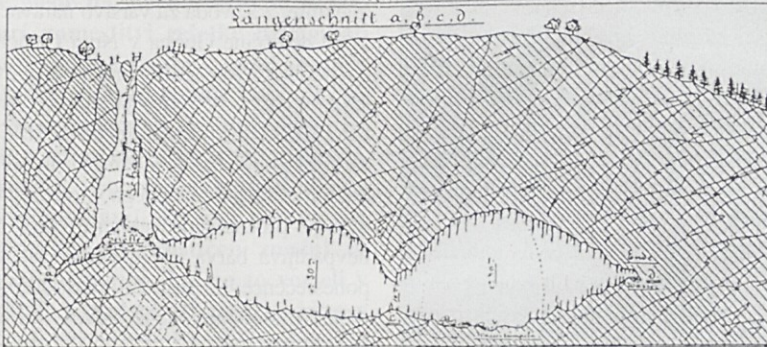
Načrt Mušje jame iz leta 1891.

Original hrani Museo Civico di Storia Naturale, Trieste (vir: Mader 1997).

Section Höhlenland des Deutschen und Österreichischen Alpen-Vereins.
Fliegen-Grotte bei Dane, (neben Sanct-Canzian)
(Dama na prevali.)

240 Meter lang und 90 Meter tief, erforscht und gemessen am 3. März 1893,
von Friedrich Müller und Josef Marinitsch,
mit den Arbeitern Sini Cerkuinik und Paul Antoncič.

Längenschnitt a, b, c, d.

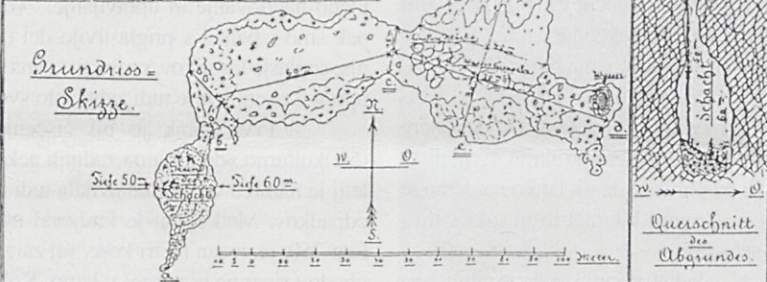

Querschnitt a, f.

Grundriss =
Skizze.

Tiefe 50m - Tiefe 60m

Querschnitt
des
Abgrundes.

Grundriss der 3 Höhlen A, B & C des
Schachtes. A. Einliegestock.

Orientierungsskizze
Dane
St. Canzian
15. März 1893
F. Müller

(Klub tržaških turistov), katerega območje raziskav je bilo bolj vezano na Tržaški Kras in okolico Sežane.

Vsaka podobnost s slovenskim jamarstvom, ki se danes odraža v odnosu slovensko-italijanska raziskovanja, društva v Jamarski zvezi Slovenije ali zunaj nje, turizem in "fevdaliziranja" jam je zgolj slučajna. Nedvomno pa je, da je Park Škocjanske jame, Slovenija s sodelovanjem prostovoljnih naravovarstvenih nadzornikov in jamarskih društev iz okolice jamo očistil in zaprl ter da ima v lasti ključne in s tem nadzor nad obiskovanjem jame, ki mu pripada po zakonu. Poleg tega je uveden stalen nadzor nad stanjem vrat in dogovorjeno je intervencijsko posredovanje policije v primeru vloma.

Zakaj smo zavarovali Veliko jamo na Prevali?

Szombatyjeva objava gradiva in najdiščnih okoliščin iz Mušje jame in še iz neke druge jame (1913) je zelo dragoceno dejanje, saj je predstavljalo do tedaj (in še dolgo po tem) popolno javno objavo in predstavitev kakega škocjanskega najdišča. Danes lahko vrednost te objave cenimo še toliko bolj zato, ker je prav **Velika jama na Prevali** s svojim epohalnim gradivom v strokovno javnost razširila vedenje o Škocjanu kot najdiščnem sklopu evropskega pomena, seveda pod imenom **Mušja jama**.

Seveda pa predstavljajo sigla in njene raznolike pojavnosti v jami tudi pomembne naravne vrednote. V jami je vrsta zanimivih kapniških oblik - od velikih ponvic, ki so v fazi razpadanja, pa stalagmitov, ki se luščijo v pla-

steh, do s koralami in z ježki pokritih sten in zanimivih gubastih tvorb na koncu jame. Poleg tega je v jami zimovališče ene izmed vrst netopirjev, ki še ni bila določena, vendar je mogoče po količini iztrebkov na robu vhodnega brezna sklepati o vrsti dolgokrilega netopirja ali večje kolonije podkovnjakov. In njihovi iztrebki, ki tvorijo v kombinaciji z agresivno vodo in apnencem poseben mineral - brushit, predstavljajo tudi naravno vrednoto že samo po sebi ter poleg tega še življenjski prostor nekaterim jamskim živalim.

Kulturni pomen Velike jame na Prevali

Velika jama na Prevali je nedvomno ključno najdišče za boljše razumevanje škočjanskih naselitvenih skupnosti v obdobju prehoda iz bronaste v železno dobo. Izjemna količina najdenih predmetov, ki so bili pretežno razlomljeni, nekateri pa celo delno raztopljeni, kažejo, da je bilo nad jamo v tistem časovnem razponu svetišče. Gotovo drži, da ga lahko označimo za svetišče nadregionalnega pomena. Glede na najdbe je svetišče služilo prebivalstvu pokrajin srednjeevropskega in pretežnega dela osrednjemediteranskega prostora. V času svojega trajanja je privabljal romarje tako iz Grčije in osrednje Italije kot z zahodnega Balkana in iz Panonije. Razcvet in razvitost skupnosti, ki so v tistih časih poseljevale Škočjan in Gradišče, si lahko razlagamo prav s kontrolo, ki so jo imele nad tako pomembnim kulturnim mestom. Bogastvo skupnosti v okolici Škočjana je v tesni povezavi z delovanjem svetišča, katerega ostaline predstavljajo izkopane najdbe iz Velike jame na Prevali.

Očitno so izjemne naravne danosti tega prostora (ponor Reke v podzemlje, številne udornice in jame) napeljevale že tedanje prebivalce in romarje na navezovanje stika z onostranstvom, kar se kaže v posebnih arheoloških najdbah.

Naravni pomen Velike jame na Prevali

Če odmislim vse kulturne vrednote jame in se omejim na njeno izključno naravno vrednost, lahko povzamem, da je jama s svojim jamskim inventarjem (sige, kapniki, oblika jamskih rofov, naplavine, življenjsko okolje,...) nedvomno zelo blizu vrha naravne ohranjenosti in pestrosti. Vrednost, ki je sicer ne moremo izraziti v denarnih enotah, kot je v

tem primeru tudi pri kulturnem ovrednotenju, pa posega v tiste dele človekovega razumevanja ali boljše priznavanja naravnih vrednot zaradi njih samih.

Začenši na vhodu je pojavnost troedinega vhoda, ki se nadaljuje v brezno, tisto, kar s sigo in z rastlinstvom na vhodu predstavlja enkrat in skrivnosten začetek naravnih vrednot, ki se obiskovalcu v polnem sijaju razkrijejo v jami. Pričevalnost naravnih struktur se odraža v lepo oblikovanem zasiganem vhodnem breznu z velikim nasipnim stožcem na njegovem dnu, kjer je bila najdena tudi večina arheoloških najdb. Jama je znana po izjemnem bogastvu kapniških oblik, ki so združene v glavni dvorani in na njenih robovih. Na dnu dvorane se raztezajo velike ponvice, ki so že v fazi razgrajevanja, in velike sigaste kope, ki predstavljajo izjemen učni objekt o procesu, ki se lahko zgodi v Dvorani ponvic v Škočjanskih jamah, če jih bomo prepustili naravnim procesom. Razpadanje sige kaže na verjetno povečano prezračevnost jame in s tem na znižanje vlage v zraku ter tudi na osušenost zaradi spremenjenih vodnih tokov ali celo na zniževanje nivoja kraških vodâ. Helektiti (nepravilni kapniški izrastki - op. uredn.) ter ježki na stenah jame so zelo dobro ohranjeni in predstavljajo ostanke večje zračne vlažnosti, ki je nekoč vladala v jami. Na robovih dvorane najdemo še posebne gobaste oblike kapnikov. Na dnu dvorane se pojavljajo nezasigani deli naplavin jamske ilovice.

Prva dvorana predstavlja tudi zimovališče netopirjem, ki so v letih svojega zimovanja v jami nagrmadili veliko svojih iztrebkov pod nasipni stožec brezna in sedaj tvorijo posebno obliko jamskih mineralov, že omenjenih brushitov. Na njih zagotovo najdemo še nekatere vrste troglifilov in troglobiontov (pravih in nepravih jamskih živali), ki se z njimi hranijo. Popis in določitev živalstva v jami še nista bila narejena, vendar lahko z veliko verjetnostjo trdim, da je jama povprečno bogata z jamskimi živalmi, ki jih najdemo na Krasu, in da so med njimi zagotovo tudi nekatere endemične, torej omejene le na ta življenjski prostor. To pa pomeni, da jih lahko najdemo le na nekaj kvadratnih kilometrih in nikjer drugod na svetu.

Na skalah v jami je dr. Andrej Mihevc našel sledove poljšjih ogrizov. To je svojevrsten pojav, da so polhi grizli ogromne količine skale (50 kg) iz potrebe po kalciju. Lahko tudi zaradi določenih mikroorganizmov na skali ali sigi, ki so polhom prijali in pomagali pri boljši prebavi. Torej moramo Veliko jamo na Prevali tudi s tega vidika vrednotiti kot življenjski prostor poleg naštetih še nekaterih drugih vrst sesalcev.

Kaj torej storiti s tako pomembno jamo

Odgovor na vprašanje je lahko enostaven in ignorantski - pustimo jo tako, kot je bila do sedaj. To pomeni nezavarovano pred roparskimi obiski amaterskih arheologov-zbirateljev, ki si ob pomankanju arheološkega materiala vzamejo za spomin tudi kakšen kapnik. Odgovor pa je lahko tudi bolj zapleten; tak, za kakršnega se je odločila skupina tistih, ki jim za usodo jame ni vseeno in so se zavzeto prizadevali za pravilno in kakovostno rešitev.

Zaradi vseh navedenih dejstev smo Veliko jamo na Prevali zaprli s pomočjo sredstev Uprave za kulturno dediščino Ministrstva za kulturo in v sodelovanju z lokalnim prebivalstvom ter jamarji. Sredstva so bila namenjena v okviru sprejetega spomeniško varstvenega projekta. Za čiščenje smo v Parku Škočjanske jame izdelali elaborat o čiščenju jame. Za zaprtje pa je Brane Zbačnik, univ.dipl.inž. arhitekture, z Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Gorica v Novi Gorici izdelal na podlagi vseh strokovnih podlag različnih strokovnjakov s področja kulture in narave tako iz obeh zavodov ustrezen načrt. Z njim je zadostil potrebam in željam, ki jih odraža podoba triedinega mističnega vhoda v jamo, potrebi po preletavanju netopirjev skozi rešetke, nevpadljiva barva ter možnosti za reševanja ponesrečencev iz jame ali transportiranja morebitnih artefaktov, to je človekovih izdelkov iz jame ob nadaljnjem strokovnem in načrtnem delu v njej. Hkrati zavarovanje vhoda v jamo omogoča evidentiranje obiska jame (število obiskovalcev, namen obiska, morebitna povzročena škoda v jami, ...), kar je nujno za njeno načrtovanje in upravljanje. Ves postopek smo izpeljali s prigrisatvijo del (dovoljenja, soglasja lastnikov, projekti,...) na pristojni upravni enoti, kar je tudi zahtevalo svoj čas.

Prvi korak je bil čiščenje jame. (Ne)kulturno »dediščino« zadnjih nekaj desetletij je namreč v jami sestavljala tudi množica odpadkov. Med njimi je kraljeval avtomobil Fiat 750, razrezan na tri kose, saj zaradi ozkih vhodov sicer ne bi mogel v jamo. Koliko dela je lastnik avtomobila nakopal sebi in drugim! Bila je tudi razna šara - delavska čelada, kolo, piskri, dva psa v vreči, bodeča žica, četrtna kravjega okostja... Pravzaprav zelo zanimiva zbirka, po kateri nam bo nekoč morda še žal?

Jamo so očistili jamarji Jamarskega društva Gregor Žibera iz Divače, Parka Škočjanske jame in domačini Matavuna s pomočjo razpoložljive tehnike in z veliko mero pazljivi-

vosti. Čistili sta dve skupini. Ekipa v jami in zunanja ekipa. Stene smo najprej zavarovali s kartonom, da nismo poškodovali rastlinstva na njih (mahov in praproti), ki rastejo na vhodnem delu brezna. Nad breznom smo postavili škripec ter smeti iz jame vlekli po zraku s traktorskim vitlom. Ekipa v jami je z odmikanjem pomagala, da se smeti niso nikoli dotaknile stene. Ves postopek smo fotodokumentirali, na filmski trak pa jo je posnel tudi svetovno znani raziskovalec in fotograf Arne Hodalič, ki je sicer tudi član JD Gregor Žiberna, Divača.

Naslednji korak je bilo zapiranje jame, ki smo ga poverili Jamarskemu društvu Sežana, ki ima na tem področju največ izkušenj, saj so člani društva zaprli že več kot 15 jam. Rešetka, kot imenujemo vrata ali prepreko, ki omejuje dostop v jamo, je namreč postavljena 2,5 metra globoko v brezno, pod tričetinim vhodom v jamo.

Zaprte (zavarovanje in zaklenitev) jame je bil zahteven postopek, saj je narekoval kombinacijo inovativne plezalne tehnike (visenja na vrveh v vseh možnih položajih). Ne glede na mere načrta se je bilo treba pri namestitvi rešetke prilagajati skalnemu profilu vhoda v jamo. Seveda je bilo potrebno tudi znanje o tehniki sidranja in pritrjevanja železnih palic, tečajev ter vrat na ogrodje. Na ta način nismo posegli v neposredno podobo vhoda s tremi odprtini. Ta ima namreč po čutenju nekaterih mističen značaj in nadzemeljski pomen, kot so to verjeli v pradavnini, iz katere izhajajo najdbe v jami. Z odmikom rešetke v brezno ostaja podoba vhoda neokrnjena, naravna. Mističnosti pa smo tako pustili odprta vrata, da neovirano deluje na vsakogar, ki to še občuti.

Viri:

Mihevc, Andrej, 1997: Naše jame, Ljubljana
Mihevc, Andrej: Elektronska pošta
Turk, P. - Hrobat, K., 1999: Arheološka najdišča Regijskega parka Škocjanske jame, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
Zbačnik, Brane, 2000: Načrt rešetk, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Gorica v Novi Gorici
Zorman, Tomaž, 2000: Elaborat za čiščenje Velike jame na Prevali, Park Škocjanske jame, Škocjan

Tomaž Zorman, univ.dipl.inž. gozdarstva - vodja naravovarstvene nadzorne službe v Javnem zavodu Park Škocjanske jame, Škocjan 2, 6215 Divača

Vhodno brezno Velike jame na Prevali.

Park Škocjanske jame

Trojni vhod v Veliko jamo na Prevali. Občutbenost fotografije T. Zorman

SLIVARSKI POTOK IN SLIVARSKÉ PONIKVE

Mirjana Mezgec

V zadnji, 49. številki revije Kras sem v sestavku "Vas Slivje v Brkinih vabi" predstavila vas Slivje in napovedala, da boste v tej številki zvedeli nekaj zanimivosti o Slivarskem potoku. Zato kar začnjam na samem izviru potoka, točneje dveh potokov!

Slika desno: Slivarske ponikve.

Slika spodaj: Eden izmed zbiralnikov vode in vhod vanj.

Blizu vasi Mrše in Orehek, ki sta nad vasjo Slivje, izvirata dva potoka. Oba izvira sta na Slivarskem ozemlju in na njem se nižje tudi združita. Voda v teh potokih je odvisna od količine dežja. Združitev potokov je lepo vidna; mimo leve strani hriba priteka potok z Mrš, mimo desne strani hriba pa priteka potok z Orehka. Nad mestom, kjer se združita, je skala in nad njo hrib. Nastali potok imenujemo **Slivarski potok**, ker teče poleg vasi Slivje. Eden izmed sadjarjev ga tudi uporablja za namakanje sadovnjaka.

Struga potoka je na nekaterih krajih, žal, že zaraščena. Če se izognemo temu zaraščnemu delu po navadni poti, pridemo do bolj dostopnega dela. Ta je nekje v sredini njegove struge, na kateri tvori velik ovinek in se razširja v široko strugo, ki je povsem naravna. Od tod naprej lahko Slivarski potok spremljamo čisto od blizu. Njegova struga se začne počasi ožiti, nakar preide v Slivarsko Loko. Ob vhodu vanjo stojita dve mogočni smreki, ki nudita poleti senco. Loka je dolina pod vasjo, kjer imamo vaščani travnike, ki jih kosimo za seno. Kot mi je znano, je dobil ta travnik svoje ledinsko ime Loka zato, ker so včasih tako imenovali ravne parcele oziroma travnike ob potokih.

Če nadaljujemo pot skozi Loko, pridemo do konca Slivarskega potoka. Tam so prečudovito delo narave - ponikve. Kakor sem zapisala že v 49. številki revije Kras, stoji vas Slivje na stičišču flišne kamnine in apnenca. Potok, ki teče mimo vasi na prehodu s fliša na kraški svet (apnenec), ponika v ponoru na koncu slikovite slepe doline Loke. Ponor je večja vodoravna jama, ki se imenuje **Slivarske ponikve**. Ker potok ponika in se ni vedelo, kje njegova voda spet priteka na dan, so jamarji naredili poskus z barvanjem. Tik preden potok izginja v Slivarske ponikve, so ga obarvali s posebnim barvilom. Čez približno tri tedne so opazili, da se v Slivarski potok spuščena barva pojavlja v izviru reke Rižane.

Vaški vodovod ob cesti skozi vas - Vse fotografije: M.Mezgec

Kot zanimivost naj omenim še neizrazito slepo dolino **Mrzlica**, ki se nahaja malo naprej od Slivarskih ponikve. Ime je dobila po hladu, ki se zaradi temperaturnega obrata zadržuje na njenem dnu.

Ker tokrat pišem o vodi, naj vam predstavim še našo pitno vodo in njeno pot... Blizu vasi Slivje so štiri vodni izviri (na različnih krajih), ki so jih vaščani obzidali z naravnim kamnom in zavarovali z železnimi vrati, da se voda ne bi onesnaževala. Če se izvirom približamo, slišimo izvirajočo vodo. V vsakem nabiralniku so nameščeni filtri.

Okrog leta 1919 je iz zajetij v slivarske domove prvič po ceveh pritekla čista pitna voda. Takrat so zgradili dva rezervoarja za vodo, ki se nahajata v vasi. Ker pa se je okrog leta 1954 v sosednji vasi Velike Lože pojavil tifus, je Rdeči križ Jugoslavije dal pobudo za obnovo oziroma betoniranje obeh rezervoarjev in napeljavo cevi se v Velike Lože. Delo je potekalo pod nadzorom pristojnega higienskega zavoda. Vaščani so

leta 1987 obnovili celotno vodovodno napeljavo - obnovili so oba rezervoarja, zamenjali cevi ter namestili protipožarne hidrante. Takrat so zgradili tudi rezervoar za rezervno vodo. V ta rezervoar priteka prebitek vode iz obeh glavnih rezervoarjev, ki jo uporabljamo v sušnih časih. Takrat se to vodo preusmeri v glavna rezervoarja. Vsa dela so vaščani opravili prostovoljno, čemur pri nas rečemo komunsko delo.

Iz napisanega lahko razberete, da je naša pitna voda neoporečna. To je pokazala tudi analiza. Zato, če se oglašite v Slivju, le povprašajte po kozarcu naše vode!

RENČELOVO ZAVETIŠČE

Adrijana Štok-Godina

Jesen in zima - kljub mrazu in burji zanimiva letna časa za potepanje po kraškem kamenitem svetu. Drevesa so gola in tako v naravi lažje opazimo marsikatero zanimivost, ki nam jo v pomladnih in poletnih dneh skrivajo krošnje dreves in grmovje, pa tudi vedno bolj z visoko travo poraščene ograde.

Domačin Franjo Uršič iz Povirja je zvedel za moje raziskovanje pastirskih hišic v okolici Povirja. Prijazno se je odzval moji prošnji in mi obljubil, da mi v jeseni pokaže še dve zanimivi zavetišči. Neko novembrsko nedeljo je obljubo izpolnil. Najprej sva si ogledala zanimivo naravno zavetišče Renčelovih iz Povirja, nato sva krenila še malo dlje, do Tambinove pastirske hiške, ki - žal - s podrti streho izgublja vrednost mojstrskega dela nekdanjih pastirjev. Ker je precej zapuščen in pozabljen in zato manj zanimiva, sem se bolj posvetila naravnemu zavetišču, ki ga podrobneje opisujem v naslednjih vrsticah...

Renčelovo zavetišče stoji jugovzhodno od Povirja v predelu pod Srednjim vrhom (483 m). Iz vasi Povir se napotimo po markirani vaški poti proti Staremu taboru mimo kala, potem in po nekaj metrih mimo strmo spuščajočega zapuščenega kolovoza. Naprej nas vodi malce zaraščena, a še vedno dobro vidna steza, dokler kmalu vzporedno z obzidano ogrado ne zagledamo naravno položenega kamenja, ki je nekdanje služilo lastnikom parcele za zavetišče.

Ledinsko ime parcele je Stržina in je last Renčelovih iz Povirja. Njen lastnik Jože Renčelj je povedal, da se zavetišča spominja kot stare naravne znamenitosti parce-

le, v katerega so se zatekali ob vremenskih nevšečnostih. Če jih je iznenada presenetil dež, so se zatekli pod njegovo streho. Renčelovi so na parceli kosili in grabili listje. V poletnih mesecih so v zavetišče odlagali piščalce, da je bila v hladni senci. Kdo je zavetišče postavil, ni znano, saj o njem ni vedel ničesar povedati niti lastnikov pokojni oče.

Zavetišče je zgrajeno zelo enostavno, lahko rečemo naravno. Trdni, v zemljo zaraščeni steni, ki nosita zavetišče, sta dolgi in visoki čez meter. Tudi streha zavetišča je naravna, saj je to velika ploščata skala (v enem kosu), ki je malce podložena, da leži dovolj stabilno in da se pod streho

počutimo dovolj varne. Kako prekrivna je skala, pove podatek, da je daljša od 1,7 metra in široka 1,2 metra. Debela je kar četrta metra.

Predpostavljamo lahko, da so kamnito strešno skralo dobili kje v bližnji okolici ali jo kje odlomili in jo s pomočjo priročnih valjastih teles, na primer debel, skotalili do zavetišča. Da so jo spravili na pravo mesto, so jo premikali z močnejšimi železnimi ali lesenimi drogovi - pajserji..

Odprtina zavetišča je naravno usklajena. Njegova prostornina pa je kakšen kubični meter, tako da se pred dežjem vanj lahko skrijeta dve osebi.

Zanimivost Renčelovega naravnega zavetišča je enostavna gradnja, to je postavitve več skalnih gnot v funkcionalno celoto, ki jo lahko človek koristno uporabi. Dokazuje, kako so bili ljudje nekoč povezani z naravo na preprost, elementaren način!

Adrijana Štok-Godina, Povir

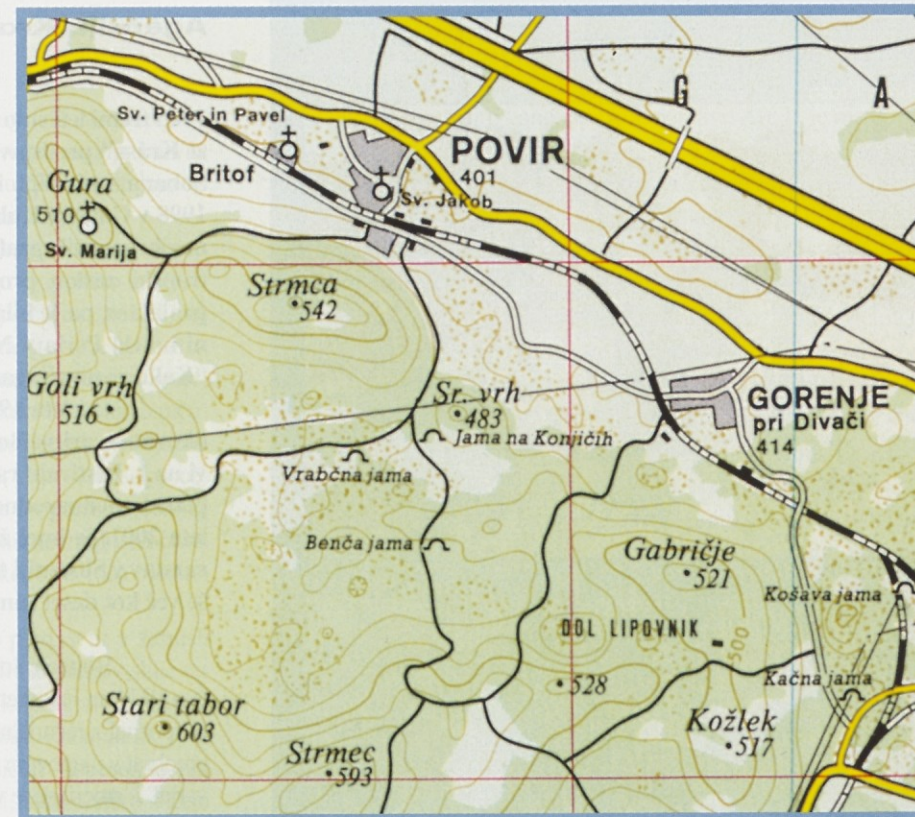
Naravno zavetišče Renčelovih v Stržini pri Povirju

Kljub podrti strehi Tambinova pastirska hiška v Lehteh pri Povirju že dolgo let kljubuje dežju ter burji in nikjer ni videti, da bi jo kaj razmajalo in podrlo.

Obe fotografiji: A. Štok-Godina

Izrez iz Atlasa Slovenije, Zalo ba Mladinska knjiga, 1996

OD SOBANOVOV DIGITALNE KRAŠKE POKRAJINE DO NESKONČNIH ALGORITEMSKIH SLIK

Agencija Kras

Pred tremi leti smo v 31. številki revije Kras v sestavku "Obrazi Krasa" predstavili razstavo računalniških grafik Bogdana Sobana, univ.dipl. inženirja iz Vrtojbe, ki je bila v decembru 1998 v Galeriji Kulturnega doma v Gorici. Predstavitel Sobanovih barvnih grafik kraške krajine, ki jih je na veliki elektronski zaslon projiciral računalniško krmiljen elektronski projektor, pa je bila že maja 1997 v HIT-ovi kongresni dvorani hotela Perla v Novi Gorici med okroglo mizo revije Kras "Kako razumno zaustaviti zaraščanje Krasa".

Od leta 1995, ko je prve svoje računalniške digitalne likovne stvaritve Bogdan Soban predstavil na pregledni razstavi na 1. Festivalu računalniške umetnosti v Mariboru, do skupinske mednarodne razstave risb v Moderni galeriji na Reki leta 2001, je imel že deset samostojnih in dvajset skupinskih razstav v Sloveniji ter na Goriškem in Tržaškem. Poleg tega pa še več kot deset samostojnih predavanj in projekcij v živo.

Bogdan Soban se je rodil leta 1949 v Vrtojbi, diplomiral leta 1974 na Fakulteti za strojništvo Univerze v Ljubljani. Takrat se je spoznal z računalnikom in z obdelavo podatkov, kar je pomenilo preobrat v njegovem življenju, saj se s strojništvom poslej ni več ukvarjal. Usmeril se je v poslovno informatiko in se v več podjetjih na Goriškem ukvarjal z razvojem in programiranjem aplikacij za potrebe proizvodnih in poslovnih informacijskih sistemov. Pozneje se je usmeril na druga delovna področja, veselje do programiranja in komuniciranja z računalnikom pa je ostalo. In prav to njegovo poglobljanje v tiste računalnikove lastnosti, ki prekašajo človekovo sposobnost, je rodilo svojevrsten projekt - ustvarjanje računalniških grafik kot rezultat iskanja v smeri kreativnega sodelovanja med človekom in strojem. Računalnik Sobanu ni več samo orodje, ampak je "partner", ki sodeluje v ustvarjalnem procesu nastajanja slik... In v likovnem smislu so tako v letih nastali različni cikli - od čiste abstrakcije do realističnih podob iz narave, in sicer Linijske strukture, Obrazi Krasa, Soča, Čas, Cvetje, Vizije, Energija.

Digitalne podobe kraške pokrajine

Osnovna zamisel vsega Sobanovega projekta računalniških grafik temelji na načelu ustvarjanja nepredvidljivih in neponovljivih grafičnih kompozicij, ki jih stroka opredeljuje kot geometrijska abstrakcija. Slike na računalniškem zaslonu nastajajo brez neposrednega avtorjevega sodelovanja in brez uporabe sodobnih

programov za grafično oblikovanje. Vsi programi so avtorjevo delo in delujejo po načelu elementarnega programiranja barvne točke, barvne črte in barvne ploskve na ekranu. Tako nastajajo čiste abstrakcije in tudi stilizirane podobe iz narave.

Pri ustvarjalnem procesu prepušča avtor računalniku največjo možno svobodo, tako da računalnik sam z uporabo ključne funkcije po svoji „presoji“ sam izbere največji možni del elementov grafične podobe, kot so: vrsta elementa, število elementov, njihova oblika, velikost, barva, pozicija na ekranu in drugo. To avtor dosega z uporabo generatorja ključnih števil. Za vsako računalnikovo "odločitvijo" se skriva neko nepredvideno naključno število, ki določa vrednost elementa tiste slike, ki jo tisti čas procesira. Nepredvidljivost doseže avtor tako, da se program pozicionira v vrsto naključnih števil v odvisnosti od trenutne vrednosti časa. V tem trenutku se ustvari genska zasnova slike, ki določa celotno grafično podobo.

Avtorjeva vloga v vsem procesu je predvsem v zamisli osnovnega motiva, v določitvi karakterističnih elementov slike ter v posredovanju teh zahtev računalniku v obliki programa z zapletenimi algoritmi in s potrebnimi preračunavanji. Računalnik svobodno producira slike, katerih število različic je dobesedno neskončno. Tu ponovno nastopi avtor, ki odloči, katero sliko shrani ali izriše z barvnim tiskalnikom. Vsaka slika je absolutni unikat, saj se enaka slika zaradi neskončno možnih kombinacij ne more nikoli več ponoviti. Slika, ki se ne shrani, je za vedno izgubljena.

Ves proces je torej sestavljen iz več faz in sicer iz zamisli motiva, programiranja, procesiranja slike in končne odločitve o izboru. Faza procesiranja slike po avtorjevih trditvah odpira razmišljanja o možni kreativnosti sistema stroj-program-čas. Ko je program narejen in se ga požene, računalnik producira slike neodvisno od avtorjeve prisotnosti ter njegovega hotenja in vplivanja na kreacijo. Stroj in program sta absolutno determinirana, določena elementa v tem sistemu, čas pa je tisti, ki se vedno spreminja in usodno vpliva na podobo, ki se izriše na ekranu. Avtor se sicer strinja z računalniško stroko, da je mogoče izračunati, kakšna slika bo nastala, vendar le pod pogojem, da je znan trenutek njenega rojstva. Ker pa je ta trenutek vedno neznanka, je tudi slika vedno nepredvidljiva.

Neskončne algoritemske slike

Konec leta 2000 se je Sobanov koncept računalniškega likovnega ustvarjanja srečal s tovrstnimi dogajanjem drugod po sve-

tu - s tako imenovanim konceptom Generative Art, ki je metoda za razvoj idej in iskanje novih rešitev na vseh področjih človekovega ustvarjanja (umetna inteligenca, umetna kreativnost, itn.). In njegov projekt je dobil nove dimenzije tudi skozi prizmo znanstvenih raziskovanj o ustvarjalnosti. Generative Art pa se ne nanaša le na področje likovne umetnosti, saj jo preizkušajo tudi v arhitekturi, urbanizmu, industrijskem oblikovanju, glasbi, poeziji itn. Metoda v svoji osnovi posnema evolucijske procese v naravi in to od genetskega zapisa, rojstva in rasti do izbrane zrelosti. V praksi so to genetsko zasnovane programske kode, ki tako, kakor se dogaja v naravi, generirajo vedno drugačne in neponovljive slike. Omenjeni pristop do kreiranja novih rešitev, ki je pravzaprav zmes visoke tehnologije in filozofije in ki je predmet proučevanja znanstvenih ustanov, odpira poleg problema avtorstva še vrsto drugih vprašanj, ki zadevajo ustvarjalni proces skozi prizmo odnosa človek - računalnik.. Predvsem je to novo videnje ustvarjalnega procesa, pa zato trditev, da so ločnice med človekovimi kreativnimi sposobnostmi in kreativno sposobnostjo stroja vedno bolj zabrisane, ni niti več tako drzna. Res je sicer človek avtor genetsko koncipiranih programov in tudi na koncu izbira rešitev, vendarle je stroj tisti, ki te rešitve generira, in to v neskončno možnih različicah - vedno nove in neponovljive; mogoče tudi take, do katerih bi človek nikoli ne prišel.

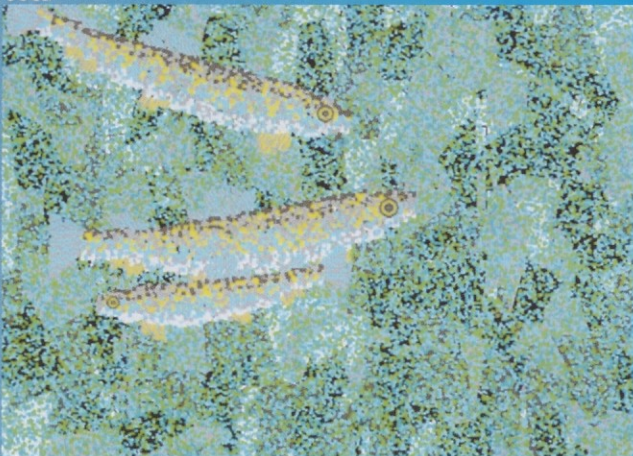
Da raziskovanje aplikacij nove metode za iskanje rešitev na različnih področjih človekovega ustvarjanja vzbuja v strokovnih krogih veliko zanimanja, pričajo tudi razprave, referati in prikazi rešitev, predstavljeni na lanski 4. Mednarodni konferenci GA 2001 na Politehniko Univerze v Milanu. Že bežen povzetek razprav daje slutiti, da se odpirajo popolnoma nove dimenzije v ustvarjanju. Odpirajo se fundamentalna vprašanja o bodočih kreativnih procesih in o vplivu informacijske tehnologije na nadaljnji razvoj človeštva.

Neodvisno od razvojnih tokov v svetu se je Bogdan Soban že sredi osemdesetih let začel v prostem času ukvarjati s pisanjem programov, ki se z vsemi svojimi značilnostmi uvrščajo v Generative Art. Od prvih poskusov na računalniku Commodore 64 je do sedaj nastala vrsta programov, ki generirajo grafične podobe na ekranu. Izvirni koncept, ki že dobiva tudi znanstveno podlago, je avtor v javnosti večkrat predstavil tako v obliki razstav kot predavanj, intervjujev in člankov v medijih. Zaradi nezadostnega poznavanja tematike sta javnost in likovna stroka ocenjevali le sliko kot končni izdelek nekega razvojnega procesa, ki je kot metoda mogoče pomembnejši od samega rezultata.

Obrazi Krasa

Soča

Linijske strukture

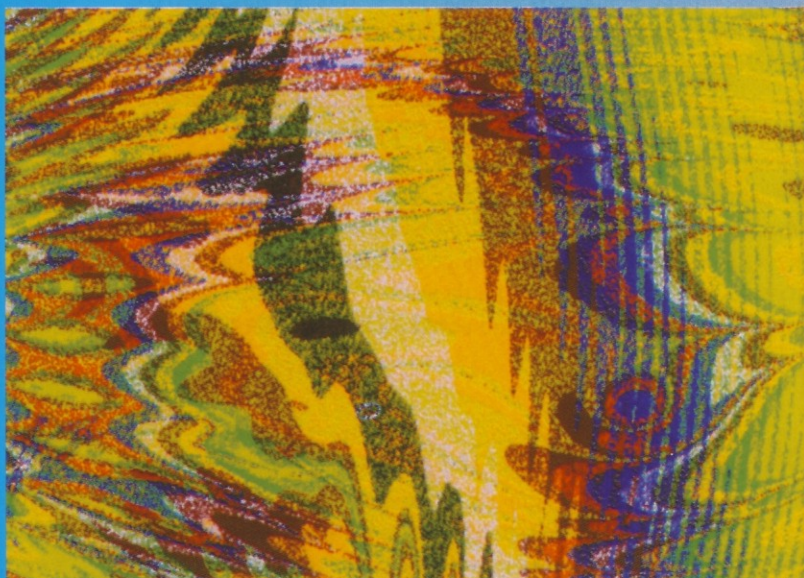
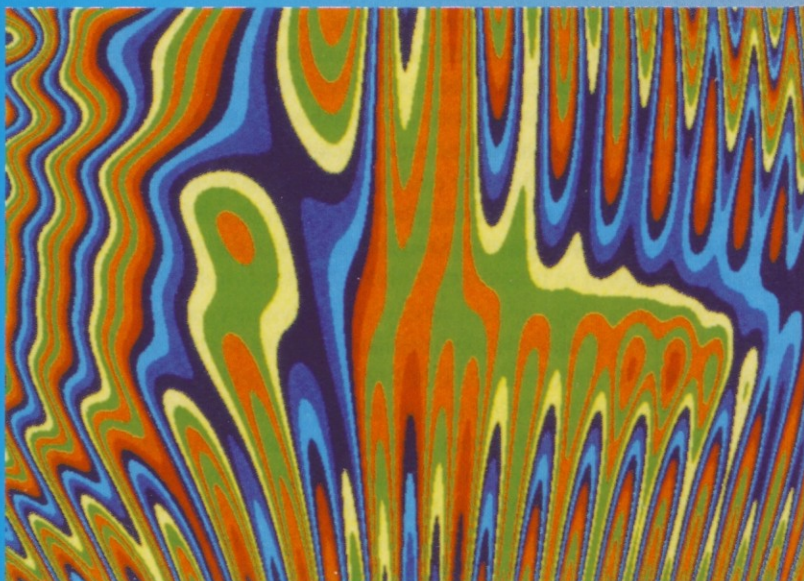
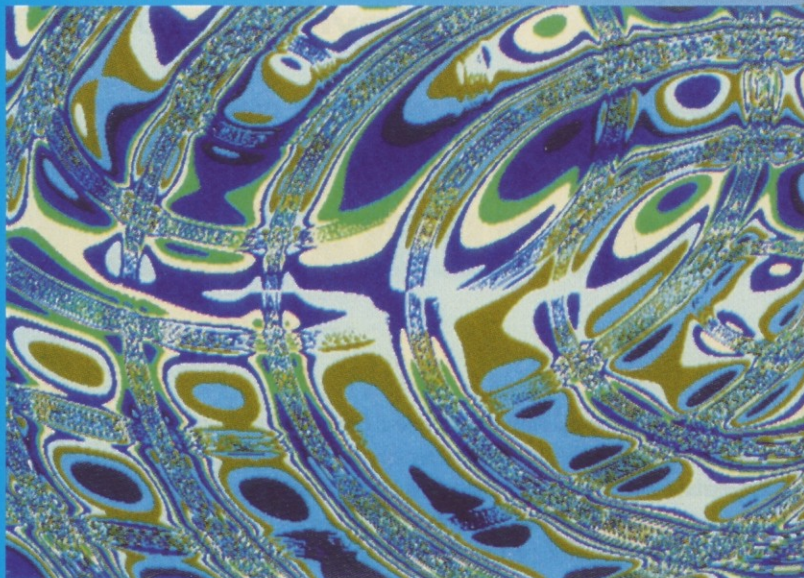
Bogdan Soban

V zadnjem obdobju ustvarja algoritemsko koncipirane programe, ki na osnovi matematičnih funkcij generirajo neskončne slike v dvodimenzionalnem prostoru. Ti novi programi omogočajo poljubno premikanje po neskončni sliki in raziskovanje njene pojavnosti v poljubni oddaljenosti od koordinatnega izhodišča. Ta pristop odpira spet nove dimenzije Sobanovega ustvarjanja.

Bogdan Soban pravi: „... Ni sicer mogoče trditi, da se nihče v slovenskem prostoru ne ukvarja z razvojem opisane metode, vendar pa kaj veliko informacij o tem ni zaslediti. Zato menim, da bi bilo primerno tudi širšo slovensko javnost seznaniti in seznanjati z novejšimi trendi na tem področju, ki ga lahko mirne duše prištevamo med raziskovalne smeri na področju umetne inteligence. In bilo bi mi v veliko zadovoljstvo, če bi lahko v kakršni koli obliki opisano metodo in svoje izkušnje predstavil slovenski javnosti!“ Izdajatelj revije Kras mu pri tem stojijo ob strani, odgovornim v drugih medijih in vsem, ki bi radi komunicirali z Bogdanom Sobanom, pa sporočamo njegov naslov in možne povezave: Bogdan Soban, Vrtojba, Ulica 9. septembra 176/a, 5290 Šempeter pri Gorici, telefona 05/303-61-19 in 041/610-986.

E-mail:
bogdan.soban@amis.net
 ali
bogdan@soban-art.com
 Spletna stran:
www.soban-art.com

Primeri generativnih slik
 algoritemskega tipa

THE SLOVENE KARST

Land of Subterranean Mysteries

Urnik obiskov Škocjanskih jam

VI, VII, VIII, IX:
10,00; 11,30; 13,00; 14,00; 15,00; 16,00, 17,00h

IV, V, X:
10,00; 13,00; 15,30h

XI, XII, I, II, III:
10,00 in 13,00h

V nedeljah in praznikih tudi ob 15,00h

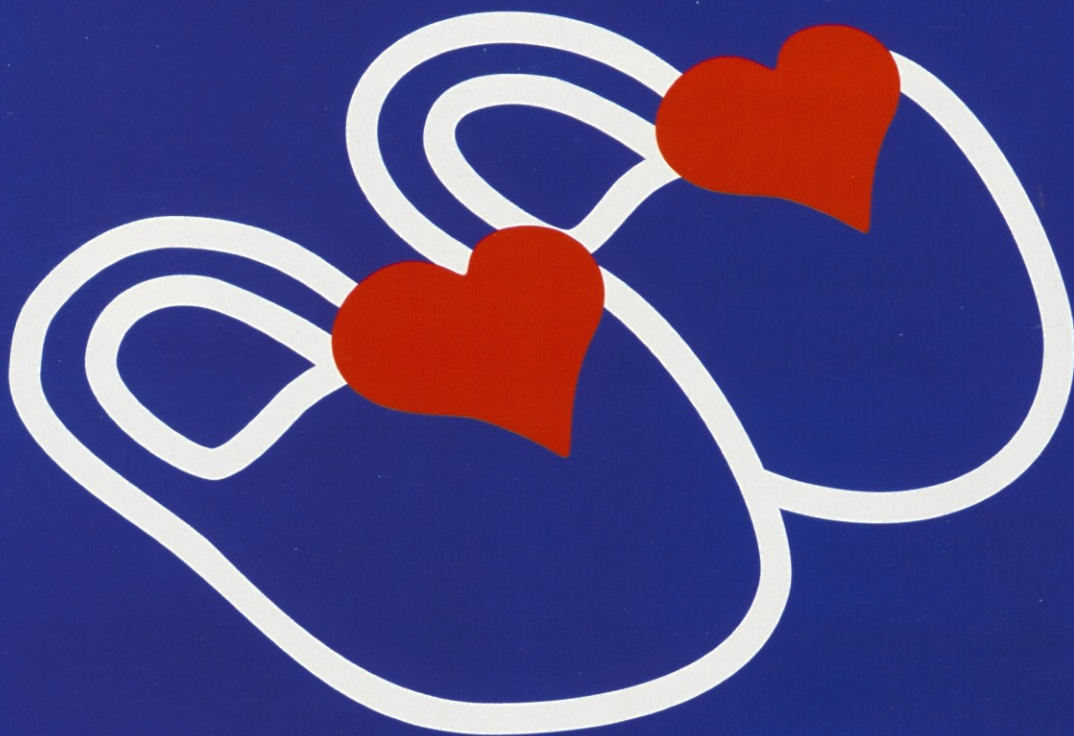
Park Škocjanske jame, Slovenija

Na zasedanju skupščine Svetovne trgovinske organizacije konec 1999 v Osaki na Japonskem je med 550 plakati o naravni dediščini in turizmu v konkurenci zmagal plakat Škocjanskih jam. Prikazuje Cerkevnikov most več kot 45 metrov nad Reko in vhod v Hankejev kanal.

**Nezgodno zavarovanje obiskovalcev Parka Škocjanskih jam
in ostala zavarovalna kritja.**

Zanesljiva Varna. Ki prisluhne

**Da vam bo še naprej toplo pri srcu
in vas ne bo zeblo v noge.**

Ekstra lahko kurilno olje

Naročila na brezplačni telefonski številki:

080 22 66

**Popust ob plačilu z gotovino,
Magna kartico in možnost
nakupa na 6 obrokov.**

PETROL

Ali lahko pričakujete bujno rast,

brez dodatne nege? Ne morete.

Moč uspeha se skriva v strokovni oskrbi,
ki jo **Z univerzalnimi bančnimi storitvami**

ponuja Banka Koper.

 **Banka
Koper**

Ritem vašega uspeha

VODA = ŽIVLJENJE

» V kakšnem stanju so slovenske vode vemo najbolje tisti, ki smo vsak dan v stiku z njimi. Zato podpiram vsak napor, da očistimo naše vode in reke. Res je, voda je življenje. «

Simon Hočevar
kanuist na divjih vodah

~ 50 SIT ~

od vsakega prodanega litra okolju prijaznih barv v Heliosu v sodelovanju z Ministrstvom za okolje in prostor namenjamo za ohranjanje čistih slovenskih voda.

Že četrto leto ...

BORI[®]
lazure za les

IDEAL[®]
laki za parket

TESSAROL[®]
premaži za les in kovino

Kjer se zvezde rojevajo...

vsak večer.

HIT Hotel Casinò Perla svoje goste obdaja z novim razkošjem domišljije: njena notranjost je oblikovana kot razburljivo potovanje, ki prečka morske širjave in odkriva skrivnostna pristanišča. V njenih tisočernih kotičkih vas čaka še več zabave ob 770 igralnih avtomatih, še več drznih užitkov ob 47 igralnih mizah,

bleščeči plesni in glasbeni spektakli, 94 udobnih sob in 11 razkošnih apartmajev ter popolnoma nove restavracije Mediterraneo, Calypso in Oceanis, ki vas bodo razvajale in izpolnile vsako vašo željo. Vse to smo pripravili z enim samim namenom: da bi se na veličastni predstavi zabave kot njena glavna zvezda počutili vi.

HIT HOTEL CASINÒ PERLA

Kidričeva 7, Nova Gorica, Slovenija
tel.: 05 336 30 00
e-pošta: info@hit.si, internet: www.hit.si

Zelo Izbira. Zelo Mobi.

MobiPriba+ 29.900 sit **ALI MobiTelefon** 24.900 sit

Motorola T192 vam zagotavlja stalno zvezo, ne da bi se vezali. V predplačnem paketu **MobiPriba+**, v katerem dobite tudi **SIM kartico s telefonsko številko**, je namenjena novim Mobiuporabnikom.

V paketu **MobiTelefon** pa je še po ugodnejši ceni na voljo obstoječim Mobiuporabnikom, ki želite kupiti **nov mobitel**, a obdržati svojo staro SIM kartico.

- pripravljenost: do 150 h
- pogovor: do 5 h
- hiter in stalen dostop do wapa
- 5-vrstični grafični zaslon
- vibra klic
- glasovno izbiranje
- SMS klepet
- velikost: 118 x 47 x 22 mm, teža: 117 g

Motorola T192

GPRS Motorola T192 je zaklenjena na omrežje Mobitel GSM, torej jo lahko uporabljate le s SIM kartico omrežja Mobitel GSM (031 in 041).
MobiTelefon je na voljo le obstoječim Mobiuporabnikom. Barva telefona je odvisna od trenutne zaloge.

Center za pomoč naročnikom

031/041 121 Mobiuporabniki ter 031/041 700 700 GSM naročniki

mobi

ZA VSAK ŽEP

WWW.MOBITEL.SI